

Ager Tarraconensis

Marta Prevosti i Josep Guitart i Duran
(directors científics / Scientific Directors)

Volum 2

Ager Tarraconensis 2

El poblament

The population

Marta Prevosti i Josep Guitart i Duran
(directors científics / Scientific Directors)

Two chapters in English

DOCUMENTA 16

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
INSTITUT CATALÀ D'ARQUEOLOGIA CLÀSSICA
Tarragona, 2011

Biblioteca de Catalunya - Dades CIP

Ager Tarraconensis. – (Documenta ; 16)
Bibliografia. – Conté: I. Aspectes històrics i marc natural -- 2. El poblament -- 3. Les inscripcions romanes (IRAT). – Text en català, alguns capítols també en anglès
ISBN 9788493773434 (o.c.)
I. Prevosti, Marta, dir. II. Guitart i Duran, Josep, 1946- dir. III. Gorostidi, Diana IV. Institut d'Estudis Catalans V. Institut Català d'Arqueologia Clàssica VI. Col·lecció: Documenta (Institut Català d'Arqueologia Clàssica) ; 16
1. Arqueologia del paisatge – Catalunya – Camp de Tarragona 2. Excavacions arqueològiques – Catalunya – Camp de Tarragona 3. Camp de Tarragona (Catalunya) – Arqueologia romana
904(467.14)

Ager Tarraconensis és un projecte de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i l'Institut d'Estudis Catalans, amb el finançament d'Acesa-Abertis. El projecte s'emmarca dins la línia de recerca de l'ICAC «Arqueologia del paisatge, poblament i territori» i del projecte Forma Orbis Romani de l'Institut d'Estudis Catalans, promogut per la Unió Acadèmica Internacional.

Aquesta recerca també s'ha inserit en el marc del projecte del Ministeri de Ciència i Innovació HAR2009-10752: «Interacció i articulació *urbs-territorium* en el *conventus Tarraconensis*».

© d'aquesta edició, Institut d'Estudis Catalans i Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC)

Institut Català d'Arqueologia Clàssica
Plaça d'en Rovellat, s/n, 43005 Tarragona
Telèfon 977 24 91 33 - fax 977 22 44 01
info@icac.net - www.icac.net

© del text, els autors

© de les fotografies i il·lustracions, els autors, llevat que s'indiqui el contrari

© de la foto de la coberta, Arxín MNAT / A. Saludes

Primera edició: novembre del 2010

Coordinació: Jordi López Vilar

Coordinació editorial: Publicacions de l'ICAC

Correcció: Pere Farrando Canals i Ramon Vidal Mantané

Disseny de la col·lecció: Dièdric

Coberta: Pixel Sònic Estudi

Foto de la coberta: lampadòfor representant un bacus infant, trobat a la vil·la de la Llosa (Cambrils)

Maquetació: Indústries Gràfiques Gabriel Gibert

Impressió: Indústries Gràfiques Gabriel Gibert

Dipòsit Legal: T-1506-2010

ISBN de l'obra completa: 978-84-937734-3-4

ISBN del volum 2: 978-84-937734-5-8

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer tenint l'autorització dels seus titulars, amb les excepcions previstes per la llei. Adreueu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics, www.cedro.org) si heu de fotocopiar o escanejar fragments d'aquesta obra.

8.3. La terrisseria romana del Mas d'en Corts (Reus)

Iban Cabrelles i Pere Gebellí

8.3.1. Localització del jaciment

El jaciment del Mas d'en Corts es localitza en el terme municipal de Reus, a prop del límit d'aquest amb el terme municipal de Riudoms, a 5 km de la ciutat de Reus i a 170 msnm. Geològicament, es tracta d'una zona de dipòsits quaternaris de graves encrostatades que en alguns punts arriba a una potència de 300 m. Les coordenades del jaciment són 41° 09' 45" N i 1° 03' 40" E.

Aquest jaciment rep també les denominacions de Mas d'Antoni Corts o el Roquí. És en un terreny d'avellaners, el conreu típic de la zona, i a menys d'1 km en línia recta de la riera de Maspujols, excel·lent via de comunicació que penetra fins a l'interior de les terres del Baix Camp (Romero i Forcadell 1976, 1 i 2) (fig. 1).

Els tallers ceràmics formaven part del conjunt d'infraestructures amb què podia comptar una explotació agrícola, i l'elecció del seu emplaçament depenia –igual que la ubicació d'un *fundus* o de l'emplaçament d'una vila– d'un seguit de factors bàsics: la proximitat i facilitat d'accés als recursos naturals, els eixos de comunicació i, finalment, l'existència de nuclis de poblament propers que generessin la demanda dels productes.

Les matèries primeres essencials per al funcionament d'una *figlina* són, en primer lloc, l'argila i els desgreixants. La mateixa composició geològica dels sòls de la comarca, formats per sediments quaternaris

originats per l'erosió de les muntanyes circumdants, els fa abundosos en fangs emprats per a la confecció de terracotes. Malgrat que no ha estat localitzada, l'argilera o argileres devien ubicar-se a l'entorn immediat de la terrisseria. Els desgreixants, per la seva banda, s'obtenien de l'arena depurada present en els llits dels nombrosos barrancs i rieres que solquen el territori, si no és que ja formaven part de l'argila emprada.

El segon dels recursos necessaris és l'aigua. En una terra en aparença seca com és el Baix Camp, flueixen pel subsòl nombrosos corrents freàtics. La presència d'argiles crea capes impermeables que impedeixen la filtració de les aigües pluvials, retinent-les i formant aquífers amb un cabal regular al llarg de tot l'any, inclús durant els mesos de més sequera. L'aprovisionament hídric del taller, doncs, devia procurar-se mitjançant pous que tampoc han estat identificats.

Pel que fa al tercer element, el combustible, les dades arqueobotàniques assenyalen que, a l'antiguitat, la zona estava proveïda d'una extensa massa forestal, constituïda per boscos mediterranis formats per alzines i garrigues.

Per fer-nos una idea de la importància dels recursos abans esmentats, citarem les dades establertes per J. C. Echalié i J. Montagu: produir 1 kg d'argila utilitzable suposa tractar 2 kg de terra bruta; per preparar 1 kg de pasta d'argila s'han d'utilitzar 13,7 l d'aigua; 1 kg de ceràmica suposa emprar 6,2 kg de fusta (Echalié i Montagu 1985). Hem de pensar que, en el nostre cas, la fusta d'alzina serà més apropiada per a la coccio que la de pi –ja que les resines generen fums nocius per a la ceràmica– (Juan *et al.* 1989, 68) (fig. 2).

Quant a les vies de comunicació, els barrancs, torrents i rieres esdevingueren rutes de penetració natural de la costa cap a l'interior. El Mas d'en Corts es troba entremig de dos d'ells, la riera de Maspujols i el barranc del Tito. A més s'ha de destacar que al lloc exacte on

Figura 1. Ubicació del jaciment del Mas d'en Corts.

Figura 2. Fotografia del jaciment (*Diari de Tarragona*).

s'alçava el jaciment hi confluen dos camins que, probablement, tenen un origen romà o fins i tot anterior. Es tracta del camí del Roquís, que creua la comarca d'est a oest, i del camí del Mas del Geperut, amb un traçat nord-sud paral·lel al de la riera de Maspujols. Ambdós vials sembla que empalmarien amb la Via Augusta, veritable eix vertebrador del territori i que distava del nostre jaciment uns 8 km. Igualment cal considerar que la proximitat al mar (uns 10 km en línia recta) facilitava la mobilitat de les mercaderies; en aquest sentit, no s'ha de negligir la possibilitat que existissin alguns embarcadors costaners habilitats per a la pràctica d'una navegació de cabotatge de certa intensitat.

S'ha de destacar l'elevada densitat poblacional dels voltants del jaciment del Mas d'en Corts: en un radi de 5 km s'hi comptabilitzen fins a divuit jaciments, tot i que d'alguns d'ells solament en tenim constància per la troballa de ceràmica en superfície; altres devien estar certament habitats –com és el cas del proper jaciment del Mas d'en Toda.

8.3.2. Història de les investigacions sobre el jaciment del Mas d'en Corts

El jaciment sembla que fou descobert l'any 1952 per Salvador Vilaseca.

L'any 1986 Valeriano Romero s'hi refereix anomenant-lo com un dels tres coneguts del Baix Camp, juntament amb els de Mas de Gomandí i de la Buada. El mateix Romero l'esmenta i fa un breu estudi del poblament d'època romana al Baix Camp, tot afegint marques de segells i grafitos en àmfores que provenen d'aquest jaciment (Romero 1986a; 1986b).

Posteriorment altres investigadors tornaran a fer alguna referència al jaciment, a vegades amb mo-

tiu d'estudis d'àmbit local o en treballs d'abast més ampli, i sempre referint-s'hi com un dels tallers especialitzats en la fabricació d'àmfores (Bermúdez i Massó 1988, 66; Miró 1988, 54; Juan 1990, 14; Revilla 1995a, 128; 1995b, 176; Gebellí 1995, 39-41; Jàrraga 1996a, 182 i 190-191; 1996b, 479-482; Gebellí 1998a, 223; 1998b, 169-170; Jàrraga 1999, 431; Massó 1998, 16; 1999, 283; Gebellí 2000a, 20; 2000b, 21).

Les obres de la variant sud de l'any 1997 motivaren una excavació extensiva del jaciment. Els primers treballs de delimitació del jaciment foren duts a terme per l'empresa Codex,⁸⁵ i els treballs posteriors d'excavació foren realitzats l'any 1998 per l'empresa Cota 64. L'entitat de les estructures arqueològiques exhumes en el decurs de les excavacions motivaren que des de l'Ajuntament de Reus es plantejés realitzar una museització, fet que finalment no prosperà.⁸⁶

Fruit dels treballs de l'excavació, els seus responsables científics presentaren diversos articles (Vilaseca i Adiego 2000a; 2000b).

Els darrers treballs sobre aquest interessant jaciment han estat realitzats pels qui signen el present capítol com a DEA (Cabrelles 2007) i un treball de recerca (Gebellí 2007) (fig. 3).

8.3.3. L'ocupació tardorepublicana del Mas d'en Corts

8.3.3.1. Descripció de les restes (vegeu la planta general: P8, P9, Q9, R10 i N9 i O9)

Les restes arquitectòniques conservades d'aquesta primera fase corresponen a la primera filada dels murs de fonamentació d'una estructura rectangular, orientada a 19° est en relació amb el nord geogràfic, de 96 m² (16 m de llarg per 6 m d'amplada). L'estructura estava dividida en tres habitacions de 16 m² una, 14 m² l'altra i 33,5 m² la més gran. Les parets eren gruixudes, de gairebé mig metre d'amplada. En el terra de l'habitació més gran –la situada a l'extrem sud– s'hi documentà un nivell de carbons amb argiles exposades a l'acció del foc que recobria un paviment de pedres. En el centre de la cambra es conservava una estructura excavada, també empedrada i recoberta per un nivell de carbons; dins d'aquest àmbit s'hi localitzà un fragment de molí de granit. Probablement aquesta darrera estança devia ser la destinada a cuina o, si més no, a llar de foc (Q9).

A 3 m a l'oest de l'estructura descrita més amunt es conservava l'extrem d'una altra molt arrasada similar a l'anterior (N9 i O9); probablement també es devia tractar d'una estructura de planta rectangular, però aquesta orientada en direcció est-oest (fig. 4).

85. Sota la direcció de J. M. Puche.

86. *Diari de Tarragona* del 31-05-1998 (p. 21 i portada): «Proyectan conservar los restos romanos como reclamo turístico».

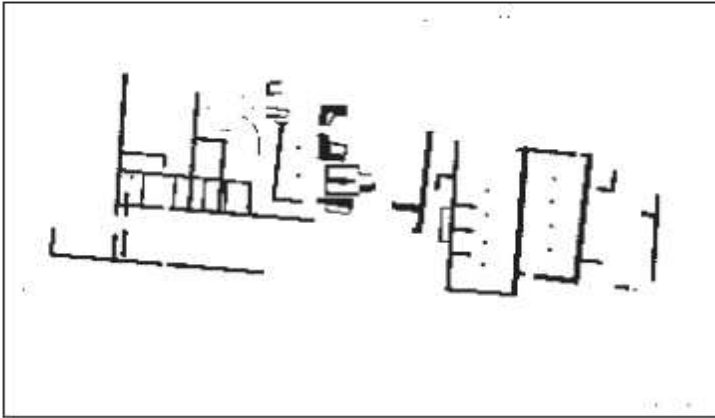

Figura 3. Planta general del jaciment amb coordenades (Gebellí 2007, 39).

Figura 4. Fotografia del sector republicà (Jordi López).

La intervenció només pogué documentar el seu extrem oriental, d'una amplada de 5,83 m –força similar al recinte anterior–; els altres murs havien desaparegut i només es conservava un fragment de llenç de 2,27 m de llargària. Prop d'aquestes estructures es localitzaren dues sitges –que probablement foren utilitzades en època republicana–, l'amortització de les quals sembla ser d'època altimperial.

El conjunt d'aquestes restes vindrien a configurar el primer hàbitat del Mas d'en Corts. Podríem parlar d'un seguit d'estructures de planta rectangular dividides en compartiments que s'articulaven en direcció sud-nord i est-oest, al voltant d'un possible pati o zona de treball. L'excavació se centrà més al nord del jaciment, ja que més a l'oest la canalització del pantà de

Riudecanyes alterà el registre arqueològic, amb la qual cosa desconeixem si aquestes restes podien tenir continuïtat cap al sud o a l'oest (fig. 5).

8.3.3.2. Cronologia

Segons els excavadors, la datació inicial d'aquest primer moment cal emmarcar-la dins del darrer terç del segle II aC. La seva activitat perduraria fins a mitjan segle I aC (Vilaseca i Adiego 2000a; 2000b).

L'estudi acurat dels materials ceràmics realitzat per un de nosaltres (Cabrelles 2007) ha detectat la presència de campaniana A de les formes Lamboglia 5 –1 ind.–, Lamboglia 27 –3 ind.– i Lamboglia 36 –1 ind. La campaniana B és molt més escadussera, ja que solament s'ha localitzat un fragment indeterminat de vora

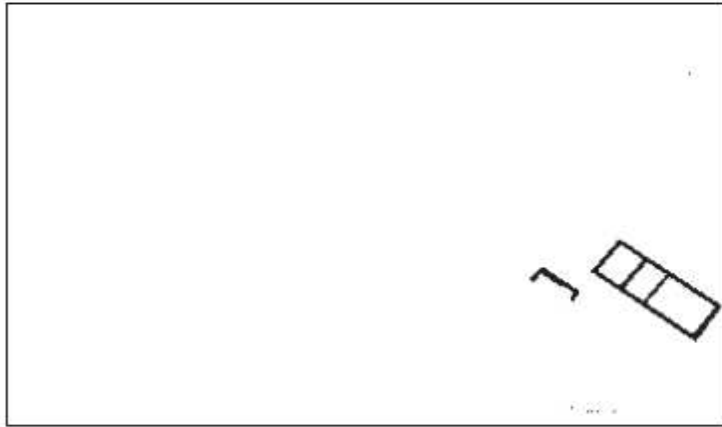

Figura 5. Planta del jaciment amb les estructures republicanes (Gebellí 2007, 43).

d'aquest tipus ceràmic. Resulten molt abundants els *Kalathoi* ibèrics. També és present la ceràmica grisa de la costa catalana (fig. 6).

Quant a les àmfores, les més abundoses són les de tradició ibèrica, seguides de les importacions itàliques, que se centren en la forma Dressel 1 A –catorze vores. L'absència total de la forma Dressel 1 B no creiem que es pugui considerar casual, atesa l'abundància relativa d'àmfores entre el material recollit pels seus excavadors. L'àmfora itàlica Dressel 1 B comença a ser comercialitzada a partir del primer quart del segle I aC (Molina 1997, 138).

Segueixen en abundància les punicoebussitanes PE 24, àmfores amb una cronologia general que s'escau en els moments inicials de la fase ocupacional del Mas d'en Corts. Crida l'atenció la localització de dues vores d'àmfora Dressel 1 tarraconense de procedència desconeguda.

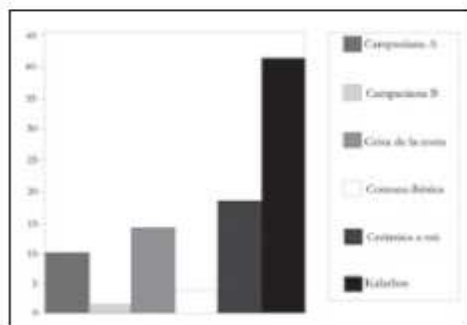

Figura 6. Total de fragments corresponents a vaixelles d'importació i autòctones d'època republicana (Cabrelles 2007).

da. Sobre la base de les estratigrafies del poblat ibèric de Burriac (Miró, Pujol i García 1988), es pot pensar a donar una datació del 80-70 aC per a les àmfores Dressel 1 tarraconenses de «tradició ibèrica», mentre que a les de «tradició romana» els escauria una datació d'entre el 70 i el 40 aC (Comas *et al.* 1987, 374). Tot i així, a Tàrraco s'ha documentat la presència d'un fragment d'àmfora tarraconense del tipus Dressel 1 A en un context del 100 aC (Díaz i Otiña 2002, 293). Sobre la base d'aquestes precisions, creiem que podem afinar la cronologia final de l'ocupació de la fase tardorepublicana del Mas d'en Corts per a un moment per precisar del primer quart del segle I aC. L'escassa presència de la campaniana B en aquesta fase reforça aquesta hipòtesi (fig. 7).

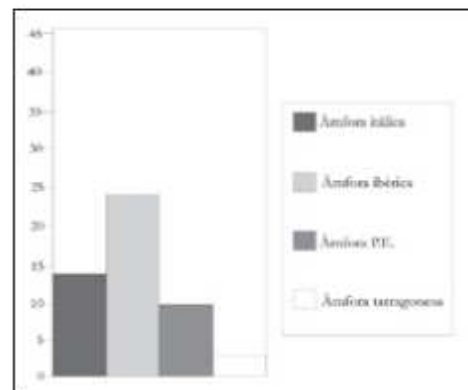

Figura 7. Total de fragments corresponents a àmfores d'importació i imitacions locals (Cabrelles 2007).

8.3.3.3. Interpretació

El primer establiment rural tardorepublicà va tenir una existència de menys d'un segle –el seu moment fundacional sembla que el podem establir, de manera general, cap a mitjan segle II aC i perdurà fins al primer quart del segle I aC.

La poca entitat de les estructures exhumes no permet estendre's en el moment de fer una valoració sobre aquest primer establiment. Sembla que podria tractar-se d'estructures d'hàbitat, ja que una de les estances apareix amb un paviment rudimentari i amb un espai central, tal vegada una llar.

Desconeixem el tipus d'activitat agrícola que es dugué a terme en aquesta explotació agrària en la seva primera fase d'ocupació. Generalment, es considera acceptat que el conreu de la vinya no s'inicià fins a mitjan segle I aC –i d'una manera més generalitzada fins a finals del mateix segle, ja sota el principat d'August. L'excavació de les estructures republicanes creiem que no ha posat al descobert cap tipus d'indici que ens hi pugui aportar llum.

No es pot excloure una producció d'autosuficiència d'una petita propietat, destinant una part a vendre-la a la ciutat per adquirir altres béns necessaris per poder subsistir.

8.3.4. L'ocupació altimperial

El taller ceràmic del Mas d'en Corts constaria de dues fases: d'una banda, una fase inicial d'època augustal i que perduraria fins a l'època julioclaudia, i una de segona que s'iniciaria en època flàvia i acabaria en època antonina.

8.3.4.1. Fase augustal i julioclaudia (20 aC - 60 dC) (fig. 8)

A grans trets, podem definir les estructures altimperials en dos blocs: per una banda, tenim el sector meridional, comprès per dos edificis de planta rectangular amb pilars centrals, i un seguit de murs adjacents que probablement definirien un espai descobert en la part més meridional del recinte. Per l'altra, en el sector septentrional tenim la resta d'estructures que s'articulen al voltant d'un espai central. Ocupant aquest espai i en posició privilegiada referent a la resta d'elements que integren la zona de treball, tenim un espai excavat on es localitza un forn –i probablement es pot parlar de la presència de quatre més.

Les estructures altimperials ocupen una extensió de més de 2.200 m² i s'orienten en direcció nord-sud. Les dependències industrials s'articulen al voltant d'un espai central excavat en el subsòl. És en aquest espai central on es troba un forn ceràmic i, probablement, un altre més en bateria. A prop d'aquests dos, els excavadors del jaciment trobaren indicis de la presència de tres forns més.

El seguit de restes exhumes corresponen a tots els processos de la producció de recipients ceràmics: des del rentat de l'argila i la seva preparació, el torneigament dels recipients ceràmics i el seu assecatge, i la seva introducció als forns per a la cuita, així com uns edificis per emmagatzemar-los. Sospitem que les restes arquitectòniques s'estenien cap al nord-est, ja que per aquest costat no s'ha trobat cap mur de tancament del recinte.

Tot i la gran extensió descoberta, no sembla que es tracti, ni de bon tros, dels espais industrials més grans

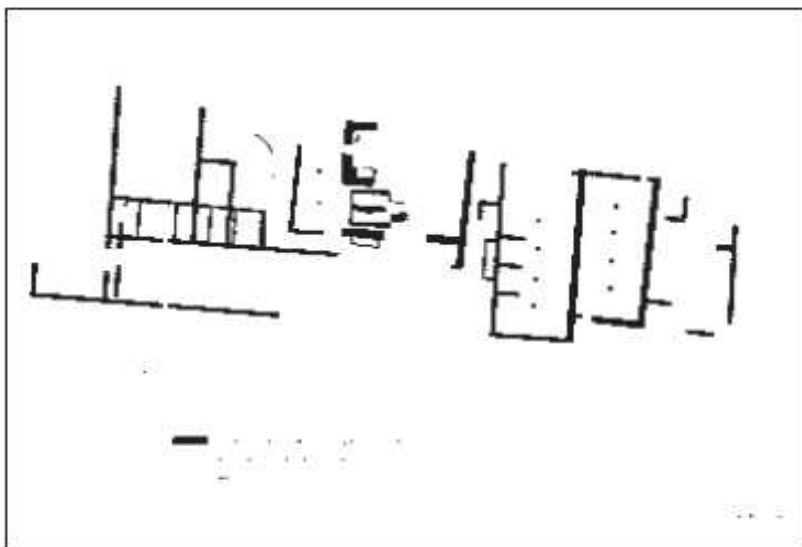

Figura 8. Planta del jaciment amb les fases altimperials (Gibellí 2007, 46).

descoberts fins ara: l'Aumedina (Tivissa) tindria unes dimensions de 1.500 i 2.000 m², i Can Feu i la Salut es mourien entre els 5.000 i 6.000 m². Per a un gran centre com Llafranc s'ha proposat una extensió de 7.500 m² (Revilla 1995a, 31).

Altres terrisseries són d'extensions similars. A tall d'exemple, el taller dels Plans d'en Jori (Montblanc) tindria 2.600 m², sense comptar les estructures del sector nord-est (Adserias, Morer i Rigo 2000); a Sallèles d'Aude: 1.017 m² del sector terrisser, sense comptar els habitatges del nord (Laubenheimer 1990). El total de les restes ocupa més de 2,5 ha. El taller de Champs Cloux (França) tindria uns 1.900 m², dels quals el pati central ocuparia 420 m² (Michaud 1991, 41-51). A Fenals (Lloret de Mar) la bòbila tenia una extensió d'aproximadament 1.700 m² (Revilla 1995a; Casas, Castanyer i Nolla 1995). Per acabar, a l'Almadra (Dénia): el sector terrisser fa 1.900/2.000 m², i la superfície del taller és més gran, uns 6.000 m². La superfície total del jaciment –zona rústica i zona urbana– suma unes 2,2 ha (Gisbert 1991).

Un ràpid cop d'ull a la planta del complex industrial altimperial fa copsar el sistema emprat en la seva construcció. Sobre el terreny es devien traçar uns eixos, en aquest cas orientats de la manera següent: l'eix mar-muntanya –*kardines*– està orientat a 13° oest en relació amb el nord geogràfic; els *decumani* s'orienten a 77° est en relació amb el nord geogràfic. Un cop traçats els eixos, es procedí a fonamentar els murs principals d'aproximadament mig metre d'amplada. Aquests murs són els que delimiten l'estança descoberta, el mur de la façana oest de l'edifici cobert i un altre mur que gira en forma d'angle recte en el pati de treball. Un altre d'aquests murs seria el que delimita la zona industrial per l'extrem oriental. Un cop bastits els murs principals, s'aixecaven uns altres murs perpendiculars que delimitaven un seguit d'estances o *cubicula* de dimensions petites. Gairebé en el centre del complex es procedí a realitzar un rebaix de 214 m² aproximadament, per tal d'encabir-hi, a dins, tant els forns ceràmics com la seva àrea de servei.

Un recent treball ha evidenciat el patró constructiu comú en els centres terrissers, basat en el peu romà de 29,6 cm i en el seu múltiple de 10 peus, és a dir, 2,96 m. Diversos centres catalans com ara la bòbila d'Ermedàs (Cornellà del Terri), la bòbila romana del Collet de Sant Antoni (Calonge), la coneguda bòbila de Fenals (Lloret de Mar), el centre terrisser del Moré (Sant Pol de Mar), el més proper cas de la bòbila dels

Plans d'en Jori (Montblanc) i la mateixa terrisseria del Mas d'en Corts segueixen aquest patró (Tremoleda 2008, 137-142).

Les estructures dels Plans d'en Jori, Champs Cloux i Fenals presenten una gran similitud entre elles: es tracta bàsicament d'estructures disposades al voltant d'un pati o zona de servei on, a vegades, s'hi localitzen els forns. L'Almadra també és força similar, tot i que no es tracta d'un recinte totalment tancat.

El jaciment del Mas d'en Corts sembla diferir en el plantejament constructiu respecte als altres centres comentats: la característica principal que es pot observar és que en aquest complex terrisser no existeix una gran zona central lliure d'edificacions –o pati de servei–; aquí el centre l'ocupen directament els forns ceràmics.

L'àrea de servei del forn (vegeu la planta general: J5, i probablement J4 i J3)

Àrea excavada en el terreny natural que presenta un parament constructiu visible per la cara interior, i caracteritzada per diverses filades que alternen pedres de mida mitjana, de disposició horitzontal, amb *regulae* també disposades horitzontalment. La potència d'aquests murs és variable, amb una alçada màxima de més de 2 m. Aquestes restes es poden interpretar clarament com a zona de servei del forn excavat i, presumiblement, de l'altre que hi hauria al seu costat en bateria, ja que la boca del *prae-furnium* del forn dona directament a aquest espai. Des d'aquest punt s'alimentaria la boca del forn.⁸⁷

No tenim cap mena d'indici que aquesta àrea de servei pogués anar coberta, com és ara el cas de la terrisseria de la vil·la de Darró (o Adarró). En aquell cas es pogué documentar, en el centre de l'àrea de servei –de quasi 49 m²– i en el seu extrem sud, la fonamentació de dos pilars que servien per sustentar una coberta de *regulae* (Revilla i Miret 1995, 199). El fet que no s'hagi excavat tot el sector de l'àrea de servei no permet fer cap afirmació ni en un sentit ni en l'altre. Tot i que, observant l'equidistància entre els basaments de les columnes que sustenten altres estructures cobertes del jaciment, sospitem que no aniria coberta⁸⁸ (fig. 9).

Els forns (vegeu la planta general: I5, i probablement I4, G2 i G3)

Dins de la zona de treball descrita més amunt s'hi localitza un gran forn, i probablement podem parlar de la presència d'un altre forn en bateria al costat oriental

87. Un exemple –tot i que més gran– d'aquest tipus d'organització de forns al voltant d'una àrea de servei excavada en el subsòl el trobem en les estructures de la bòbila de l'Hospital de las Cinco Llagas, a Sevilla: des d'aquell espai se servia combustible a nou forns de planta circular i ovalada (García Vargas 2000).

88. La distància entre els basaments de les columnes que sustentaven les cobertes dels magatzems i del cobert oscil·len entre els 3,3 i els gairebé 4 m.

Fig. 9. Fotografia de la paret de l'area de servei del forn.

del primer. A més es tenen indicis de la presència de tres forns petits més, amb la qual cosa podríem parlar de fins a cinc forns ceràmics. Els forns G2 i G3 devien anar relacionats amb la segona fase productiva del taller altimperial.

L'únic forn excavat totalment es pot assimilar tipològicament al tipus 4B de Fletcher: és a dir, un forn de planta rectangular amb una sola cambra d'*hypocaustum* (cambra de foc), de 19,75 m², amb un *praefurnium* d'1,19 m d'amplada en la seva boca i 1,58 m en el punt on entra en contacte amb la cambra de l'*hypocaustum*, per 1,8 m de llargada. La graella o *suspensurae* s'aguantaria per mitjà d'un mur central de 3,66 m de llargada. Arribats a aquest extrem, cal apuntar la possibilitat que aquest mur central sostingués directament la graella o bé que aquesta s'aguantés mitjançant un seguit d'arcs. La importància d'aquest fet seria purament tipològica, ja que si fos el primer cas podria subscriure's al tipus II B de Françoise Le Ny:

aquest tipus de forn no és gaire freqüent en la Gàl·lia romana, i únicament se'n coneix un cas a la regió del Migdia-Pirineus, a Carjac. Similar al nostre forn és el forn excavat recentment a la vil·la romana dels Plans d'en Jori a Montblanc (Conca de Barberà), d'una tipologia i mesures força similars (Adserias, Morer i Rigo 2000, 199-206) (fig. 10).

Segons els càlculs realitzats, el forn tindria una capacitat mínima teòrica per coure 285 àmfores d'una sola cuita; això si prenem en consideració dues capes d'àmfores, quan segurament se n'hi podrien apilar més. Aquests càlculs són purament teòrics, ja que sovint les càrregues dels forns es realitzaven amb materials de diversos tipus: ceràmica comuna, àmfores, material de construcció, etc. L'únic estudi que coneixem de càrregues de forns d'àmfores⁸⁹ l'hem documentat sobre un forn bètic de planta circular de 16 peus de diàmetre (4,80 m), al qual se li suposa una capacitat teòrica màxima de 79 àmfores. És interessant apreciar –en aquell cas– la relació que s'observa entre les mides del forn i les del diàmetre de les àmfores: les mides d'aquestes serveixen de mòdul per a la construcció del forn (Remesal 1978, 96-97).

Hem de pensar que el forn excavat al Mas d'en Corts serviria per coure àmfores, material de construcció i probablement ceràmica comuna, i es podria donar el cas que es fessin càrregues mixtes del forn. La sigil·lada hispànica es couria en un forn a banda, ja que aquesta necessita un tipus de forn diferent, i a més perquè la producció de sigil·lada hispànica formaria part d'un estadi posterior en la vida d'aquest centre terrisser, és a dir, probablement no coexistiria la producció d'àmfores Dressel 2-4 amb la producció de sigil·lada hispànica.

Figura 10. Fotografia del forn excavat de la fase 1.

⁸⁹ Per a forns de material de construcció es pot consultar Le Ny 1988 (32 s.).

Per les característiques de la terra sigil·lada, aquesta s'hauria de coure a banda en forns diferents, especialment preparats per a aquesta finalitat: per als forns destinats a coure ceràmica comuna, àmfores i material de construcció, es feren servir els forns del tipus I de la tipologia de M. Picón (Picón 1973, 55-58); en canvi per coure sigil·lades es farien servir els del tipus II. La diferència entre els dos tipus ve donada pel fet que en el segon les ceràmiques no estan en contacte amb l'aire calent que prové de la cambra de cocció o hipocaust, sinó que l'aire calent circula per unes canonades de ceràmica anomenades *tubuli*. Val a dir que les característiques dels dos tipus de forns són a nivell de cambra de cocció i que aquesta part del forn no se sol conservar.

Al costat del *prae-furnium* del forn excavat, es documentà l'existència d'una estructura críptica, o galeria en forma de volta, coberta per uns arcs de mig metre de diàmetre. La seva disposició perpendicular al forn fa pensar en una estructura vinculada a algun forn, probablement un *prae-furnium* d'un forn encara no excavat. El fet que aquesta zona no hagi estat excavada ni delimitada totalment no ens permet fer cap hipòtesi fiable quant a la interpretació d'aquesta curiosa estructura (fig. 11).

El cobert (vegeu la planta general: G4, G5, H4 i H5)

Immediatament al nord del forn excavat es localitza una estança de planta rectangular. D'aquesta estança només es documentaren un dels costats petits i el llarg. El costat curt mesurava 4 m de llargària, mentre que el llarg superava els 11,50 m. D'aquesta estructura només es conservaven les filades inferiors d'*opus incertum* bastides amb pedres locals i granit de mida mitjana. Hem de suposar que sobre l'estructura de pedra s'aixecaria el mur de tàpia o de tova. En aquesta estructura es localitzaren dos basaments de pedra que presumiblement serien el basament de dues columnes o pilastres, probablement de fusta, que sustentarien la coberta de l'edifici. Els arqueòlegs encarregats de la intervenció documentaren en l'excavació d'aquest sector un nivell d'enderroc, sense precisar la presència de *tegulae* o *imbrex* entre els materials, la qual cosa no ens permet saber si la teulada seria feta d'obra o bé si podria tractar-se d'una coberta vegetal més lleugera. El que sí que sabem és que la modulació entre els murs i la distància entre les columnes és gairebé idèntica a altres estructures del jaciment que sí que sabem que tindrien una coberta de *tegulae* i *imbrex*.

La disposició d'aquesta estructura tan a prop del forn excavat –només 3 metres– fa pensar en una relació estreta entre aquesta estructura i el procés de producció ceràmic –hem de pensar que la càrrega del forn es faria precisament per aquest costat i no es faria estrany que els materials estiguessin dipositats en

aquest cobert esperant el moment per ser introduïts a l'interior del forn.

El pati (vegeu la planta general: G2, G3)

Al nord del cobert de les dues columnes hi ha un petit pati de treball d'aproximadament 100 m². En aquest pati s'hi troben unes restes que probablement es poden interpretar com a forns de reduïdes dimensions, però que no foren excavats –amb la qual cosa la seva interpretació queda oberta. A banda hi tenim unes conduccions ceràmiques de desguàs d'aigües. L'element més característic del pati és una estructura circular que es troba a 5 m del cobert de les dues columnes (fig. 12).

El pati comunica pel seu costat occidental amb un corredor de servei de 2 m d'amplada per 20 m de llargada que rodeja l'àrea de servei del forn. En aquest corredor s'hi localitza una estructura de planta gairebé rectangular i amb forma de banyera adossada al mur de tancament d'aquella àrea. La finalitat d'aquesta banyera sembla que seria la de pastar fang per tancar la porta d'accés al forn un cop omplert (fig. 13).

Bassa de decantació circular (vegeu la planta general: entre E3 i F3)

Es tracta d'una bassa de decantació d'argiles de planta circular de 4,78 m de diàmetre excavada al subsòl natural. Aquesta estructura fou construïda amb fragments de material ceràmic reciclat, com per exemple *dolia*. Les seves parets es conserven en una potència que varia entre els 15 i els 30 cm. A l'interior s'hi localitza el sòl de la bassa de decantació, també fet amb material ceràmic. D'aquesta bassa parteix una conducció ceràmica de desguàs que va en direcció oest, seguint el pendent natural del terreny (fig. 14).

La finalitat d'aquesta bassa de decantació era netejar l'argila de les impureses que s'hi poguessin trobar o, si fos necessari, afegir-hi altres partícules pesants.

Existeixen diferents tipus de basses de decantació d'argiles. La majoria solen ser un sot amb les parets protegides per taulons o socs de fusta en els quals s'hi barrejava l'argila amb aigua fent un fang que després es deixava reposar de manera que les partícules més pesants es dipositessin al fons per gravetat; d'aquesta manera l'argila fina –de bona qualitat– restava a la part superior de la bassa. Aquest procés es podia repetir en diverses basses fins a obtenir la qualitat necessària de l'argila que es desitjava per fabricar les ceràmiques (Cassas, Castanyer i Nolla 1995, 115).

Exemples d'aquestes estructures annexes les trobem documentades poques vegades, ja que són senzilles i de poca entitat. Les més ben conegudes són les documentades a Sallèles d'Aude, França (Laubenheimer 1990, fig. 16 i 29); a Adarró, on es documentà

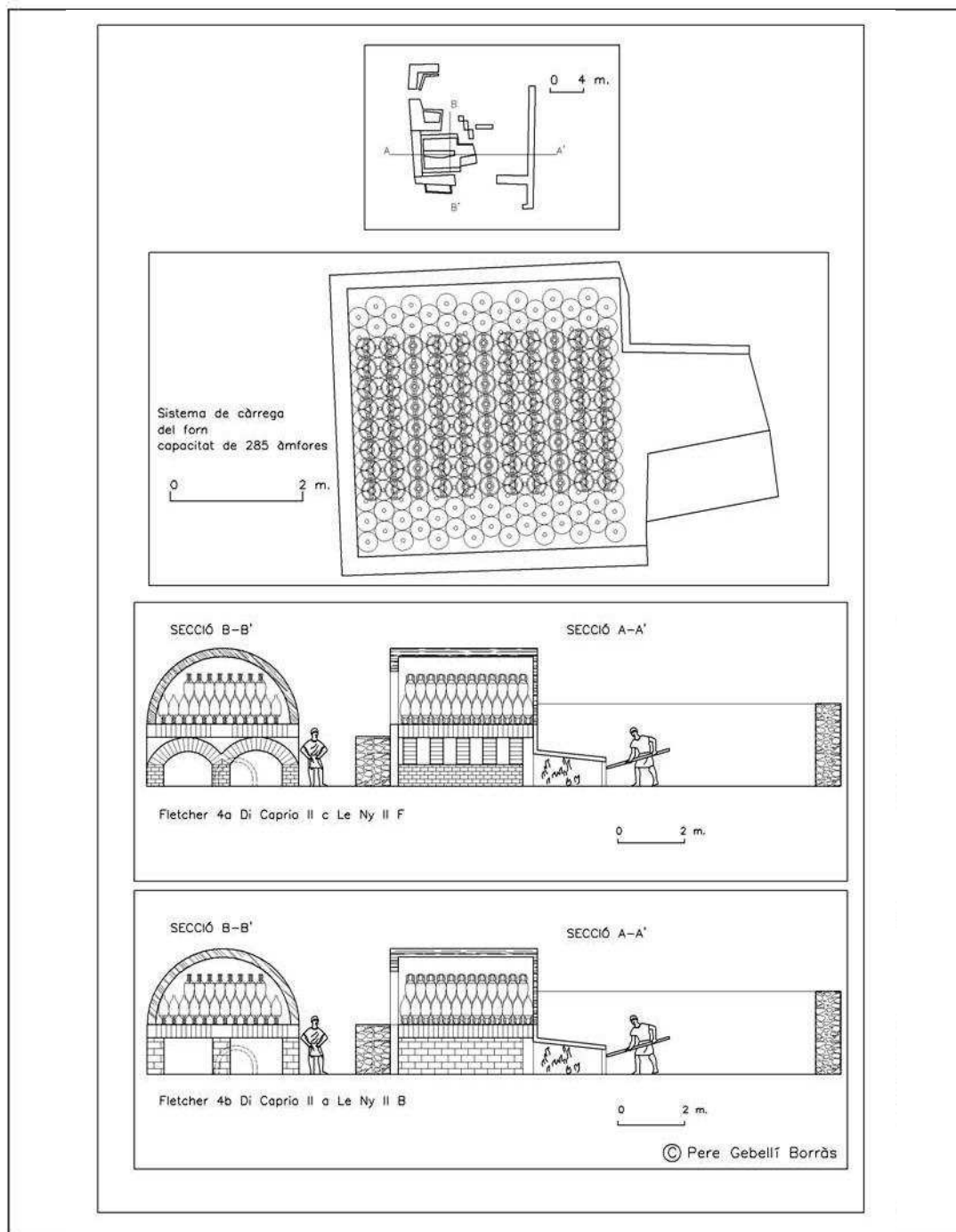

Figura 11. Dibuix del forn. Seccions A-A' i B-B' del forn del Mas d'en Cortès. S'hi han representat les dues variants visibles (Gebellí 2007, 49).

Figura 12. Canal de desguàs.

Figura 13. Estructura rectangular per pastar fang.

Figura 14. Bassa de decantació circular.

una estructura de planta quadrada de 9 m² de superfície, parcialment excavada al terreny i limitada per murs de pedra i morter, que presentava diferents graons d'accés construïts amb *regulae* i amb una base de terra batuda; a Can Feu es limitava a una senzilla depressió quadrada al terreny natural (Revilla 1995a, 25-26). A la terrisseria del carrer Princesa de Barce-

lona se'n documentà una altra del segle 11 dC que amortitzava un forn ceràmic del segle 1 dC. La cubeta de decantació tenia en la seva base divuit *regulae*; el dipòsit feia un lleuger pendent cap al centre de l'estructura per tal de facilitar la depuració de les argiles i perquè les impureses es dipositessin al fons (Casas 2009, 739).

Un model idèntic de bassa circular el tenim documentat a França, al taller ceràmic de Contours, a St. Pargorie (l'Erau), i que funcionà entre els segles I-II dC (Mauné 2007, 173), amb una cronologia idèntica a la del nostre jaciment.

Les basses de decantació que coneixem amb més complexitat tècnica foren descobertes en el decurs de les excavacions arqueològiques que es dugueren a terme a la plaça de la Font de Tarragona (Gebellí 1999). En aquella excavació es documentaren les restes de dues basses de decantació –una d'elles molt arrasada per l'acció vandàlica de les màquines excavadores del pàrquing. L'altra bassa mesurava 4,5 x 5 m. El paviment interior era constituït per *regulae* de 41 x 51 cm i encara tenia sobre seu una capa d'argila molt fina. En la bassa, es pogué documentar el sistema d'evacuació d'impureses, que consistia en un recipient que complia les funcions de retenir les partícules gruixudes de l'argila per tal que no embussessin les conduccions de desguàs.

El funcionament de les basses era per gravetat, cadascuna a una cota més elevada que l'altra, amb la qual cosa l'argila barrejada amb l'aigua era precipitada d'una bassa a l'altra, i això feia que les partícules pesants quedessin atrapades a la bassa superior. En la bassa inferior hi havia dues conduccions de desguàs: per una s'expulsaven les partícules pesants i per l'altra sortia l'aigua, deixant en el fons l'argila neta i fina.

Aquest tipus de bassa de decantació és necessari per a una producció de ceràmica comuna amb una pasta molt fina i ben decantada. Podem pensar que per produir ceràmica basta com és el cas d'àmfores o *regulae* no cal aquest sistema de decantació d'impureses, i que amb un sol rentat de l'argila pot ser suficient. Ara bé, per fabricar sigil·lades es necessita un sistema de depuració d'argiles tan laboriós o més que el documentat al jaciment de Tarragona i que no s'ha localitzat en el jaciment del Mas d'en Corts. Un exemple ben detallat del funcionament d'aquestes basses de decantació el trobem en l'obra de Ninina Cuomo di Caprio (Cuomo di Caprio 1977, fig. 8).

Gran estança descoberta (vegeu la planta general: C3, D3, C4 i D4)

L'estança més enigmàtica del jaciment és la que descriurem a continuació. Es tracta d'una estructura de planta rectangular de grans dimensions. Els murs són –com en la resta de les estructures del jaciment– d'*opus incertum*: és a dir, un sòcol de pedra de mida mitjana i restes de material de construcció reciclat. Aquesta estança no fou delimitada totalment; tot i així, les seves mesures són sorprenents, més de 132 m². En la part occidental aquesta estructura patí una reforma que consistí a construir-hi a sobre una altra estança coberta de 12 m². Aquesta estructura presenta un paviment

de *regulae* capgirades en tota la superfície excavada. El fet que en tota la superfície del paviment no s'hagi localitzat cap empremta de bases de columnes –com ha estat el cas de la resta d'estructures excavades– ens fa sospitar que aquesta estança devia anar descoberta. Confirma aquesta teoria el fet que no s'hagi documentat cap nivell d'enderroc amb *regulae* i *imbres* sobre el paviment.

En el sector occidental de l'estructura parteix un canal ceràmic de desguàs seguint el pendent natural del terreny (fig. 15).

En el moment d'interpretar aquesta estructura, sembla clar que ens trobem davant d'una estança destinada a alguna activitat relacionada amb la producció de ceràmica. El fet que presenti un canal de desguàs ens pot fer pensar en una gran bassa de decantació, però les mesures d'aquesta estança són realment sorprenents per a una estructura d'aquest tipus, i si es tracta realment d'una bassa de decantació, podem –gairebé– assegurar que no en coneixem cap de tan gran a tot Catalunya. Els coneixements que tenim sobre restes d'aquest tipus són realment mínims: l'únic exemple que en tenim a les nostres contrades prové de

Figura 15. Canal de desguàs.

l'excavació de la plaça de la Font de Tarragona que ja hem descrit unes línies més amunt.

Una opció poc probable –però no impossible– és que en aquesta estança es fes un primer rentat i després l'argila es dugués a la bassa circular per fer la decantació definitiva.

També hauríem de plantejar-nos la hipòtesi que ens trobéssim davant d'una bassa per emmagatzemar-hi aigua, tot i que llavors el paviment hauria de ser d'*opus signinum* i no pas de *regulae* capgirades.

Els arqueòlegs que realitzaren les excavacions al Mas d'en Corts plantegen la possibilitat que la producció es pogués diferenciar en dues fases: una primera en què s'hi poguessin trobar tres forns –com a mínim– en funcionament i destinada a la producció de material de construcció i àmfores del tipus Dressel 2-4, *dolia* i ceràmica comuna; i una segona que vindria donada per l'activitat de forns de petites dimensions que es trobarien envaint part de l'àrea de treball dels grans forns descrits anteriorment, amb una producció de sigil·lades i ceràmica comuna (Vilaseca i Adiego 2000b, 276-277) (fig. 16).

Arribat aquest punt, hem de fer la següent observació: per fer una cuita de *regulae* o àmfores necessitem un volum més gran de fang que no pas per fer una cuita en un forn petit de sigil·lades; per tant, podem pensar que el volum de fang per rentar serà menor.

Sobre la base d'aquests indicis, podem pensar que aquesta estança funcionaria únicament en un primer moment de la fase altimperial –quan es fabricarien àmfores i materials de construcció (producció que necessitaria un gran volum d'argila)–, i que després es convertiria en un pati de servei.

Edifici cobert (vegeu la planta general: C5, D5, E5, F5 i F6)

Estructura rectangular, d'aproximadament 18 m de llarg per uns 5 m d'amplada, orientat sud-nord. En el punt on aquest edifici es creua amb la paret meridional de l'estança descoberta, s'hi afegeix un altre petit edifici. Per la disposició de l'estructura i prenent en consideració el pendent natural del terreny, podem deduir que la teulada de l'edifici seria en un sol sentit i desguassaria en direcció oest, dins de la zona descoberta. Les restes documentades han aparegut molt arrasades i corresponen a la fonamentació i les primeres filades de l'esmentada estructura. Els murs són de pedres irregulars lligades amb fang, com en la majoria de les estructures d'aquest tipus. La resta de l'estructura, ja desapareguda, correspondria a murs de tàpia o tova amb una teulada de *regulae* i *imbres*, tal com demostra el nivell d'enderroc documentat en moltes de les estances excavades. En aquest edifici s'han documentat fins a sis àmbits de diverses mides, alguns d'ells amb un paviment de lloses de ceràmica i altres amb un nivell de circulació de terra batuda (fig. 17).

Algunes de les estances són de dimensions reduïdes. Realment algunes d'elles fan més la impressió que es tracta de *cubicula* que no pas de zones de treball: una d'elles fa poc més de 6 m², i unes altres fan quasi 8 m² i fan la sensació que només poguessin servir per dormir. Altres estances ja semblen zones de treball i mesuren entre 13 i 20 m². Curiosament, les estances més àmplies són les que presenten el terra amb un paviment ceràmic. Una altra possibilitat que plantegen aquests àmbits reduïts és que formessin part d'un sistema de basses per pastar l'argila.

Figura 16. Estança pavimentada descoberta.

Figura 17. Enderroc dins de les estances.

Normalment, les estructures agrícoles i industrials de les *villae* eren d'una sola planta. A diferència de les ciutats, la gran extensió de terreny que les envolta no justifica una *consignario* (un pis per damunt de la planta baixa), ja que les estructures poden créixer en sentit horitzontal; tot i així, alguns indicis ens fan sospitar que, probablement, aquest edifici podria disposar de dos pisos. Un dels indicis és la presència d'un basament, en l'estança nord de l'edifici, arrencat a un mur que creua transversalment l'estructura, i interpretat pels excavadors com d'una fase anterior. Tot i que amb algunes reserves, podríem interpretar aquest basament com el suport d'un pilar que sustentés una escala de fusta que servís per accedir a la planta superior de l'edifici. Un altre indicatiu –aquest més clar– el trobem en l'estança sud de l'edifici, on s'ha documentat un mur que en una primera interpretació semblava que es tractés d'un banc corregut de pedra, però la seva gran amplada –més de 80 cm– fa desestimar aquesta interpretació. Per altres paral·lels coneguts, podem interpretar aquest mur doble com un calaix d'una escala que accediria des del carrer fins a un pis superior. En tenim exemples ben documentats de les comarques gironines, com ara el de Tolegassos i el de Ca n'Espolla (Casas, Castanyer i Nolla 1995, 66); a banda, també en tenim un altre a Can Feu (Sant Quirze del Vallès), on també es documentaren dos murs que delimitaven un petit àmbit de poc més de 80 cm –en aquella ocasió, sense cap funció clara per als seus excavadors (Martínez, Folch i Casas 1988, 29). L'única funció que se'ns acudeix també per a aquest darrer cas és el d'un calaix d'escala (fig. 18).

Hem de suposar que en aquest taller hi hauria un espai per hostatjar-hi els treballadors i que aquest lloc podria ser en el pis superior; d'altra banda, també podem pensar que els treballadors es podrien desplaçar des d'altres nuclis agrícoles propers. A prop del Mas d'en Corts coneixem altres jaciments d'entitat encara per determinar, com és ara l'altre centre terrisser del Mas de Gomandí i la probable vil·la del Murtrar (Mas d'en Toda), que disten del jaciment menys d'1 km.

Figura 18. Estances cobertes.

Zona descoberta (vegeu la planta general: C6, C7, D6, D7, E6, E7, F6, F7 i G8)

En la zona més occidental del jaciment es localitza un gran espai delimitat per un seguit de murs, alguns d'ells força arrasats però que permeten restituir la seva trajectòria. Aquesta zona descoberta té una amplada de 7,5 m i una llargada de 40 m. Per les seves dimensions, es pot tractar d'un espai de circulació dins del complex industrial que podria tenir diversos usos: circulació dels treballadors del complex, espai per deixar que les peces s'assequessin abans d'introduir-les als forns, etc. Una conducció ceràmica, que prové de la gran estança descoberta, travessa perpendicularment aquest espai. En l'extrem nord d'aquesta zona descoberta hi ha l'arrencament d'un mur orientat en direcció est-oest que sembla suggerir que aquesta zona podria estendre's en aquella direcció. El fet que aquella zona no s'hagués excavat no permet assegurar-ho. Aquest àmbit apareix travessat per la conducció d'aigua del pantà de Riudecanyes.

Magatzems

En el sector meridional del jaciment, prop de la zona central dels forns –a uns 2,5 m–, es troben unes estructures prou interessants (magatzems A i B). Són

de planta rectangular, unides per un mur central. Pel que fa a les seves característiques, les comentarem per separat.

Magatzem A (vegeu la planta general: L4, M4, L5, M5, L6, M6, L7, M7, L8 i M8)

Estructura rectangular de quasi 210 m², de la qual només es conserva la fonamentació i algunes filades (depenent dels trams, entre dos i quatre) en *opus incertum*. El parament és de pedres de mida mitjana lligades amb fang. Aquesta estructura presenta en el mur meridional un seguit d'estances o compartiments de mida variable i que divideixen uns petits àmbits. En un d'aquests àmbits es localitzaren materials de construcció ceràmica –concretament, *tegulae* i *imbrices* (fig. 19).

En posició axial a aquest magatzem trobem quatre elements lítics, de forma gairebé circular i equidistants els uns dels altres uns 3,5 m, que s'interpreten com a bases de pilastres per aguantar el sostre de l'edifici. El paviment d'aquest magatzem era de terra batuda. El seu tancament pel sector oriental no fou excavat, amb la qual cosa no coneixem cap obertura a l'interior de l'edifici.

Enganxada a la paret nord, s'hi pot observar una estructura pavimentada de forma rectangular, probablement per recollir les aigües pluvials de la teulada del magatzem (K6) (fig. 20).

Magatzem B (vegeu la planta general: N4, O4, N5, O5, N6, O6, N7, O7, N8 i O8)

Estructura rectangular de 153 m² que comparteix un mur amb el magatzem A. Els accessos a aquest magatzem s'han documentat en els costats curts. La principal diferència entre ambdues estructures ve donada pel fet que aquesta –de mida lleugerament inferior– té un paviment d'*opus latericium*. Com en el cas anterior, presenta, en posició axial, quatre elements lítics gairebé circulars que podem interpretar com a fonamentacions d'uns pilars que sustentarien una coberta desapareguda, igual que en el magatzem A. L'equidistància és la mateixa: d'uns 3 metres i mig aproximadament, molt similar a la d'altres estructures agràries conegudes, com és ara el cas de la terrisseria de Fenals; en aquell cas la distància entre els pilars és lleugerament inferior, però s'emmarca dins dels mateixos paràmetres. Més proper és l'edifici documentat en l'excavació feta a la vil·la romana de la Canaleta (Vila-seca), que té una distància entre els intercolumnis de 3 m.

Més lluny de nosaltres tenim el cas de la Huerta del Rincón (Torremolinos, Màlaga); les estructures descobertes de la fase 1, del segle I dC, estan formades per un magatzem de planta rectangular de 22 x 8 m, amb pilars centrals per sustentar una coberta a dues aigües a la qual s'adossaven altres estances rectangulars i quadrangulars (García Vargas 2000, 97-98, 163).

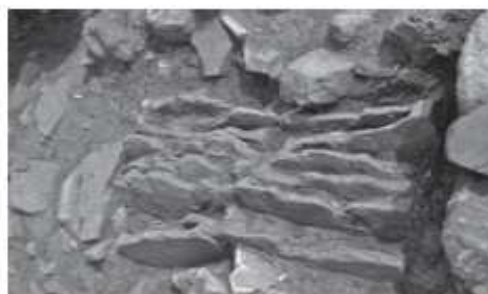

Figura 19. *Tegulae* amuntegades en el magatzem.

La funcionalitat d'aquestes estructures no sembla presentar cap mena de dubte i sembla tractar-se d'uns edificis destinats a emmagatzemar-hi les produccions de la terrisseria, tot i que no podem excloure que pogués servir també per a altres usos.

Si bé la seva funcionalitat, aparentment, és clara, no succeeix el mateix pel que fa a la seva coberta. Sembla segura la presència d'una coberta de *tegulae* i *imbrices* en els dos magatzems. L'excavació del magatzem A posà al descobert el nivell d'enderroc format per material de construcció ceràmic, amb un nivell de carbons per sota seu, la qual cosa sembla indicar que aquesta estructura fou sotmesa a l'acció del foc. Curiosament, en el magatzem B no s'ha documentat la resta del nivell d'enderroc de la teulada, sinó tan sols un nivell d'abandonament.

Les dades consultades sobre l'excavació no han proporcionat dades significatives que ens aclareixin en quin moment foren construïts els magatzems, fins i tot desconeixem un fet tan important com és si van coexistir o si foren construïts l'un després que s'esfondrés l'altre. En cas que fos així, no sabem en quin ordre foren construïts. Les dades consultades sobre l'excavació no ens ajuden a aclarir-ho.

Si haguéssim de fer cas únicament de les observacions sobre l'absència de material d'enderroc en el magatzem B, podríem pensar que aquell fou el primer a ser construït i que, un cop enderrocat, els materials de la teulada fossin aprofitats per construir el magatzem A (fig. 21).

En cas que els magatzems coexistissin, es presenten tres possibles opcions:

- Els dos magatzems amb una teulada a doble vessant cadascun. És l'opció típica però presenta el problema de la recollida de les aigües pluvials en el punt on s'ajunten les dues teulades; això es podria resoldre amb una canalització d'*imbrices*.

- El magatzem A presentaria una coberta única en el seu sector septentrional, en el punt on es localitzen els petits àmbits. La resta de l'estructura estaria al descobert a manera de pati de servei. En

Figura 20. Magatzem A (Jordi López).

Figura 21. Magatzem B.

aquest cas la solució de la coberta també presentaria dues opcions més: que la teulada desaigués en direcció nord o bé en direcció sud. Creiem més raonable la primera, ja que de l'altra manera, en cas de pluja, l'aigua recollida per la teulada es dipositaria sobre el pati interior del magatzem A. El fet que el terra d'aquest magatzem fos de terra batuda possibilitaria la seva filtració.

— Els dos magatzems comparteixen una única teulada a dues vessants (vegeu restitucions). En aquest cas tindriem resolt el problema de l'evacuació de les aigües pluvials. Tot i que llavors se'ns presenta un interrogant: si ens trobem davant d'un plantejament unitari, per què els magatzems presentarien solucions diferents en la pavimentació dels seus terres? Aquest fet, suposadament, hauria d'explicar-se per la disparitat en les funcions de cadascun dels magatzems (fig. 22).

Àmbit meridional (vegeu la planta general: P5, P6, Q6, P7, Q7, P8 i Q8)

A la banda meridional del magatzem B es localitza un àmbit molt deteriorat del qual només s'han conservat alguns murs que impedeixen refer la seva planta arquitectònica. Es tracta d'un seguit d'estructures d'*opus incertum* realitzades amb pedres de mida mitjana i alguns materials de construcció reciclats, tots lligats amb fang. La potència conservada dels murs és d'entre una i dues filades, segons els trams, tot i que algun mur presenta fins a nou filades. Dins d'aquest àmbit es poden intuir un seguit de petites habitacions: una a tocar del magatzem B i una altra en el sector occidental d'aquest àmbit. Els excavadors interpreten aquest àmbit com un espai extern, sense cap tipus de coberta i originàriament sense cap tipus de tancament. Es tractaria d'una superfície utilitzada

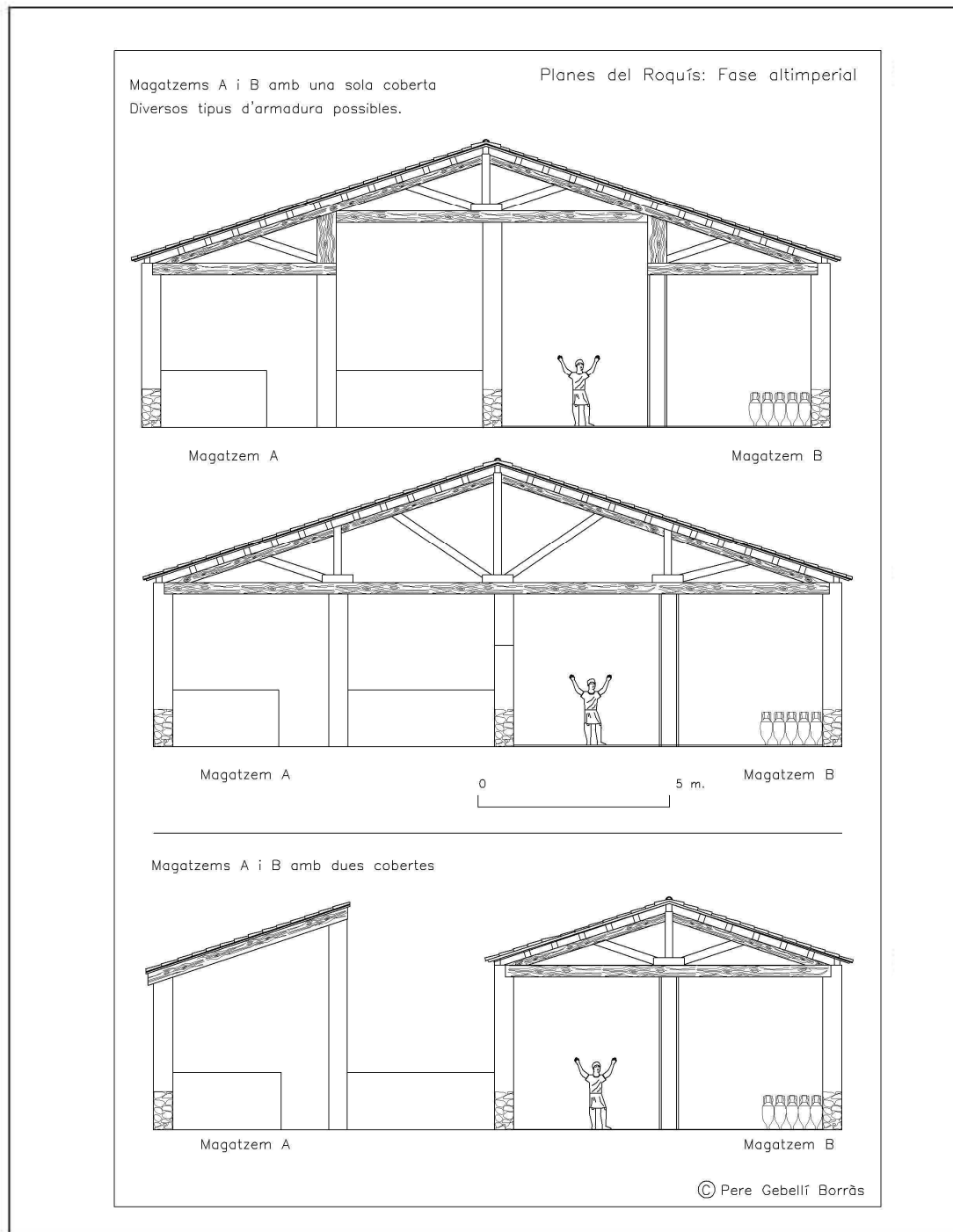

Figura 22. Dibuix amb restitució de les cobertes (Gebellí 2007, 60).

com a abocador aprofitant les irregularitats del terreny. En aquest sector es documentà un canal fet amb *tegulae* que, en direcció nord-est/sud-oest, es dirigia a dins de l'àmbit⁹⁰ (fig. 23).

Prop d'aquest sector es documentà una petita tomba tipològicament construïda per una caixa de *tegulae*, sense restes anatòmiques conservades. Per les seves mides, es tractaria probablement d'una tomba infantil. L'aixovar era compost per una peça de sigil·lada i ens data l'enterrament en el segle I dC.

Cronologia

Segons els autors de l'excavació, les dades obtingudes no foren suficients per establir una cronologia inicial al complex altimperial (Vilaseca i Adiego 2000b, 279-280). En un recent treball (Cabrelles 2007) s'han precisat cronològicament les fases del complex terrisser:

– Sigil·lada itàlica. Les ceràmiques d'importació vinculades a l'època d'August provenen majoritàriament de quatre nivells (UE 2011, 2019, 2111 i 2302) relacionats, amb tota seguretat, amb la fase fundacional del complex. El repertori el constitueixen les formes Goudineau 13, Goudineau 28 i Ritterling 5.

– Sigil·lada sud-gal·lica. La seqüència estratigràfica julioclaudia inclou les UE 1207, 2020, 2109, 1030, 1323, 1402, 2114, 2311, 3026 i 2304; aquesta última, identificada com un enterrament infantil. La majoria d'aquests horitzons cronològics provenen d'estrats d'enderroc producte de l'amortització d'alguns àmbits de la terrisseria cap a mitjan segle I dC, tot i que algunes de les estructures continuaren en funcionament. S'hi han recuperat set fragments de vora, tots ells en nivells julioclaudis, entre els quals hi predomina la forma Drag. 27. Gairebé tots provenen del centre productor de la Graufesenque (fig. 24).

8.3.4.2. La fase 2, la remodelació del complex terrisser (60-180 dC)

La segona fase altimperial estaria determinada pel col·lapse dels forns i de l'àrea immediata de servei descrits més amunt, així com per l'obliteració del cobert que aniria associat a aquests forns.

Els nous forns (G2 i G3)

Paral·lelament a aquest col·lapse, es construïren uns nous forns de planta rectangular –de dimensions reduïdes– i que no foren objecte d'una exploració arqueològica intensa (G2 i G3). Desconecim, per tant, la seva adscripció tipològica.

Els nous forns foren instal·lats en un espai intermedi entre les dependències vinculades al tractament de l'argila i l'àmbit reservat a la coccia de la ceràmica, molt a la vora de la bassa circular. Per a la seva cons-

Figura 23. Canal de *tegulae*.

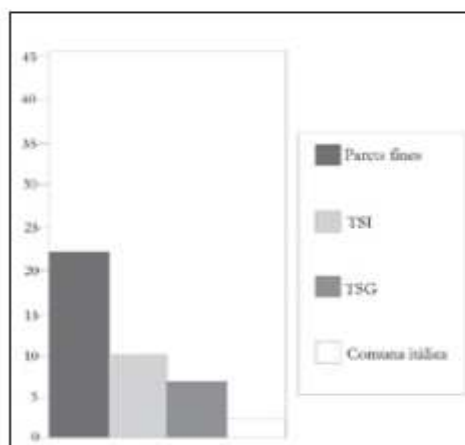

Figura 24. Total de fragments corresponents a vaixelles fines d'importació d'època augustal i julioclaudia (Cabrelles 2007).

⁹⁰. Agraïm la informació a Albert Vilaseca i Pilar Adiego de Cota 64.

truïció fou arrasat parcialment el mur de compartimentació entre ambdues àrees. La raó de la seva ubicació sembla trobar-se en la voluntat de col·locar-los al més a prop possible de l'ala meridional del complex, on se situava la bassa de decantació circular i la resta d'estructures per a la preparació dels fangs, únic indret de tot el complex que continuaria actiu. Aquests forns, malgrat que no foren excavats, sembla que presenten orientacions divergents: mentre que un d'ells està encarat a l'est, l'altre ho estaria a l'oest.

Forn 1 (G3). Només se n'ha posat al descobert la planta, cosa que impedeix referenciar la forma completa de l'estructura i les característiques tècniques. Es tracta d'una construcció de forma irregular, d'1 metre d'ample (eix nord-sud) per 2 m de llarg (eix est-oest), definida per tres murs d'argila on s'aprecien signes evidents de rubefacció. Va aparèixer recoberta d'un nivell d'amortització amb materials datables de la segona meitat del segle II dC. Està orientat, presumiblement, d'oest a est.

Forn 2 (G2). Tal com succeeix amb l'altre, aquest forn només ha estat delimitat superficialment i tan sols se'n coneix la planta, de dimensions equiparables a l'anterior. El seu període d'activitat cal situar-lo entre mitjan segle I dC i la segona meitat del II dC, moment en què tot el complex queda definitivament en desús (fig. 25).

El petit habitacle (C4 i part del C5)

També es posà en evidència una reorganització en el sector septentrional del complex terrisser: en la gran estança descoberta (C3, D3, C4, D4) es localitzà el seu nivell d'amortització, on es descobriren diversos fragments de motlles de terra sigil·lada hispànica, la qual cosa demostra que quan aquests es trencaren en el procés de producció de ceràmica —o quan ja eren inservibles—, foren dipositats a l'estança quan aquesta ja estava en desús.

Corrobora aquesta amortització o canvi funcional d'aquesta estructura el fet que allí mateix es construís un petit habitacle de 12 m², a l'extrem occidental (C4 i part del C5). L'accés a aquesta habitació es faria des del costat curt, obert a la estança descoberta. El fet que sobre el seu paviment aparegués un nivell d'enderroc amb gran quantitat de fragments de *tegulae* i *imbrex* ens confirma que aquest habitacle aniria cobert (fig. 26).

Cronologia de la segona fase altimperial

La segona fase cronològica ha estat determinada per les importacions ceràmiques aparegudes en els nivells arqueològics.

Terra sigil·lada hispànica. D'aquest tipus ceràmic s'han recuperat deu fragments de vora de les formes Drag. 18, Drag. 15/17, Drag. 37a i Drag. 33, originaris, segurament, dels tallers de *Triunum Magallum*.

Figura 25. Un dels forns nous de la fase 2 (Jordi López).

Figura 26. Petit habitacle de la fase 2 amb el seu enderroc.

Cuina africana. És la tipologia que més fragments ha proporcionat. S'han trobat un total de vint-i-nou vores que constitueixen un repertori dominat per les olles (Ostia III, fig. 267), les cassoles (Lamboglia 10a i 10b) i els plats tapadora (Ostia II, fig. 302). Totes elles tenen com a principal característica les pastes de tonalitat clara, amb una gamma cromàtica que va del taronja al beix rosat. Els recipients no presenten la característica vora ennegrida de les produccions de

cuina africana, com tampoc l'engalba cendrosa que en recobreix la superfície exterior. Per aquest motiu, cal incloure-les dins el grup definit per Hayes com a «Early Roman Cooking Ware», amb un inici de fabricació que es remunta a època flàvia.

Terra sigil·lada africana A. D'aquesta producció se n'han comptabilitzat vint-i-dues vores, dintre les quals predominen les formes Lamboglia 1b, Lamboglia 3a, Lamboglia 9 i Lamboglia 4/36.

Terra sigil·lada africana A/D. Malgrat la seva identificació dins del conjunt del jaciment, la seva contextualització estratigràfica resulta problemàtica, ja que va aparèixer tota associada en un únic nivell. No se sap si la seva presència seria indicativa d'una reocupació ocasional i puntual d'algun dels àmbits de les instal·lacions, que, en tot cas, ja estaven amortitzades. Se n'han recuperat set vores, totes pertanyents a la forma Hayes 32.

El conjunt de materials ceràmics d'importació determina una datació flavioantonina (60-180 dC)

d'aquesta darrera fase d'ocupació del Mas d'en Corts (Cabrelles 2007) (fig. 27).

8.3.4.3. Interpretació

Les restes exhumades d'aquest període corresponen a una *figlina* que, probablement, aniria vinculada a una *vil·la* dels voltants. Desconexim quina podria ser aquesta *vil·la*, potser el mateix establiment del Mas de Gomandí o el Mas d'en Toda.

La *figlina* del Mas d'en Corts podria haver format part, encara que no de manera exclusiva, del conjunt d'infraestructures amb què podia comptar una explotació agrícola.

Per a l'establiment altimperial, les excavacions i els estudis realitzats han pogut determinar dos moments clarament diferenciats, cadascun amb unes característiques pròpies que van més enllà del marc estrictament cronològic.

Per al primer establiment altimperial, datat entre el 30 aC i el 60 dC, hem distingit dues fases producti-

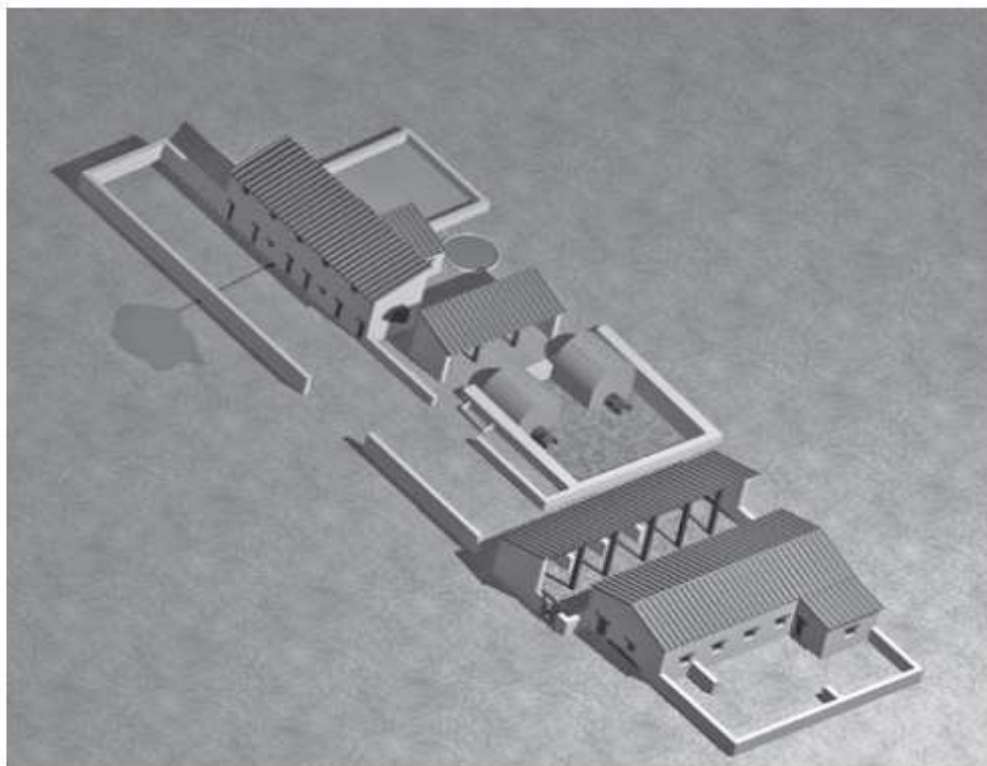

Figura 27. Restitució 3D (Gebelli 2007, 63).

ves: una de pròpiament augustal i inicis de Tiberi, amb una producció clarament encaminada a l'elaboració de material de construcció —*regulae*, *imbres* i també ante-fixes—, seguida per les àmfores i la ceràmica comuna; i una altra d'època julioclaudia, on sembla que hi ha una davallada en la producció de material constructiu a favor de la ceràmica comuna. La fabricació d'àmfores no sembla ser, ni de bon tros, l'activitat predominant d'aquesta terrisseria.

Aquesta primera fase altimperial aglutina la major part de les estructures exhumades. Les diferències entre les dues fases altimperial són més evidents en la producció ceràmica que no pas en una possible alteració dels elements arquitectònics i espacials del conjunt.

La ubicació dels tallers ceràmics posa de manifest l'estreta relació entre aquests i l'agricultura,⁹¹ o, com diu V. Revilla, entre la producció d'*instrumenta* i la viticultura (Revilla 1995a, 122). Els exemples més ben estudiats del nord-est de la Tarraconense semblen estar preferentment a la vora de les vil·les, a prop de les instal·lacions relacionades amb el cicle productiu agrícola: premises, *lucus*, *magatzems de dolia*, etc.

Normalment els tallers ceràmics de les vil·les tenen unes produccions limitades al cicle productiu de la mateixa vil·la, amb activitats relacionades amb la fabricació ceràmica que podríem classificar com a estacional. També es pot donar el cas de tallers que hagin diversificat les seves produccions de manera que la seva activitat no vagi únicament encaminada a proveir la mateixa vil·la —atenint-se al principi de l'autarquia—, sinó que, aprofitant un bon emplaçament, poden proveir altres vil·les que no disposin de forns ceràmics i també mercats propers, com ara la ciutat. El *fundus* obté un rendiment més elevat. Per una banda, la venda dels excedents agrícoles: en el cas de la viticultura, la producció anirà envasada en àmfores fabricades al mateix centre; per altra banda, la producció de material ceràmic diferent de les àmfores fa que la vida productiva del taller no estigui limitada al cicle estacional de l'activitat agrícola. La proximitat a la ciutat pot afavorir la sortida comercial de productes ceràmics diversos com ara: material de construcció per als edificis (*regulae*, *imbres*, ante-fixes), ceràmiques de taula, ja siguin comunes o sigil·lades, i àmfores.

El radi d'acció d'aquesta activitat comercial, diguem-ne secundària, variarà segons la proximitat de les vies de comunicació i dels mercats, i en funció de la rendibilitat dels productes, ja que, a una distància més gran, el guany baixarà. A tall d'exemple tenim

documentada la presència de marques de *regulae* del jaciment de Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà) a vil·les situades a un radi de 20 km (Revilla 1995a, 130). Les característiques d'aquella terrisseria fan pensar que devia tenir un funcionament autònom i que podia estar vinculada al seu port (Tremoleda 1995, 89). Més proper és el cas de la troballa de materials de construcció del Vilarenc (Calafell, Baix Penedès) amb la marca CN. BEN i la marca T. PAETI, provinents del jaciment de Tomoví (Albinyana, Baix Penedès), a la ciutat de Tàrraco (Revilla 1995a, 130 i 131, nota 506).

El taller del Mas d'en Corts podríem definir-lo com un taller gran per les seves dimensions. Quedaria obert el tema sobre la gestió del taller i la seva titularitat.

Se'ns planteja també la possibilitat que aquest establiment proveís diverses *villae* dels voltants. Podem pensar que el jaciment del Mas d'en Corts fos una indústria en un *vicus*, és a dir, un centre que aglutinés la comercialització de la producció agrícola de la zona, i podríem pensar en una aglomeració semiurbana relacionada amb un territori agrícola, com seria el cas de Llafranc, Palafrugell (Tremoleda 2000, 263). O bé, senzillament, podria tractar-se d'una instal·lació d'una terrisseria dependent d'un *fundus*.

Per la segona fase altimperial, datada entre el 60 dC i el 180 dC, les coses seran marcadament diferents. La producció ceràmica és clarament diferent de la de la fase anterior: desapareix la producció de material constructiu i d'àmfores —clarament majoritari fins llavors— i apareix la producció de sigil·lada hispànica de la forma Drag. 37, i es manté la producció de ceràmica de cuina. Aquest canvi en la producció es veu reflectit també en la terrisseria, en una reestructuració dels espais i dels usos que se'ls dona. Els grans forns de l'àrea central de servei són obliterats i se'n construeixen de nous de més petits. Paral·lelament, es basteix una nova estructura sobre la gran estança pavimentada descoberta. Aquest fet implicaria una reducció en les necessitats d'emmagatzemar matèries primeres directament relacionades amb l'elaboració de productes ceràmics. Això dona a entendre que el centre terrisser hauria patit un procés de replegament.

8.3.5. Produccions del taller del Mas d'en Corts

El conjunt d'artefactes fabricats comprèn un ampli repertori ceramològic, dins el qual s'inclouen materials de construcció, ceràmica comuna, àmfores,

91. Al nostre entendre, aquesta és una consideració massa taxativa que admet forçosament matisos si individualitzem l'estudi dels diferents centres productors. En el cas del taller que aquí ens ocupa, ja hem apuntat que l'activitat predominant en una primera fase seria la fabricació de materials constructius a gran escala, fet que poc o gens es pot posar en relació directa amb l'agricultura. Més aviat caldria considerar-la com una activitat autònoma i complementària dins l'economia global d'un *fundus*.

pondera, terra sigil·lada, antefixes, elements decoratius de terracota i estatuària. La vida activa del taller es desenvolupa al llarg de dues fases clarament diferenciades, que es tradueixen, com s'acaba d'exposar, en canvis estructurals i d'organització interna del taller. Alhora, això té també el seu reflex en el conjunt de les produccions, que pateixen modificacions tant pel que respecta a la quantitat com per la natura dels objectes manufacturats.

Durant la primera etapa de funcionament (època augustal i julioclaudia) s'aprecia una forta preponderància dels materials de construcció sobre qualsevol de les altres tipologies ceràmiques. Juntament amb aquests es produeixen altres articles com la vaixel·la de taula i els recipients d'emmagatzematge, estris d'ús domèstic que representen la segona categoria ceràmica pel que fa a volum de producció detectada al jaciment en aquesta fase. Conjunturalment, i a redós de l'auge de la viticultura i l'inici de les exportacions de vi, s'elaboren els contenidors amfòrics, centrats bàsicament en les formes Pascual 1 i Dressel 2-4.

La segona etapa es caracteritza per una sensible disminució del volum de les manufactures, així com per una especialització més gran d'aquestes manufactures. Les ceràmiques comunes ocupen, de llarg, la primàcia en aquest moment, encara que, comparades amb l'etapa anterior, presenten una diversitat formal més restringida. Juntament amb elles es fabriquen, esporàdicament, peces de terra sigil·lada i, potser també, petites remeses de materials de construcció i altres *instrumenta* com els *pondera*, que, a causa de les circumstàncies de l'excavació i de l'estat de conservació de les instal·lacions, no han pogut ser quantitativament avaluades.

8.3.5.1. Fase 1

A través de la cultura material apareguda en els distints horitzons cronològics identificats durant la intervenció, ha estat factible aïllar dues subfases dins el context general comprès entre els anys 30 aC i 60 dC. Per confeccionar els gràfics que s'adjunten, s'han tingut en compte només les categories ceràmiques més representatives, que en aquest moment són la ceràmica comuna, les àmfores i els materials de construcció. La resta d'artefactes, tot i que hi ha constància de la seva elaboració, presenten unes quotes relatives molt baixes, gairebé irrelevantes, per la qual cosa s'ha optat per desestimar-los.

— August (ca. 30 aC - 20 dC). El tret més destacable d'aquest període és la concentració de les produccions entorn dels materials de construcció, que assoleixen una quota percentual que depassa el 70 % del total de manufactures. En menor proporció se situen les àmfores (al voltant del 15 %) i les ceràmiques comunes (que escassament arriben al 10 %).

— Julioclaudis (ca. 20 dC - C. 60 dC). Els canvis més apreciables que s'evidencien amb posterioritat al regnat d'August i que marquen la dinàmica interna del taller fins a meitat de la primera centúria de la nostra era es poden resumir de la manera següent:

1) Es produeix una caiguda significativa dels materials constructius, que, si bé continuen ocupant el primer lloc, força destacat, perden quasi un 15 % de quota relativa.

2) El seu retrocés és compensat per un increment de fabricació de la ceràmica comuna, que guanya rellevància entre el conjunt d'articles i supera el volum de producció de les àmfores.

3) Els contenidors amfòrics mantenen un percentatge de producció sostingut respecte a l'època augustal, amb un volum total que augmenta lleugerament (fig. 28).

Materials de construcció

Aquesta categoria d'artefactes representa el principal article manufacturat i, presumiblement, comercialitzat per la *figlina* al llarg de tota la primera fase d'activitat. Inclou un repertori força diversificat dins el qual hi trobem *tegulae*, *imbrices*, *tegulae mammatae*, *laieres* i elements per a la conducció d'aigües (*tubuli*). Les formes més reproduïdes són les *tegulae* i els *imbrices*, que representen més del 80 % de tots els materials de construcció.⁹² De la resta, destaquen sobretot els *laieres* i, en menor mesura, les *tegulae mammatae* i els tubs de terra cuita.

Tegulae

Són la categoria ceràmica més profusament produïda a la *figlina*, i se n'han recuperat, prescindint dels que figuraven com a part integrant d'enderrocs, uns 1.800 individus. Es tracta d'una peça de gran poliva-

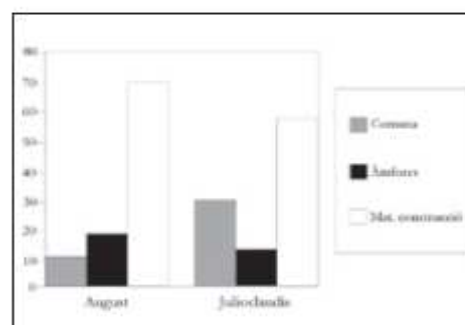

Figura 28. Gràfica de freqüències comparades de les produccions del taller del Mas d'en Cortis durant la fase 1 (Cabrelles 2007).

92. Per a la seva quantificació s'ha prescindit d'aquells individus que formaven part dels enderrocs de les instal·lacions.

lència funcional, ja que pot ser emprada tant en el cobriment de teulades (Adam 2002, 231-232) com en la pavimentació de terres, en la confecció de conduccions d'aigua (Adam 2002, 286) o bé, com és prou conegut, en la coberta de les tombes. Aquesta versatilitat pot esdevenir una de les raons, a banda de les referents al context econòmic de l'època, que explicaria l'alta quota de manufacturació que assolí i que fa presumir que, almenys les peces provinents d'aquest taller, conegueren una àmplia difusió comercial dirigida vers centres de consum ubicats a les proximitats i, potser, inclús cap a la mateixa *Tàrraco*. La seva producció en el nostre taller està testimoniada per la troballa de rebuïjos de forn.

Tipològicament, i tenint en compte les característiques de la vora i altres aspectes arqueomètrics, les *tegulae* d'aquest taller s'agrupen en tres conjunts:

- *Tegulae* d'aleta quadrangular. Presenten la part superior de la vora plana i el perfil exterior gairebé recte. L'amplada de l'aleta oscil·la entorn dels 3,5 cm. Alguns exemplars tenen un lleuger solc a l'alçada de la unió de la vora amb el cos principal de la peça, que, a vegades, està decorat amb una o dues incisions longitudinals practicades amb un objecte de punta roma i gruixuda o bé amb els dits.

- *Tegulae* d'aleta ondulant o en S. La vora d'aquestes és lleugerament inclinada, amb la part superior corba i una suau protuberància a la banda inferior del perfil extern. L'amplada de l'aleta resulta sensiblement inferior a la de les anteriors, arribant a un màxim de 2,5 cm.

- *Tegulae* amb òcul central. Corresponen a *tegulae* adaptades per a la sortida de fums o emprades com a claraboies (Adam 2002, 231). A l'obertura circular, que té un diàmetre d'entre 16 i 18 cm, s'hi inseriria la xemeneia que facilitaria l'evacuació dels fums de les cuines, forns o brasers de les cases particulars o de les instal·lacions artesanals. Aquest tipus de *tegula* s'emprava exclusivament a les cobertes dels sostres.

Al jaciment han aparegut dues marques de terrissaire sobre *tegulae*: una de figurativa, incisa en una cartella circular, que simbolitza esquemàticament una palma, i una altra on hi figuren les inicials d'un/s personatge/s. D'aquesta darrera, només n'ha pervingut un exemplar, mentre que l'altra es troba repetida en diversos individus, i és la marca més ben documentada i definitiva de la terrisseria (fig. 29). Vegeu IRAT 158 i 159 (volum tercer d'aquesta obra).

Imbrices

La funcionalitat d'aquests elements resulta força més restringida que la de les *tegulae*, ja que la seva utilització se centra bàsicament en el revestiment de teulades (Adam 2002, 230), encara que, en menor mesura, poden formar part de canalitzacions o, inclús, d'enterraments. Al Mas d'en Corts han estat recupe-

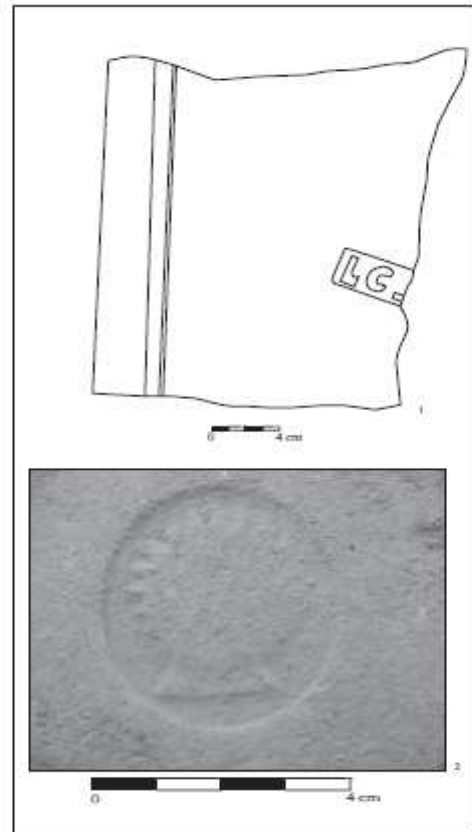

Figura 29. Epigrafia sobre *tegulae*.

rats més de 1.100 fragments d'*imbrices* amb atributs diagnòstics complets, encara que, d'entre el material estudiat, no se n'ha localitzat cap de sencer. El fragment més complet té unes dimensions de 28,2 cm de longitud i 7,8 d'amplada, i li manca la porció d'un dels costats llargs. Aquest exemplar porta la superfície externa marcada amb dues línies longitudinals gruixudes; cal anotar que aquest tret no s'aprecia en tot el conjunt d'individus recuperats.

Tegulae mammatae

Les *tegulae mammatae* són artefactes ceràmics de base plana usats per a la calefacció d'estances i també per a l'aïllament de parets de la humitat (Adam 2002, 292). La seva missió és crear una doble paret entre el mur de tancament d'un edifici i el seu interior, deixant així un espai buit pel qual circula l'aire calent

generat per un forn, o bé generar un espai estanc que isoli les parets de l'exterior o d'àmbits humits (Vitruvi, *De Arch.* vii, 4.13). Per a aquesta finalitat disposen de quatre protuberàncies situades a les quatre cantonades amb les quals es recolzen contra el parament principal. El mateix sistema pot ser emprat també en terres. La seva producció al Mas d'en Corts resulta bastant migrada respecte a les *tegulae* i els *imbrices* (no arriba a representar el 2 % del total de materials edilicis), cosa que suggereix una fabricació esporàdica que devia atendre demandes molt concretes. Tot i així, ha estat possible distingir-ne dues variants principals:

– *Tegulae mammatæ* amb *tubuli*. Porten a cadascun dels quatre extrems unes peces cilíndriques amb un forat que les travessa completament, dins el qual s'inseria una ànima de ferro amb forma de T que servia per reforçar-ne l'estructura. Es desconeixen les dimensions que assolien, ja que no n'ha aparegut cap de conservada íntegrament.

– *Tegulae mammatæ* amb protuberància massissa. Difereixen de les anteriors en el fet que, en aquest cas, els *tubuli* són substituïts per una elongació vertical massissa, de perfil troncocònic i uns 10 cm d'alçada, acabada, generalment, amb una punta plana o arrodonida.

Tubuli

Es tracta de petits cilindres de terra cuita, d'entre 5 i 7 cm de diàmetre, foradats internament, i disposats a les parets interiors de les habitacions per crear una doble cambra per on hi passa l'aire escalfat. La seva fabricació i ús es fa, alguns cops, de manera individualitzada, encara que al Mas d'en Corts tots els exemplars recuperats sembla que anirien integrats en *tegulae mammatæ*. Tot indica que la seva elaboració, en aquest cas, es duia a terme separatament i eren adjuntades a les *tegulae* en el moment previ a la coccio.

Lateres

Representen, dins dels materials de construcció, la tercera categoria ceràmica en volum total de peces, amb una proporció relativa que ronda el 15 %. Dins del repertori documentat al Mas d'en Corts s'han diferenciat tres tipologies distintes:

– *Lateres* de paviments. Rajoles de forma gairebé quadrada (uns 21 x 21 cm), amb un gruix que no depassa els 2 cm, les quals es col·locaven com a enllosat per als terres d'habitacions cobertes o a la intempèrie. Les seves dimensions equivalen, aproximadament, a la meitat d'un *sesquipedalis*, és a dir, 3/4 de *pes* per costat (Adam 2002, 159). Només n'ha pervingut sencer un sol individu.

– *Lateres de pilæ*. De forma anàloga a l'anterior, presenta unes mides sensiblement més reduïdes (17 x 17 cm) i una espessor que duplica la de les anteriors

(al voltant dels 5,5 cm). Dimensionalment, s'aproximen molt al patró preceptiu dels *bessales* (2/3 de *pes* per costat), encara que amb unes mides lleugerament inferiors (Adam 2002, 159). Les seves característiques formals han portat a assimilar aquest tipus de rajola amb les que s'empraven en les columnes (*pilæ*) que formaven part de les *suspensuræ* dels hipocausts. Tot i així, i a manca de comparacions esclaridores, aquesta atribució resulta incerta.

– Rajoles «de termes». Element arquitectònic de superfície plana i forma vagament trapezoidal que presenta en cadascuna de les cantonades uns galzes destinats a facilitar l'encaix d'altres peces. Eren emprades en la construcció d'estances calefactades. Entre els orificis deixats per les osques dels extrems s'hi inserien unes subjeccions (bobines) de forma quadrada o troncocònica que, com en el cas de les *tegulae mammatæ*, creaven una doble paret que facilitava la circulació de l'aire calent. L'ús d'aquest sistema ha estat documentat, entre d'altres, a les termes de Timgad (Hoffmann 1975, 116 i 118). La seva presència entre el repertori formal és testimonial, cosa que indica una producció molt reduïda d'aquest tipus d'artefactes.

Elements de conducció d'aigües

Al Mas d'en Corts han aparegut dos tipus diferents d'artefactes ceràmics destinats a la canalització de líquids: les canonades cilíndriques i les conduccions quadrangulars. La suma d'ambdós no arriba al 2 % del còmput global de materials de construcció de la *figlina*; per tant, es tracta d'una altra manufactura molt específica amb unes pautes de producció molt delimitades.

– *Tubuli*. Són peces de secció cilíndrica amb un estrenyiment en un dels extrems per permetre l'acoblament amb la unitat successiva (Adam 2002, 285). D'entre els exemplars recuperats s'han pogut establir dues variants, que difereixen entre elles tant en la longitud com en el calibre. Les més petites tenen una llargada d'entorn els 20 cm i un diàmetre interior d'uns 6 cm; les més grans mesuren més de 40 cm de llarg i tenen una obertura d'uns 10 cm.

– Conduccions quadrangulars. Artefactes de base plana i secció rectangular, delimitats per dues parets laterals que s'uneixen al fons mitjançant un angle arrodonit. Un dels individus és un colze.

Àmfores

La constància de la fabricació d'àmfores al Mas d'en Corts està avalada per la gran quantitat de fragments que s'han trobat en el decurs de la seva excavació, així com la identificació de segells inèdits, si bé sorgeix el problema de la manca de rebutjos de forn, que obliga a una certa prudència, si no per afirmar que el centre tenia incorporades les àmfores al seu repertori productiu, sí, almenys, a l'hora d'enumerar-ne la diversitat

de tipologies i el grau de representativitat que aquestes tenien dins el volum de manufactures de la *figlina*. Així mateix, dins el repertori epigràfic proporcionat per l'excavació, han aparegut un seguit de marques que també han estat localitzades en altres centres productors, tots ells situats a la zona del Baix Llobregat, cosa que ens ha fet plantejar l'atribució d'aquests fragments al taller aquí estudiat.

Amb les dades disponibles fins ara, i atès que resta una part substancial del jaciment per excavar, les dues úniques formes que sembla evident que foren elaborades al taller són la Pascual 1 i la Dressel 2-4. Les Oberaden 74 (amb quatre individus inventariats) i les Dressel 7-11 (amb només un de segur) queden, força, excloses de la llista, encara que les pastes que s'hi observen inclinen a situar el seu origen a la *Tarraconensis*, sense que, de moment, puguem atribuir-les a una àrea geogràfica concreta dins d'aquesta.

La forma més profusament repetida a la *figlina* és la Dressel 2-4, la qual representa, ja en temps d'August, més del 80 % de les àmfores recuperades i que assoleix gairebé un 92 % en època julioclaudia. Per contra, la Pascual 1 resta molt per sota d'aquestes quotes, arribant, en els seus índexs màxims, durant l'etapa augustal, a constituir menys d'un 20 % de tots els fragments amfòrics. Aquesta baixa presència de les Pascual 1 en relació amb la Dressel 2-4 suggereix un començament tardà de les produccions de contenidors vinaris al Mas d'en Corts. És molt probable que el seu inici calgui situar-lo en un estadi avançat del principat d'August (entorn del canvi d'era), quan les instal·lacions ja feia uns quants anys que estaven en funcionament.

Dintre de les Dressel 2-4, s'aprecia una gran diversitat, tant pel que respecta als trets purament morfològics com en les mides i la tipologia de les pastes. Aquesta variabilitat exclou, d'entrada, la utilització de patrons mètrics o formals uniformes i la seva elaboració en sèrie seguint unes mesures estandarditzades. És probable que les diferències il·lustrin moments concrets de productivitat, per exemple, corresponent cadascuna de les variants a remeses distintes, alhora que evoquin la participació al llarg del procés i al llarg del temps d'equips d'artesans amb una formació divergent. A causa de l'estat molt fragmentari de les peces, les diferències apreciades es concreten, sobretot, en la vora, el llavi, el coll i l'angle de les nanses.

Per contra, les Pascual 1, tot i que en aquest cas cal comptar amb el fet que es disposa d'una col·lecció més restringida d'exemplars, constitueixen, en aparença, un grup molt més homogeni, amb petites dissimilituds entre individus que no alteren substancialment la forma general del contenidor.

Tocant a les pastes, se n'han distingit sis grups:

— Pasta A. De tons blanquinosos (blanc verdós o blanc crema), dura, amb partícules desgreixants diver-

ses de mida mitjana. Superfície de textura sabonosa a vegades tacant al tacte.

— Pasta B. De color beix marronós i aspecte tendre amb alvéols, amb partícules desgreixants diverses de mida mitjana i algunes inclusions vermelloses marrons. Presenta, a vegades, marcades línies de fluència amb gradacions de tonalitat al nucli (rosat-beix-rosat). Superfície de textura sorrenca.

— Pasta C. De color beix, fina, amb petites partícules desgreixants. A vegades presenta un nucli de color beix fosc. Intrusions de nòduls vermells de mida mitjana. Superfície coberta d'engalba de color blanc verdós o blanc crema.

— Pasta D. De tonalitat vermella marronosa, dura i alveolar. Presenta una engalba exterior de color crema rosat, rugós, amb inclusions calcàries. Partícules calcàries de mida mitjana al tall.

— Pasta E. Pasta de color rosat o beix, molt fina, amb partícules desgreixants de petites dimensions. Superfície exterior del mateix color que la pasta.

— Pasta F. Pasta de color beix rosat d'aspecte tendre amb alguns alvéols. Engalba exterior de tonalitat blanc crema.

Pascual 1

La Pascual 1 es devia produir, al Camp de Tarragona, al jaciment de la Canaleta (Gebellí 1995, 42; 1996, 69-96) i probablement al de la Burguera. D'aquest darrer jaciment, desconeixem les característiques físiques de l'argila.

No coneixem amb precisió el moment en què s'inicia la producció d'aquest tipus d'àmfora en el Camp de Tarragona, si bé podem sospitar que la seva cronologia no diferirà gaire de la resta de tallers catalans que produïen aquest tipus d'àmfores.

Tenim paral·lels documentats de la fabricació d'àmfores del tipus Pascual 1 arreu de la Laietània, a Tivissa i el Mas del Catxorro. L'inici de les Pascual 1 laietanes podem establir-lo abans de l'últim quart del segle I aC (Tchernia 1971, 54; Hesnard 1980, 145-146) o sobre els principis de la segona meitat del segle I aC (Raynaud 1993, 85-86), corregint la primera hipòtesi sobre la seva datació feta per R. Pascual (Pascual 1960, 344), que l'establia entre els segles I i II dC. Globalment, Tchernia les situa entre els darrers anys de la República i els primers anys de Tiberi, i durant el principat d'August van començar a ser reemplaçades per les Dressel 2-4 (Tchernia 1986, 143-144). Recentment, s'ha plantejat que aquesta forma podria haver perdurat fins passada la meitat del segle I dC (Comas 1999, 226). Podria donar-se el cas que hagués perdurat fins al darrer quart del segle I dC, ja que ha aparegut a Pompeia—ciutat destruïda per l'erupció del Vesubi l'any 79 dC—, tot i que generalment se les considera àmfores d'època augustiana (Molina 1997, 143).

Un recent treball subdivideix aquesta àmfora, sobre la base de la forma de la vora i l'alçària del coll i les nanses, en els tipus Pascual 1A i Pascual 1B. Cronològicament, li dona una datació entre el 40 aC i el 60/70 dC (López i Martín 2007).

Entre els materials estudiats per nosaltres en diversos nivells arqueològics d'excavacions d'urgència fetes a la ciutat de Tarragona, i altres materials que provenen de vil·les romanes del Camp de Tarragona, s'han documentat fragments de Pascual 1 que bé podrien ser produccions de la comarca natural, si bé la manca d'una anàlisi fisicoquímica no permet assegurar-ho. Els nivells arqueològics més antics que hem pogut estudiar de la ciutat de Tàrraco amb la presència d'àmfores del tipus Pascual 1 ens remunten a una cronologia del 50/25 aC (Gebellí 1999; Gebellí i Díaz 2000), tot i que en aquell cas semblava tractar-se d'àmfores de la Laietània.

Apareixen Pascual 1 de producció probablement local –és a dir, del Camp de Tarragona– en nivells augustals del teatre romà de Tàrraco (TT 83-3120) i una que sembla originària del jaciment de la Canaleta (TT 83-2311) (Gebellí 2007, 150; 2008). Del jaciment de la Canaleta també sembla ser una Pascual 1 de la UE 2208 de la plaça de la Font de Tarragona, que podem datar pels voltants de l'any 60 dC. El producte d'aquestes àmfores seria el vi.

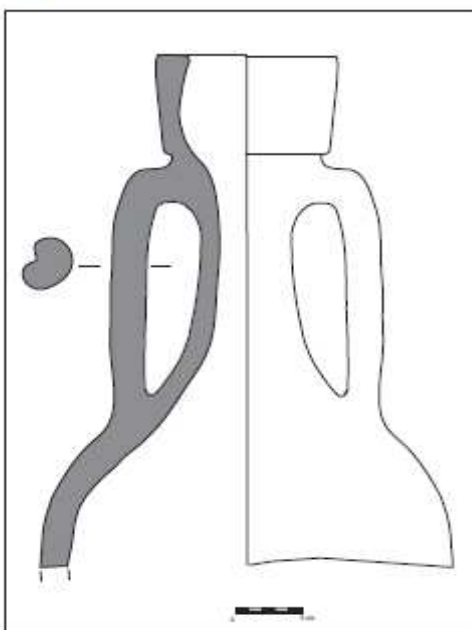

Figura 30. Pascual 1 del Mas d'en Corts.

Els exemplars provinents del Mas d'en Corts s'ajusten, en línies generals, a la tipologia genèrica descrita més amunt (fig. 30), si bé ressalten algunes diferències quant a la mida de l'embocadura (que oscil·la entre els 10 i els 15 cm), la longitud de la vora (entre 6,5 i 9 cm) i en l'acabament superior del llavi, que a voltes està bisellat i inclús arriba a presentar una suau ranura. Dins d'aquest taller, fou un tipus proporcionalment molt poc reproduït (143 individus comptabilitzats enfront dels més de 1.100 que integren el grup de les Dressel 2-4). Els dos fragments amb segell (fig. 31) s'estudien en el volum tercer (IRAT 145).

Dressel 2-4

A la província de Tarragona es coneix, fora de la nostra zona d'estudi, el forn de Tivissa (Tchernia 1976, 973-979; Nolla, Padró i Sanmartí 1979, 151-

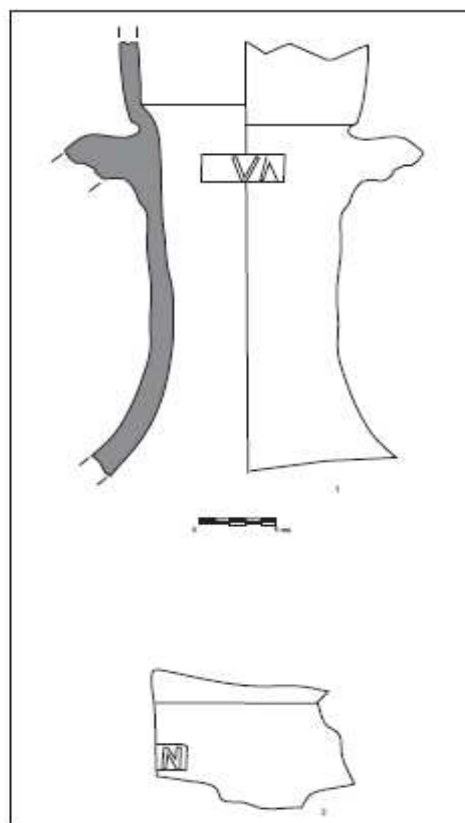

Figura 31. Epigrafia sobre Pascual 1 del Mas d'en Corts.

153; 1980, 193-218), el del Mas del Catxorro (Revilla 1995a, 172), el Vilarenc (Palet, Pou i Revilla 1990, 197-204; Revilla 1995a, 185) i Tomoví (Revilla 1995b, 111-128; Martín i Prevosti, 2003).

Les Dressel 2-4 tarraconenses arriben a Ostia en època d'August. Malauradament, no sabem si en aquest grup d'àmfores tarraconenses també hi figuren les produïdes al Camp de Tarragona.

Els tipus laietans i els del Camp de Tarragona no es diferencien gaire quant a la morfologia; la seva diferenciació ve donada per la coloració de les pastes ceràmiques i el tipus de desgredant.

Les Dressel 2-4 del Camp de Tarragona tenen unes pastes de color beix, amb tonalitats que van del beix groguenc al beix rosat, amb desgredant mitjà o gros de color gris o blanc.

El tipus d'àmfora Dressel 2-4 comença a produir-se, molt probablement, durant el primer decenni després del canvi d'era en les terres catalanes. No s'ha localitzat cap fragment d'àmfora Dressel 2-4 entre els materials augustals que provenen de les excavacions realitzades al teatre romà de Tàrraco. L'únic centre productor d'àmfores que ha proporcionat dades estratigràfiques ha estat el de la Clota (Creixell). L'excavació de l'abocador ceràmic allí localitzat suggereix una cronologia no anterior al 40 dC ni posterior al 70 dC (Vilaseca 1992); tot i així, no podem assegurar que aquell sigui l'únic abocador del jaciment, ja que n'hi podria haver d'altres i de cronologies diferents.

És possible que aquest tipus d'àmfora aparegués de manera prematura en dates anteriors al canvi d'era: podria haver-se documentat a *Baenulo* en nivells del 40/30 aC (Comas 1999, 222); tot i així, es tractaria d'una producció marginal, ja que no la localitzem en nivells augustals anteriors al canvi d'era d'Illuro (Cerdà *et al.* 1997) ni de Tàrraco.

El final de la producció de les Dressel 2-4 és força imprecís: com a recipient dedicat a l'exportació, sembla tenir una duració limitada (Neró o finals del segle I dC), i en cas que arribessin a Roma durant el segle II dC, ho farien esporàdicament (Miró 1988, 91). Com a recipient de comerç intern de les nostres comarques i de tota la Tarraconense, se li suposa una duració més llarga.

En l'excavació duta a terme al carrer Unió núm. 5, l'any 1992 es documentà un estrat interpretat com un abocador amb una cronologia de finals del segle I i inicis del segle II dC,⁹³ el qual només s'excavà parcialment. El 41,7 % de les àmfores del dipòsit eren Dressel 2-4 tarraconenses.

En nivells de Tàrraco del segle II dC s'han documentat fragments d'àmfores d'aquest tipus, sense que

es pugui precisar si es tracta d'un fenomen de residualitat o no (Gebellí 1995, 75). Tot i així, sembla que hi ha indicis que una variant evolucionada d'aquesta forma perduraria fins al segle III dC.⁹⁴

D'altra banda, els textos clàssics, quan parlen dels vins produïts a Tàrraco, no semblen estendre la seva cronologia a unes dates posteriors a les ja esmentades. Amb la qual cosa podem pensar que ja no cal fabricar un tipus d'àmfora per transportar un vi que —d'altra banda— ja no s'exporta.

Al Mas d'en Corts, les divergències observades entre els diferents individus atenyen majoritàriament la forma de la vora i la disposició de la paret interna de la boca. Així, ha estat factible constituir, sobre la base dels esmentats trets, quatre grans grups entorn d'aquesta tipologia:

— Fig. 32, núm. 1. Vora de secció arrodonida i parets rectilínies: peces amb el coll bastant estret amb vora exterior engruixida molt fina (les mides d'aquesta oscil·len entre els 1,5 i els 2,5 cm d'ample). En els exemplars inclosos dins d'aquest grup s'observa certa tendència a accentuar l'angle de l'espatlla de les nanses. Els seus diàmetres es mouen dins un barem que va dels 15 als 19 cm.

— Fig. 32, núm. 2. Vora de secció triangular: recipients amb el coll lleugerament cònic i la vora exterior extremament massissa, ampla i força prominent. La part superior del llavi presenta una superfície plana. En alguns exemplars s'observa, sota el carenat de la vora, una lleugera motllura. Els seus diàmetres són de mides compreses entre els 15 i els 22 cm. L'angle de les nanses, tot i trobar-s'hi alguna divergència, és preferentment arrodonit.

— Fig. 32, núm. 3. Vora ametllada amb concavitat interior: envasos de coll rectilini i vora externa ampla, de forma ametllada i solcada a la paret interior per una concavitat més o menys pronunciada. Alguns exemplars presenten la part inferior de la vora motllurada o bisellada. Els seus diàmetres varien dels 11 als 23 cm. Tenen l'angle de les nanses suavitat.

— Fig. 32, núm. 4. Vora de secció arrodonida massissa: exemplars amb les parets tant exteriors com interiors gairebé rectilínies amb llavis gruixuts projectats cap enfora. Com en el cas dels adscrits al primer grup, aquests tipus tendeixen també a accentuar l'angle de l'espatlla de les nanses. Els seus diàmetres oscil·len entre els 16 i els 19 cm (fig. 32).

L'interessant conjunt d'àmfores segellades està inventariat en el volum tercer (tRXR 130 a 134, 138, 147, 152 i 156) (fig. 33 i 34).

Pel que fa als grafitis, tots els localitzats al Mas d'en Corts foren realitzats sobre pivots, l'adscripció

93. Memòria de l'excavació al carrer Unió, 5 (1992). Director: Manel Gtoll.

94. S'ha documentat la seva presència en nivells del segle III dC a la vil·la romana de la Llosa (García *et al.* 2001, 155). Vegeu Jàrraga i Oñina 2008.

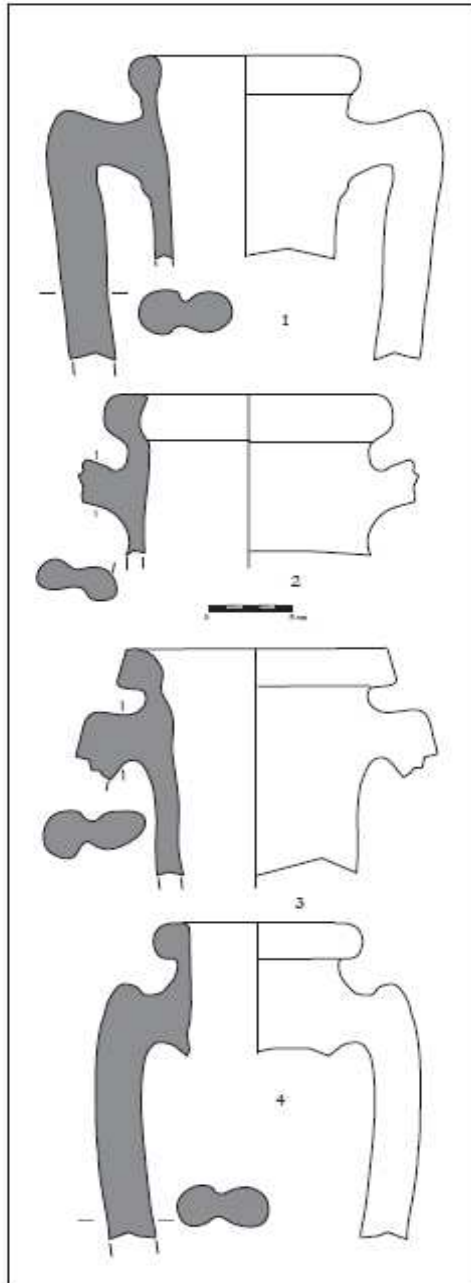

Figura 32. Dressel 2-4 del Mas d'en Cortès.

dels quals dins les tipologies Pascual 1 o Dressel 2-4 és altament incerta; per això hem optat per incloure'ls conjuntament, englobant-los dintre de les dues formes més ben documentades al jaciment (fig. 35). Les marques grafitades, totes elles fetes *ante cocturam*, són relativament nombroses: estan presents en un 24 % dels pins amfòrics inventariats, i presenten una gran diversitat. Sobre la base d'analogies formals i de grafia, s'han agrupat entorn de nou blocs separats:

– Grup 1 (fig. 35, núm. 1). Conjunt de grafitis literaris en els quals hi figuren les lletres *virr*, col·locades

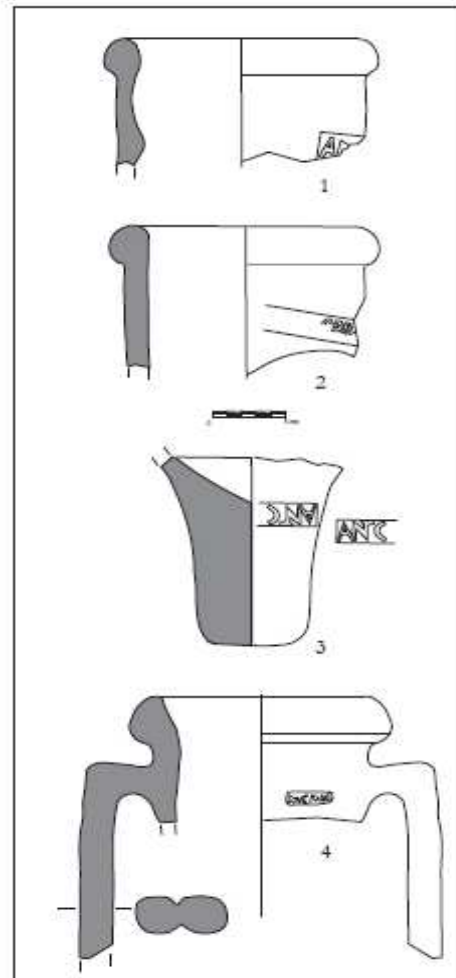

Figura 33. Epigrafia sobre Dressel 2-4 del Mas d'en Cortès.

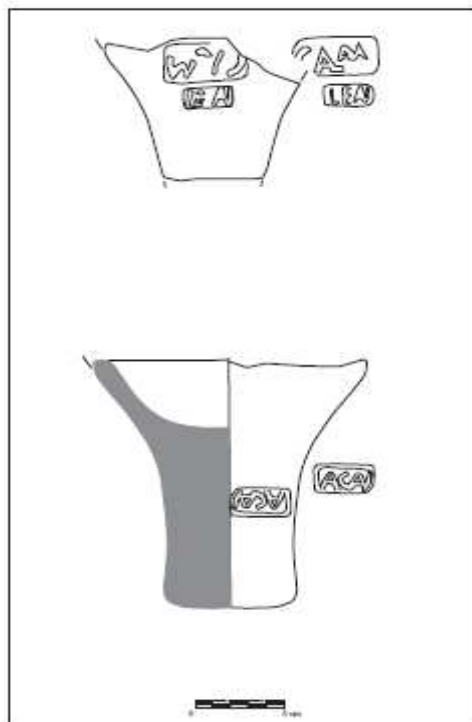

Figura 34. Epigrafia sobre Dressel 2-4 foranes recuperades al Mas d'en Corts.

en diferents posicions. Variants: vrr (amb l'extrem inferior de la *v* acabat en punta de fletxa), v(r?) v (i sobre la *v* i segona *v* invertida), rrr, vrr, rv.

– Grup 2 (fig. 35, núm. 2). Grafitis abstractes representant una semicircumferència en forma de *c* retro.

– Grup 3 (fig. 35, núm. 3). Grafitis literaris on s'hi representen les lletres *ri*. Variants: *r* i *r* (retro).

– Grup 4 (fig. 35, núm. 4). Grafitis abstractes constituïts per dos traços rectes creuant-se perpendicularment en forma de *X*. Podria tractar-se de numerals.

– Grup 5 (fig. 35, núm. 5). Grafitis literaris on hi figuren les lletres *ru* o *r* més o menys estilitzades.

– Grup 6 (fig. 35, núm. 6). Grafitis literaris representant les lletres *s* o *sv*.

– Grup 7 (fig. 35, núm. 7). Grafitis literaris formats per un conjunt d'inicials (*cr* sol o associat a *ta*, en aquest cas desenvolupat en dues línies).

– Grup 8 (fig. 35, núm. 8). Grafitis literaris simbolitzant la lletra *d*. Variants: *d* associada a una altra grafia o símbol abstracte adjuntat per davant, *d* amb tres traços rectilinis perpendiculars.

Figura 35. Grafitis sobre àmfores del Mas d'en Corts (Cabrellés 2007).

– Altres grafitis (fig. 35, núm. 9). Conjunt de grafitis que apareixen sols, sense associació aparent amb cap grup. La majoria estan formats per símbols abstractes, encara que també s'hi poden reconèixer algunes lletres (*n* i *v*).

Sobre els grafitis, cal apuntar únicament que semblen referir-se exclusivament a les necessitats internes del procés artesanal. Serien marques de responsabilitat de diversos personatges implicats en el procés productiu del taller (Revilla 2004, 193 i 194).

Ceràmica comuna

Les ceràmiques comunes representen, al Mas d'en Corts, la segona tipologia ceràmica en volum de producció, situades darrere dels materials de construcció i superant el conjunt de les àmfores. L'inici de la seva fabricació, si bé inconegut, es comença a detectar ja en època augusta, amb unes quotes proporcionalment baixes respecte a estadiis posteriors, aspecte que indicaria que, en un principi, foren concebudes com a complement a l'elaboració d'altres artefactes. Formen un repertori ampli i variat, que inclou, majoritàriament, vaixel·la de taula, de cuina i de servei, però també alguns recipients d'emmagatzematge de dimensions mitjanes. Mercès a aquesta diversitat tipològica, ha estat possible agrupar-les per categories genèriques i

establir, dintre de cadascuna, un seguit de subdivisions atenent a les característiques morfològiques, tot i que, a causa de l'estat fragmentari dels individus, aquestes corresponen exclusivament a la part superior de les peces. Principalment, s'ha tingut en compte la forma general del recipient (exvasada o tancada), els llavis (arrodonits, plans o bifids), la vora (engruixida, uniforme, bisellada, en visera o ametllada) i les parets (reentrants, obertes o verticals). Així mateix, s'han separat algunes particularitats tècniques dins de cada categoria, que s'especifiquen a continuació.

Quant a les pastes, se n'han observat quatre tipus:

– Pasta A. De tons vermellosos, dura i alveolar, amb presència de nombrosos desgreixants micacis i partícules calcàries.

– Pasta B. De color beix rosat, aspecte tendre i alveolar, fina i depurada.

– Pasta C. Pasta tipus «sandwich», amb nucli grisós i exterior de color beix. Superfície de tacte sabonós.

– Pasta D. De color rosat i textura rugosa o sorrenca. Porta nombroses intrusions calcàries i partícules desgreixants de mica.

Olles

Recipients de cos globular i perfil en forma de S invertida (fig. 36 i 37). La part superior de la vora està clarament diferenciada del ventre mitjançant una inflexió de la paret que, a voltes, està remarcada amb una incisió perimetral. Conformen el grup de ceràmiques comunes més important, sumant més del 40 % d'aquest tipus d'artefactes. A causa del seu gran nombre, se n'han distingit sis grups, amb les seves respectives subvariants.

– Grup 1. Olles exvasades de llavi arrodonit. S'han destacat tres variants dins d'aquest grup. En la primera d'elles les peces presenten una vora llisa i engruixida uniformement més o menys exvasada, acabada amb una punta rodona. En la segona, les vores són d'igual gruix que les parets. En la tercera la boca compta amb una lleugera concavitat superior, segurament per disposar-hi la tapadora.

– Grup 2. Olles exvasades de vora ametllada. Mostren el llavi notablement engruixit cap a l'exterior, formant una vora que circumval·la la boca de la peça. Se'n comptabilitzen tres variants: 1) de vora llisa; 2) de vora motllurada, amb un graó marcat a la zona inferior del llavi; i 3) amb solc exterior, caracteritzades per la incisió que divideix en dos la superfície externa de la vora.

– Grup 3. Olles exvasades de llavi bisellat. La part superior del llavi traça una inflexió que dibuixa un angle agut. Alguns exemplars porten una ranura interior.

– Grup 4. Olles exvasades de llavi bifid. Addueixen com a principal tret distintiu un llavi arrodonit solcat per la part superior per una incisió que conforma la ranura en la qual s'insereix la tapa.

– Grup 5. Olles tancades de paret vertical. La vora d'aquests recipients té un exvasament molt poc pronunciat, determinat per la paret gairebé rectilínia que clou la boca. Algunes peces presenten la superfície del llavi arrodonida i engruixida, mentre que d'altres conformen vores molt amples i massisses de secció quadrangular.

– Grup 6. Olles tancades de paret reentrant. Es defineixen per una vora que sobresurt molt poc del ventre de la peça, amb acabament superior pla. En algun cas la paret s'engruixeix cap a l'interior, cosa que podria constituir una altra solució tècnica per a l'acoblament de la tapa.

Gerres

Peces de cos piriforme, més o menys allargat, amb l'embocadura generalment bastant exvasada (encara que se n'han identificat exemplars tancats) i un estrenyiment suau a l'alçada de la carena, cosa que confereix a la meitat superior una morfologia vagament tronco-cònica (fig. 38, 39 i 40). Algunes d'elles poden portar una o dues nanses laterals, normalment enganxades a l'alçada de la boca. Són el segon grup més reproduït dins de les ceràmiques comunes, amb un percentatge relatiu que depassa el 20 %. Se n'han establert les següents classes:

– Grup 1. Gerres exvasades amb ranura interior. Es caracteritzen per la seva vora de perfil còncau, la morfologia de la qual sembla estar concebuda per facilitar la decantació del líquid. L'acabament del llavi presenta diversitat de solucions –pla, bisellat o arrodonit–, mentre que les vores poden ser llises, amb solc exterior o bé amb una lleugera motllura a la base de l'arrencament.

– Grup 2. Gerres exvasades de vora ametllada. El llavi d'aquestes peces està notablement engruixit cap a l'exterior, formant una vora massissa i destacada de secció arrodonida o vagament triangular.

– Grup 3. Gerres exvasades de vora uniforme. Peces amb parets rectilínies o ondulants sense engruiximent destacable a l'embocadura. Algunes d'elles mostren una decoració externa estriada, d'altres una incisió, i en alguns cas tenen el llavi bifid. Poden portar o no una nansa lateral, unida al recipient just dessota la boca.

– Grup 4. Gerres exvasades de vora engruixida. De trets formals molt semblants a les anteriors, diferint en l'eixamplament notori de la paret del llavi. Presenten vores llises, motllurades, amb solc exterior o bé una orla decorada sota el broc.

– Grup 5. Gerres exvasades de llavi bisellat. Conformen, a la part superior de la vora, un angle agut que la divideix en dues meitats. El llavi és engruixit a l'exterior, marcant una vora prominent. En algun exemplar, la paret de la boca presenta una ranura per a tapadores.

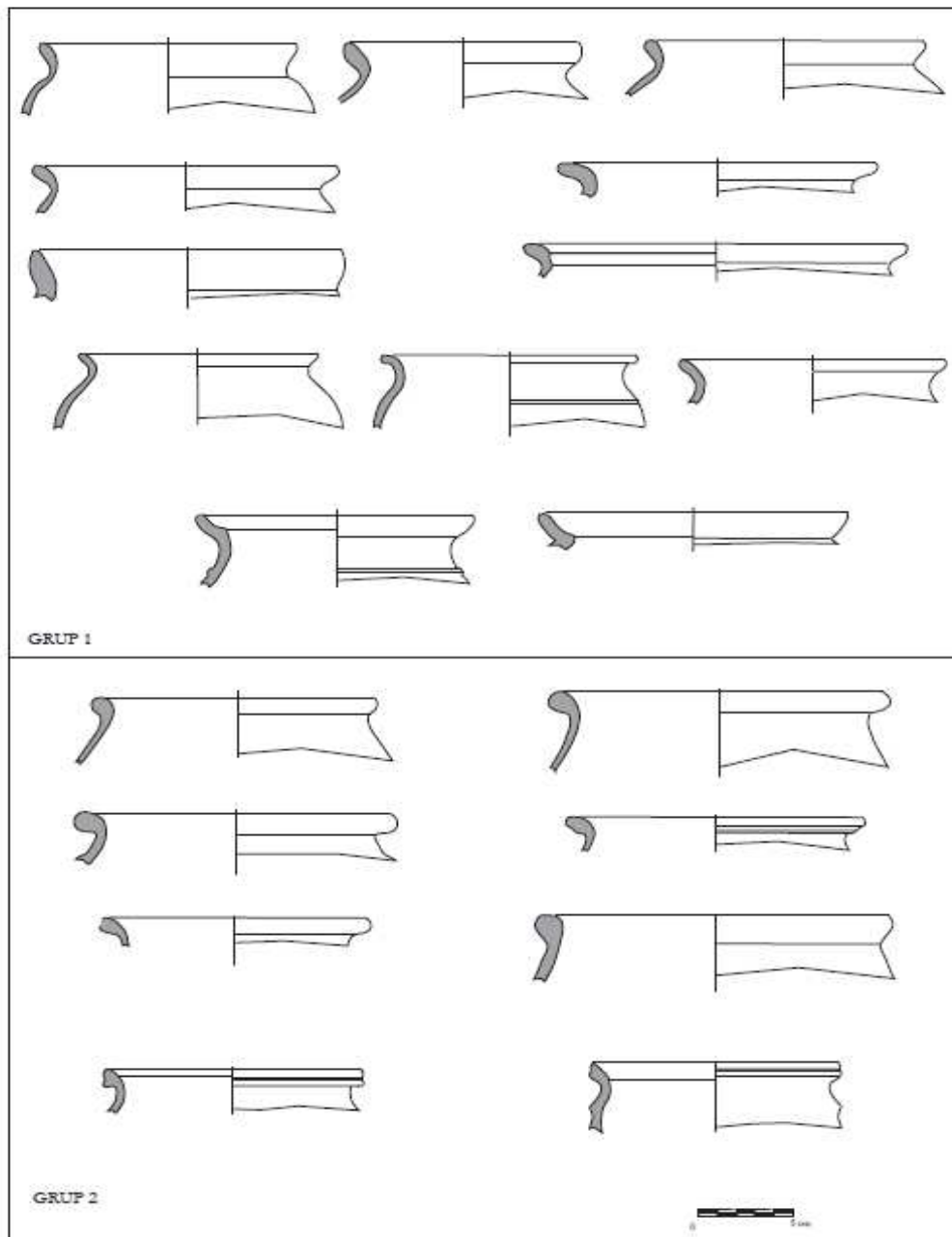

Figura 36. Ceràmica comuna. Tipologia de les olles.

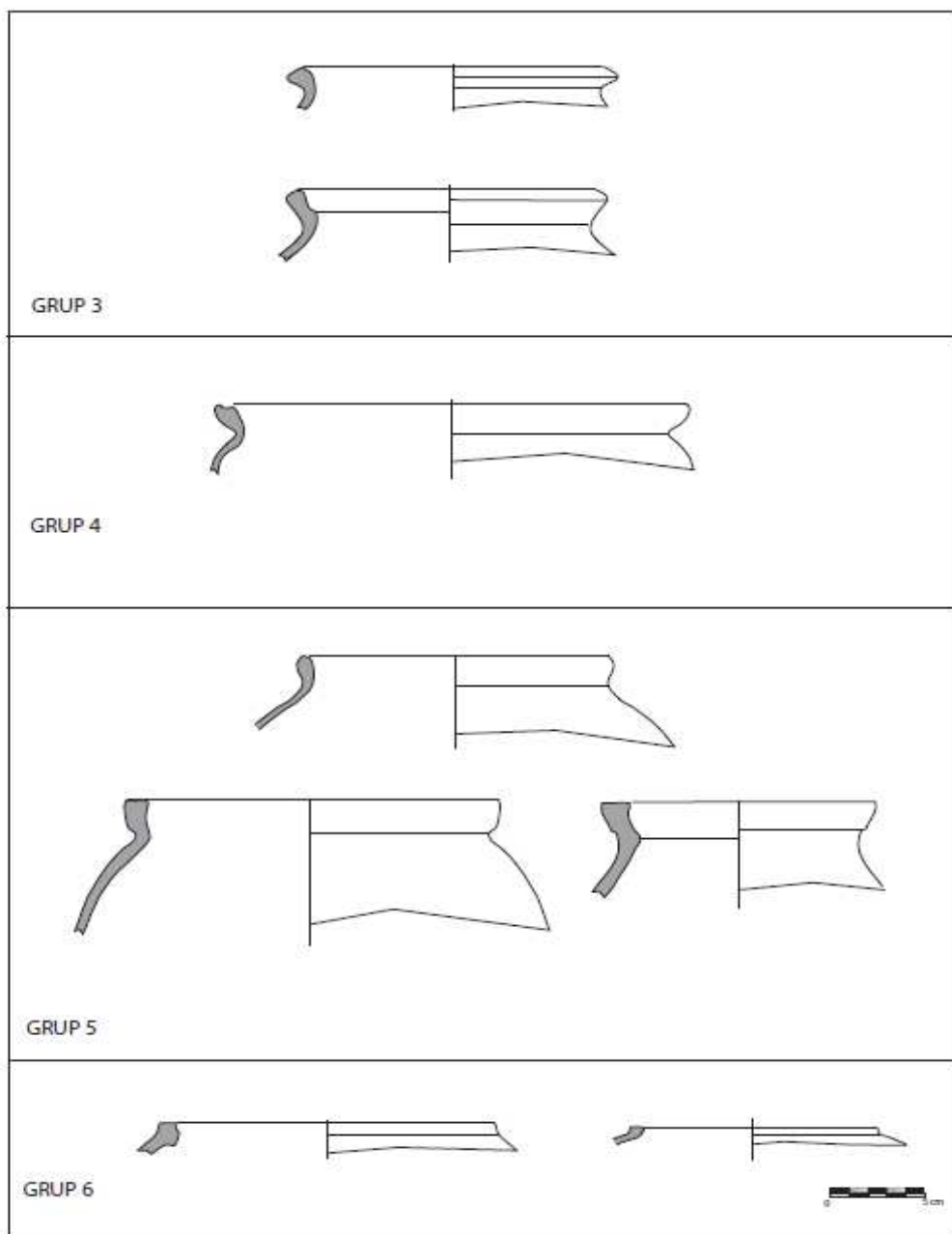

Figura 37. Ceràmica comuna. Tipologia de les olles.

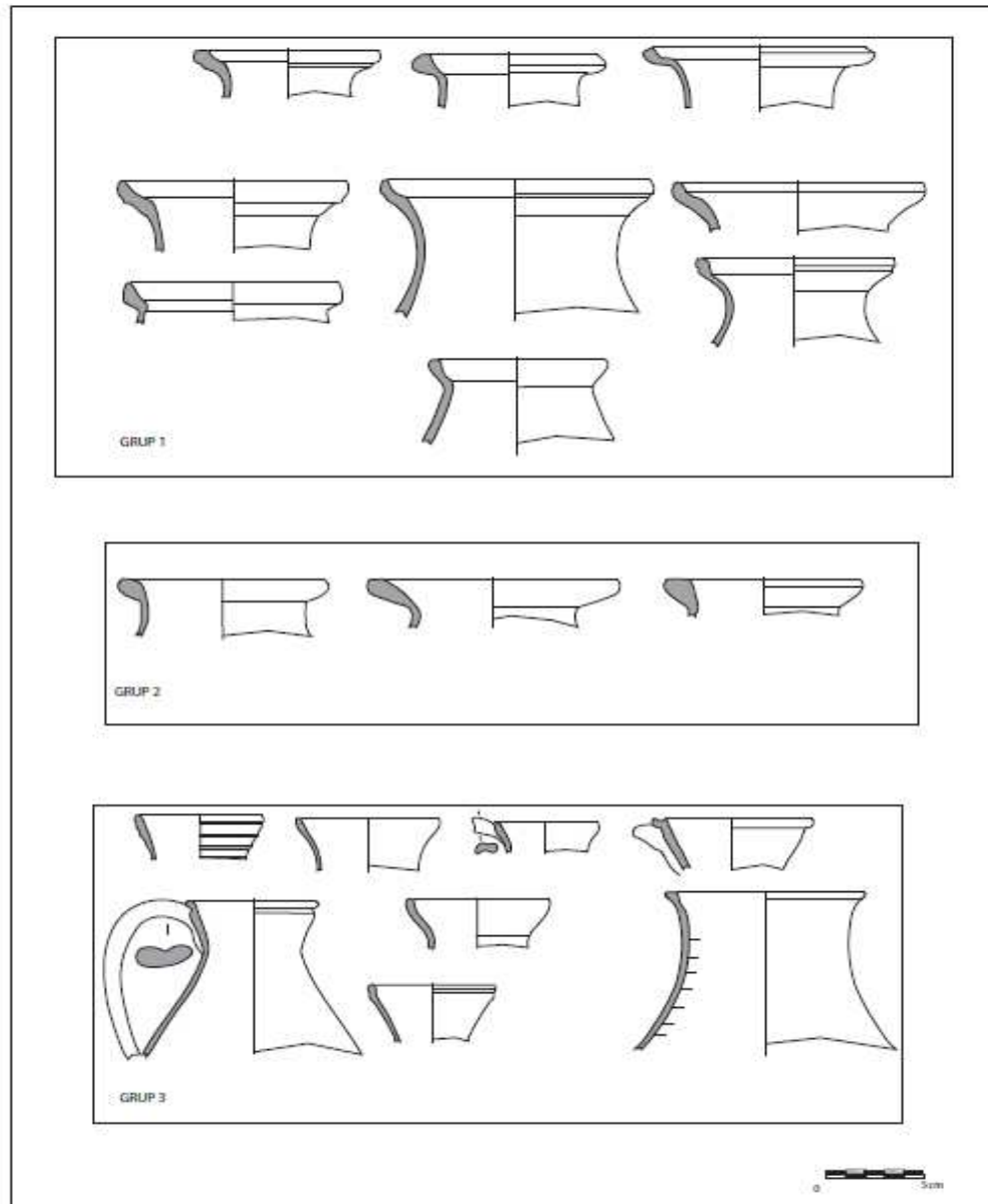

Figura 38. Ceràmica comuna. Tipologia de les gerres.

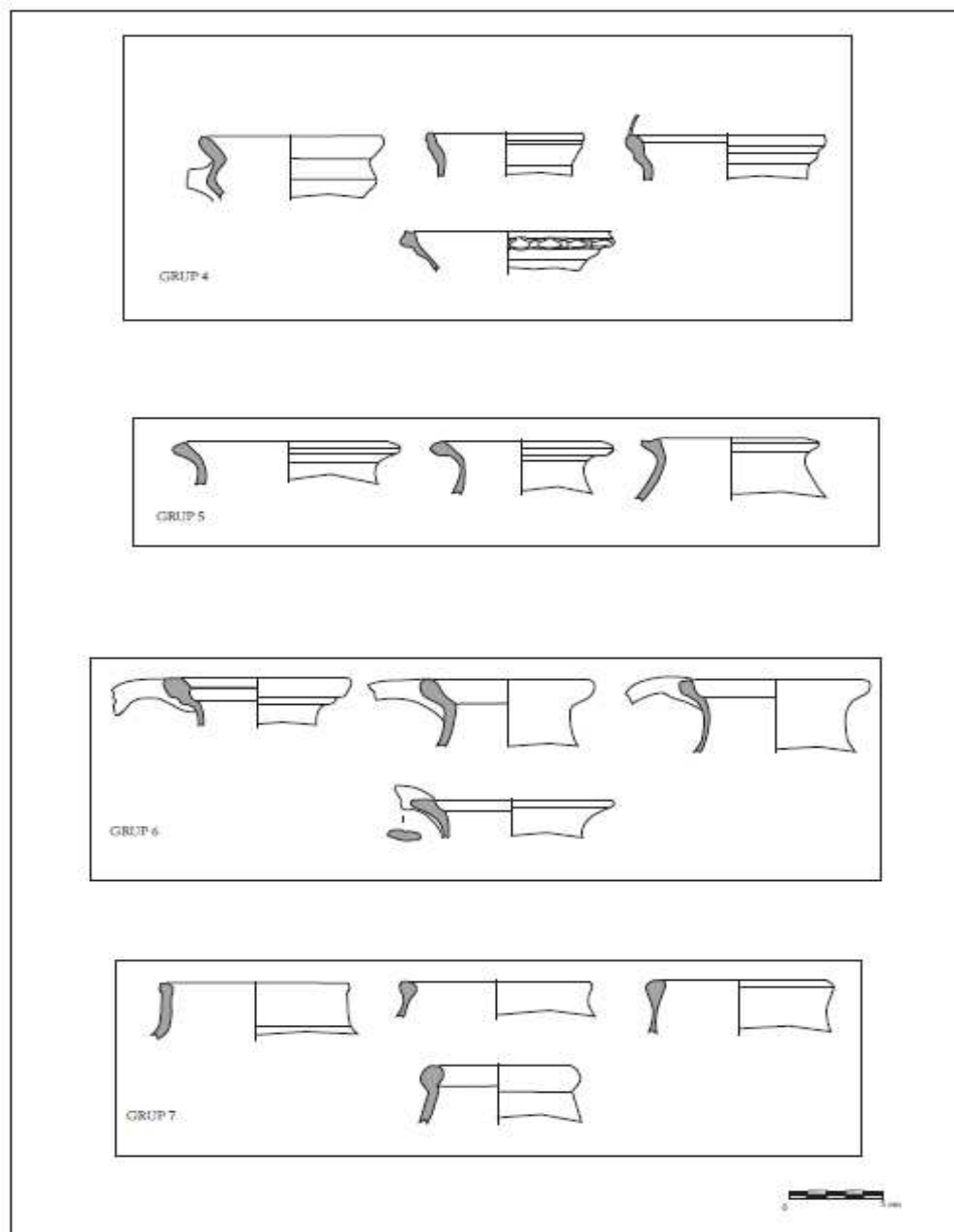

Figura 39. Ceràmica comuna. Tipologia de les gerres.

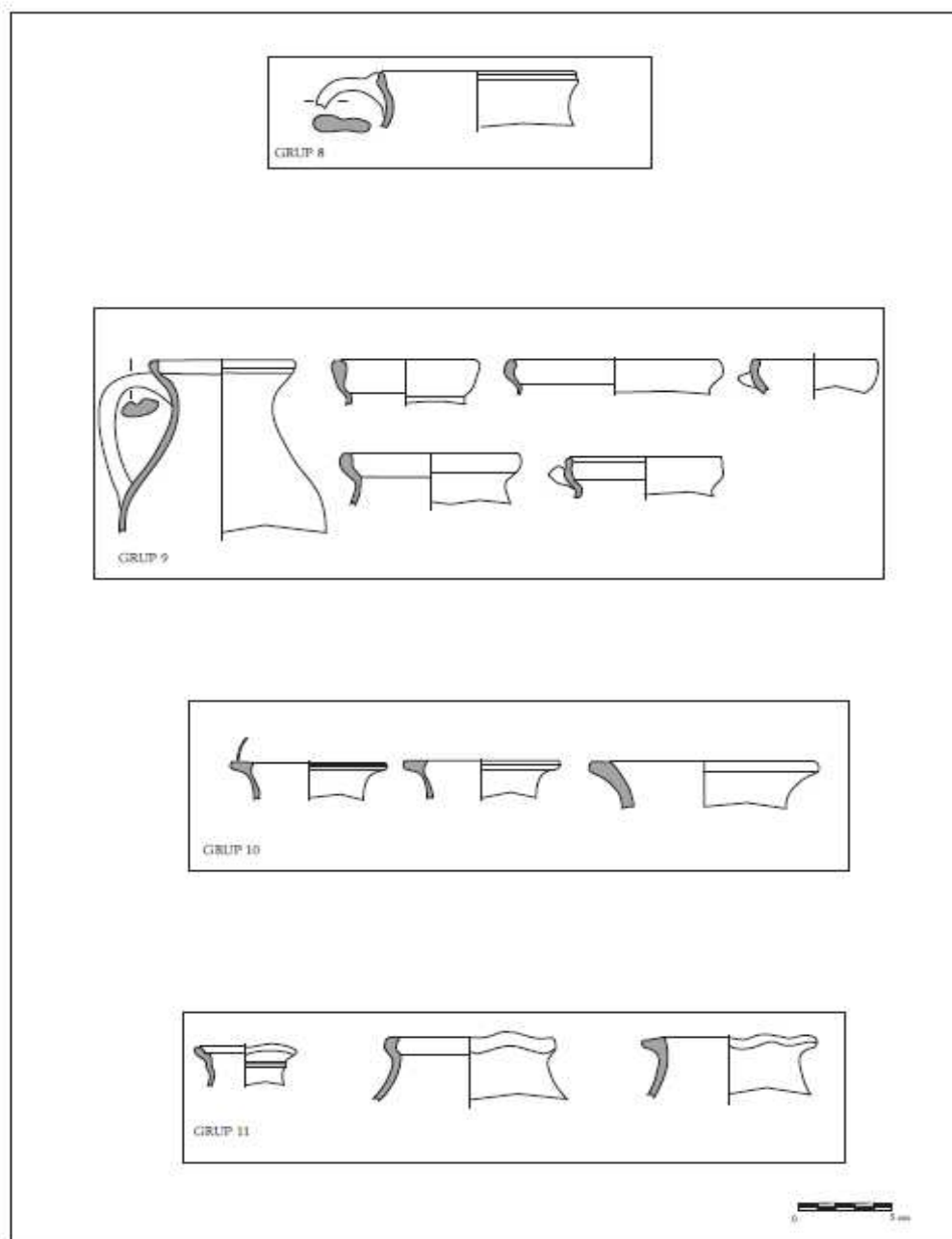

Figura 40. Ceràmica comuna. Tipologia de les gerres.

– Grup 6. Gerres exvasades amb nansa enganxada a la boca. En aquestes peces la nansa forma un continu amb la boca, de la qual arrenca seguint un mateix eix horitzontal.

– Grup 7. Gerres tancades de vora ametllada. Gerres amb les parets superiors rectilínies o lleugerament reentrants acabades amb un engruiximent exterior que confereix a la boca un aspecte massís.

– Grup 8. Gerres tancades amb nansa. Només se n'ha identificat un sol individu, caracteritzat per l'acabament superior de la paret rectilini i solc a l'exterior. La nansa, enganxada a la boca, és de secció bífida.

– Grup 9. Gerres tancades amb concavitat interior. Presenten la vora còncava, amb la paret exterior rectilínia o suauament replegada cap a l'interior i l'extrem del llavi engruixit.

– Grup 10. Gerres de vora en visera. Aquestes peces presenten una boca de contorns plans i sobresortints que conformen una vora perimetral. Algunes d'elles dibuixen una lleu inflexió interior.

– Grup 11. Gerres exvasades trilobulades. Presenten mitja boca emmotllada, amb les parets realçades i sobresortints respecte de l'altra meitat, conformant tres petits lòbuls, un dels quals, el central, és emprat com a broc.

Ampolles

Vasos de cos globular o recte que presenten com a principal tret distintiu el seu coll allargassat i prim, de secció cilíndrica, que es diferencia netament del ventre (fig. 41 i 42). La zona de la boca sol ser tancada i presenta, a vegades, un eixamplament que sobresurt lateralment de les parets del coll. Poden dur una o dues nanses al costat, que sorgeixen del cos i s'enganxen al coll a mitja alçada, dessota el broc, o bé poden estar exemptes d'elles. Constitueixen la tercera forma amb una quota més alta de producció dins les ceràmiques comunes, amb un 16 %. Se n'han aïllat tres grans grups:

– Grup 1. Ampolles de vora diferenciada motllurada. Destaquen pel fet de tenir el broc clarament diferenciat i sobresortint lateralment del coll, profusament solcat amb incisions decoratives, algunes d'elles de certa complexitat. Dins d'aquest grup es distingeixen dues variants: 1) peces amb l'acabament superior del llavi pla, i 2) peces amb el llavi d'extrem arrodonit.

– Grup 2. Ampolles de vora diferenciada llisa. Presenten gran part dels trets distintius de les anteriors, diferint en el fet que la superfície exterior de la vora manca de qualsevol tipus de motllura.

– Grup 3. Ampolles de vora sense diferenciar. En els exemplars d'aquest grup la boca no està ostensiblement separada del coll, i se'n destaca lleugerament mitjançant la superfície externa més o menys motllurada. Se n'han aïllat dues variants: 1) tancades, les

quals compten amb una morfologia diversa, a vegades amb l'extrem del llavi acabat en visera, arrodonit, pla o ametllat (alguns dels individus tenen un coll molt curt que sobresurt molt poc del conjunt de la peça), i 2) exvasades, algunes amb la vora de secció triangular, amb el coll troncocònic o de llavi arrodonit.

Cassoles

Recipients de dimensions mitjanes de forma circular o el·líptica, amb el fons pla i les parets rectilínies lleugerament exvasades o tancades. Algunes presenten llavis bífids amb una ranura per a l'encaix de la tapadora (fig. 43). Formen un conjunt bastant reduït, amb una representativitat de només el 5 % d'entre tota la vaixel·la. Compten amb tres categories distintes:

– Grup 1. Cassoles exvasades de llavi uniforme. Dins d'aquest grup s'observen dues variants: 1) recipients de parets gruixudes, un d'ells amb solc superior per a la tapadora, i 2) recipients de parets primes.

– Grup 2. Cassoles exvasades de llavi penjant. Es caracteritzen pel fet de tenir la vora prominent, projectada cap a l'exterior, ondulant i engruixida a l'extrem del llavi. Una d'elles presenta una concavitat superior, per a la tapadora, mentre que l'altra té la ranura a l'interior.

– Grup 3. Cassoles tancades. N'ha pervingut un sol exemple, d'aquesta categoria. Es tracta d'un recipient amb vora de parets gruixudes, lleugerament replegada cap a l'interior, i llavi pla i engruixit. Porta dos petits agafadors laterals a l'alçada del coll.

Morters

Es tracta d'utensilis de terra cuita de parets baixes i fons còncav, amb una vora bisellada o en visera, sovint decorada amb motlures o altres elements, sobre la qual pot disposar-s'hi un broc de mitja canya (fig. 44). Alguns se sustenten sobre peus massissos o anulars, encara que pot ser que els manquin. L'escassetat d'exemplars recuperats (només una quarantena, molts dels quals en estat molt fragmentari) no permet assajar-ne una classificació tipològica. Un d'ells duu gravat, sobre la cara externa, un grafit *post cocturam* on es llegeix el que sembla un nom en genitiu: TLOPITI o TLOPITTI, que potser caldria interpretar com a *praenomen* i *nomen* T(iti)? Lopiti o T(iti)? Lopititi, conservat de la manera següent: TLOPITI o TLOP^hITTI (IBAT 57).

Recipients d'emmagatzematge

Peces de parets altes i rectilínies amb una embocadura de grans dimensions que no es distingeix de la part del ventre (fig. 45). Els seus llavis són majoritàriament plans i estan coronats per una vora en visera pronunciada cap a l'exterior, encara que no sempre.

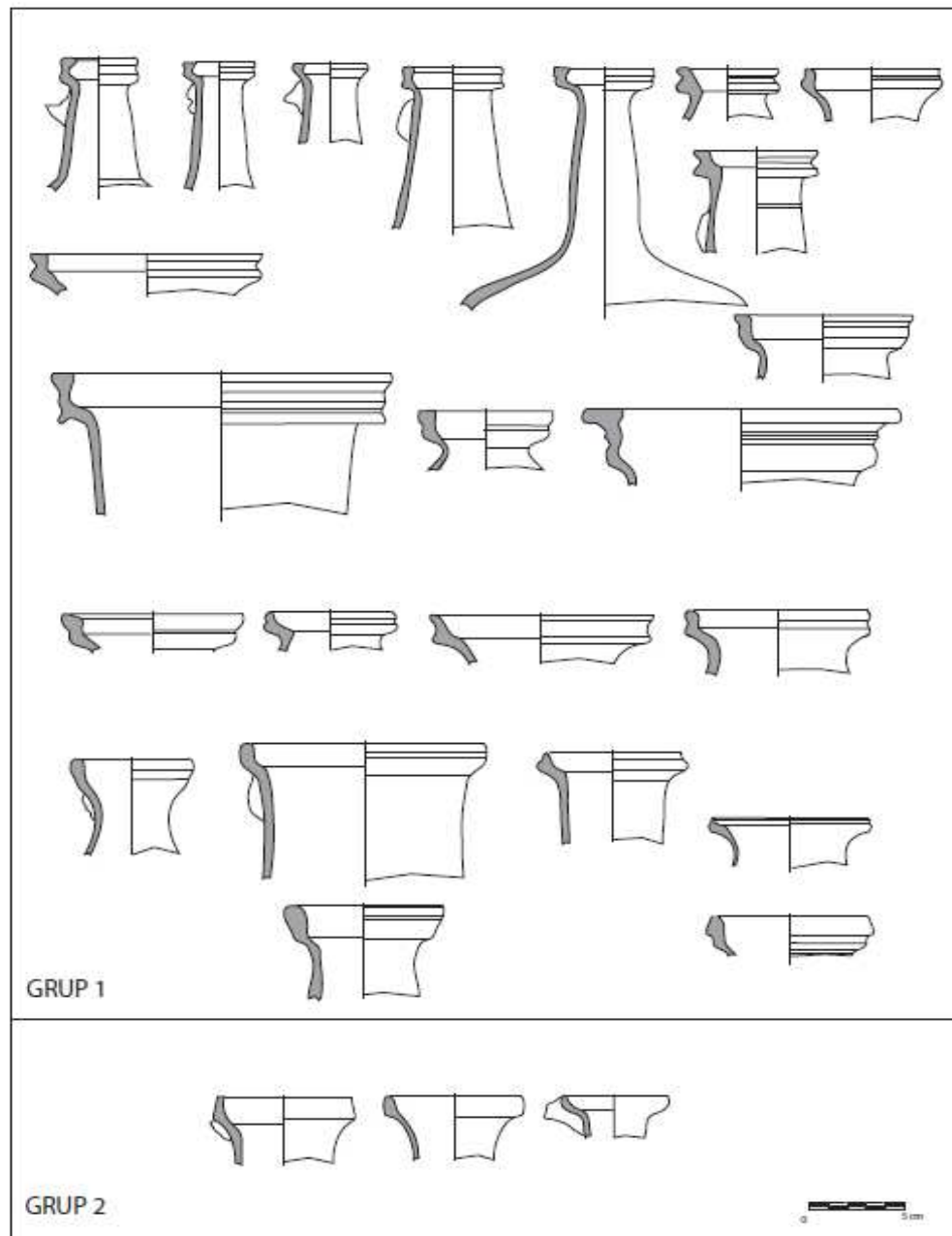

Figura 41. Ceràmica comuna. Tipologia de les ampolles.

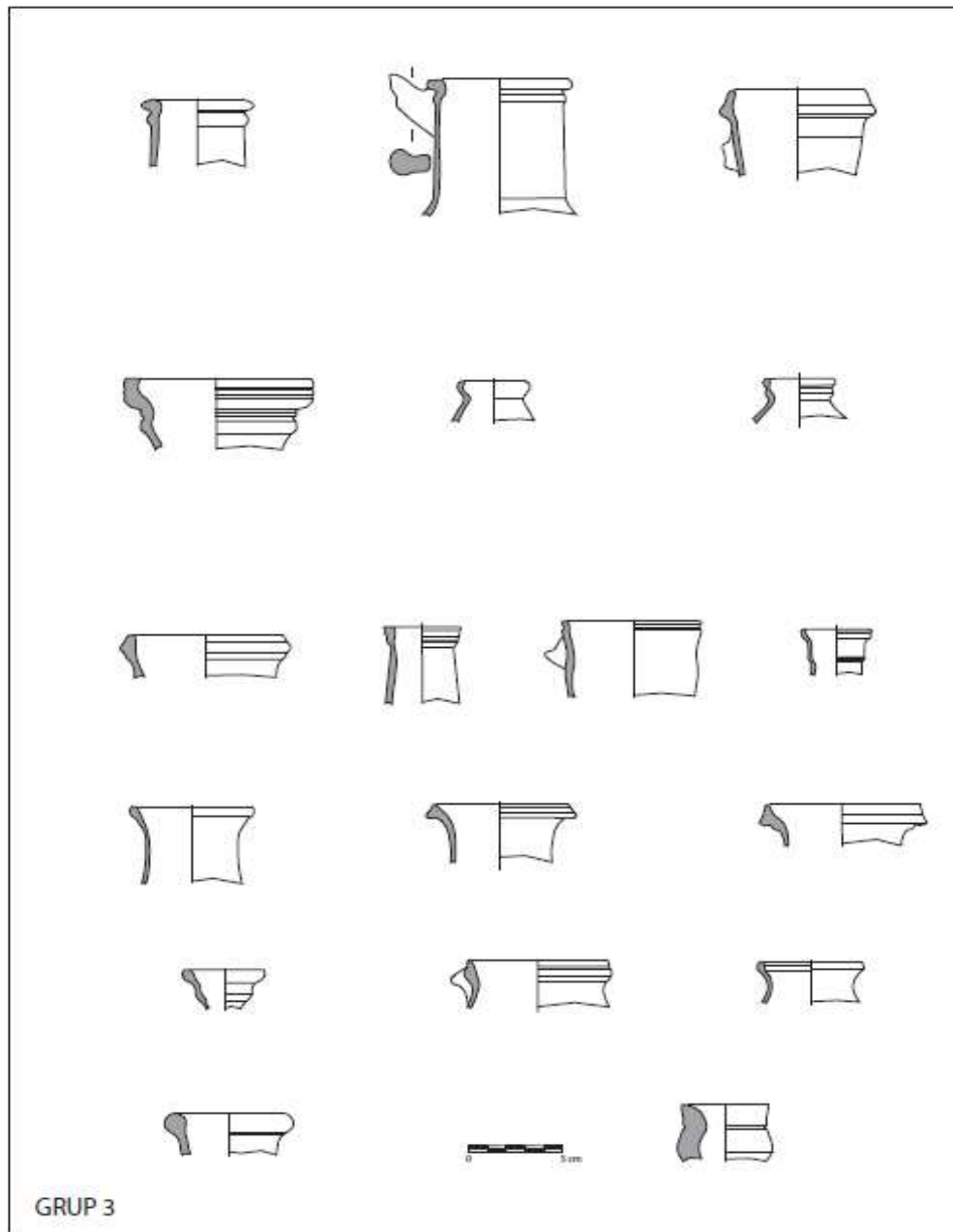

Figura 42. Ceràmica comuna. Tipologia de les ampolles.

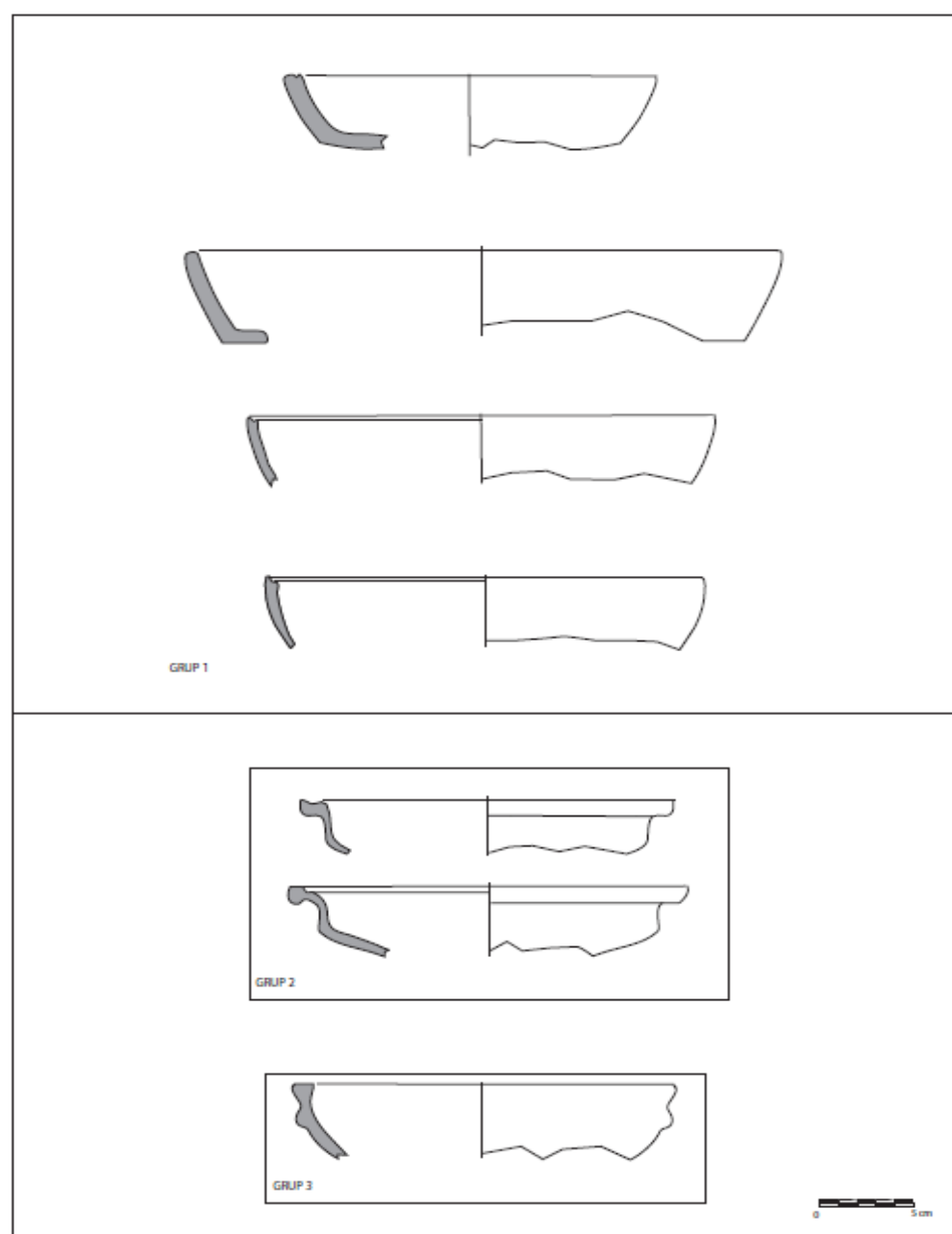

Figura 43. Ceràmica comuna. Tipologia de les cassoles.

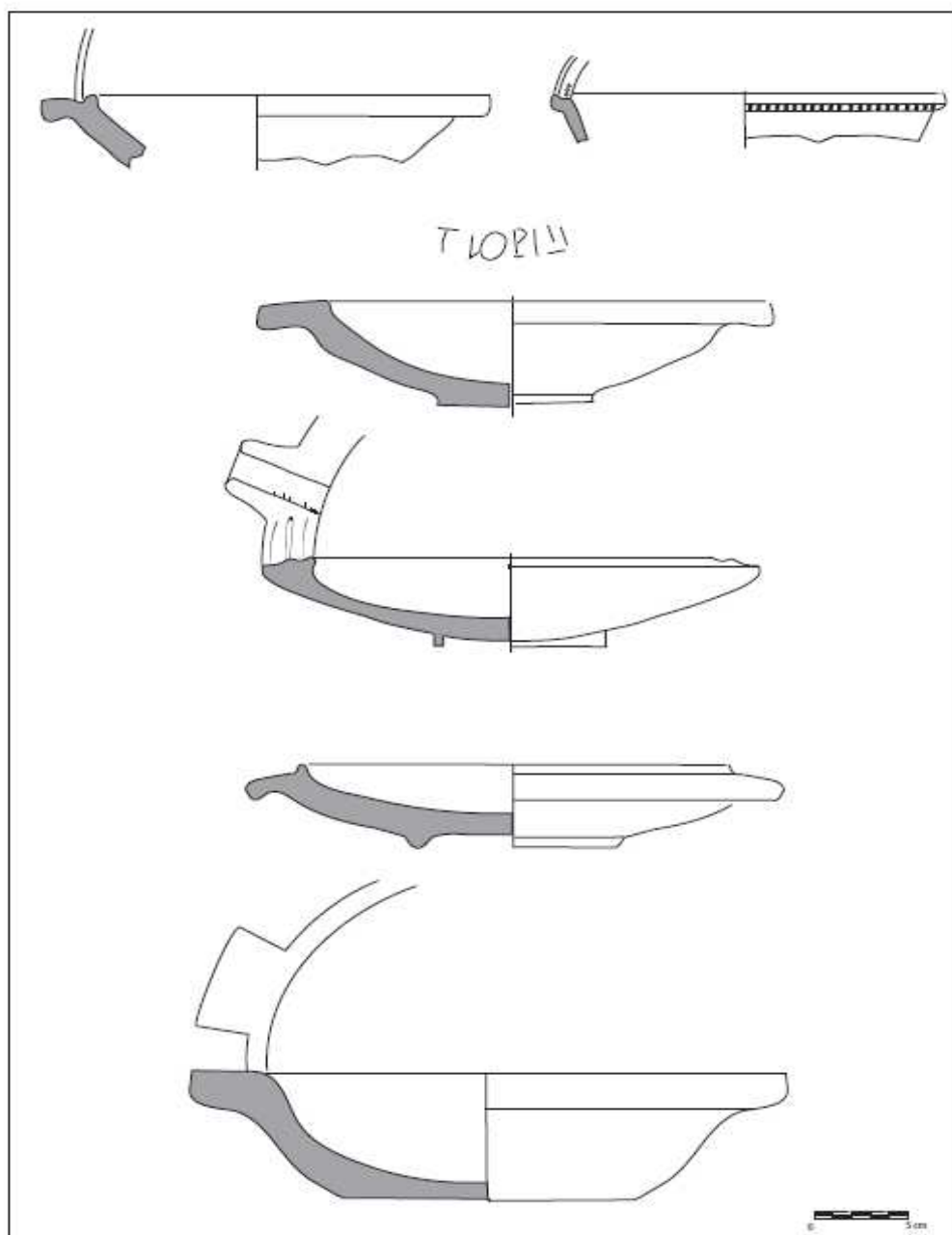

Figura 44. Ceràmica comuna. Morters.

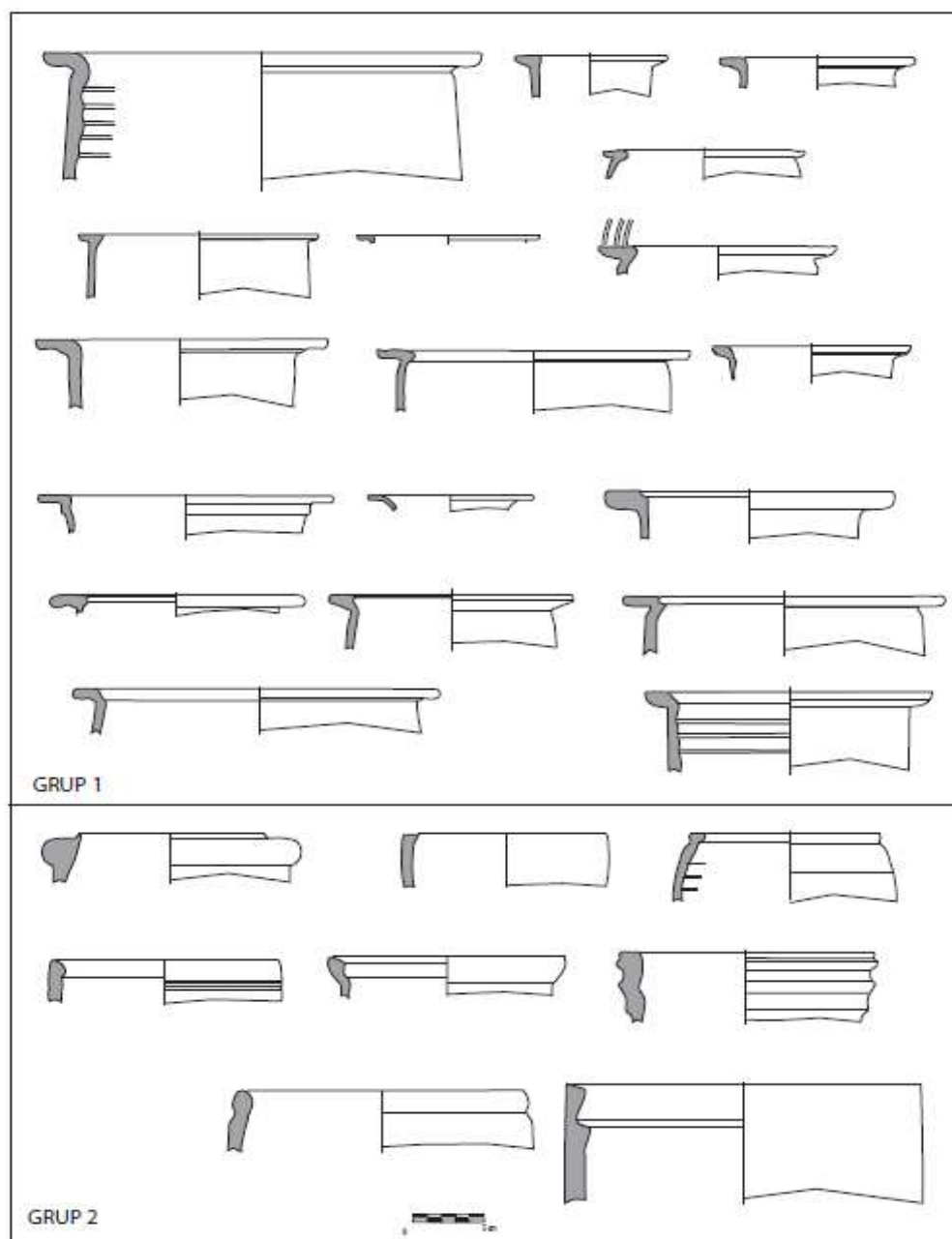

Figura 45. Ceràmica comuna. Tipologia dels recipients d'emmagatzematge.

Tot i la seva variabilitat formal, representen una minsa porció dins tot l'espectre de la ceràmica comuna, ja que arriben escassament a un 5 %. Se n'han identificat dues categories:

– Grup 1. Recipient de vora en visera. Representen una tipologia amb evidents similituds formals amb els *kalathoi* ibèrics. Dintre d'ells se n'han separat dues subvariants: 1) recipients de parets llises, alguns dels quals presenten un engruiximent interior, i 2) recipients amb ranura interior.

– Grup 2. Recipients tancats. Formen un grup molt heterogeni, amb preponderància de les parets rectilínies, sense distinció de les vores. La seva gran variabilitat impedeix fixar-ne els trets prototípics.

Gibrells

Grans recipients exvasats destinats a l'estancament de líquids (fig. 46). Pel seu reduït nombre, no se n'han establert tipologies, tot i que, com es pot observar, presenten una gran diversitat formal.

Plats

Es tracta d'estrís que formen part del servei de taula, encara que no descartem que s'empressin, puntualment, amb altres finalitats (fig. 47). Tipològicament, se n'han aïllat quatre grans categories: 1) plats exvasats, dins dels quals distingim entre aquells que presenten una mitja canya i d'altres amb les parets rectes; 2) plats tancats: la majoria d'exemplars inclosos en aquest tipus mostren un perfil arrodonit, més o menys pronunciat depenent de l'individu (no s'hi observen decoracions, si bé alguns d'ells porten un petit solc just dessota el llavi); 3) plats de vora en visera, i 4) plats tapadora.

Tapadores

Aquests utensilis suposen un 10 % de la producció de ceràmica comuna, ocupant el quart lloc, just darrere de les ampelles (fig. 48). Malgrat això, no conformen un repertori gaire ampli, i s'hi observa una certa tendència cap a la uniformització tant tipològica com mètrica, sense que sigui factible, però, parlar d'estandardització. Les dues mides més repetides són: la més gran, que gira entorn dels 20 cm, i la més petita, d'uns 9 cm de diàmetre. Formalment, les tapadores es poden classificar en dos conjunts principals: 1) les de vora còncava, i 2) les de vora convexa.

Altres artefactes

S'inscriuen en aquest apartat aquells objectes que, per la seva insignificança quantitativa, no ha estat possible catalogar-los adequadament ni encara menys fer-ne una distinció per variants morfològiques (fig. 48).

D'entre ells destaquen els bols, amb grans analogies formals entre si, i els gots, dels quals només ens n'ha pervingut un sol individu.

Antefixes

La seva fabricació al Mas d'en Corts es constata amb la troballa de fragments de motlle i diversos exemplars, alguns d'ells sencers, tots del mateix model. Es tracta d'un motiu figurat que reproduïx la imatge de la deessa Àrtemis Selene, divinitat originària d'Àsia Menor. La icona, d'uns 20 cm d'alçada, apareix amb el cap cobert amb un mantell, sota el qual sembla endevinar-s'hi una diadema. Duu els cabells llargs, representats esquemàticament, caient-li sobre el bust, i vesteix una túnica de la qual se n'han remarcat alguns dels plecs. Entre les antefixes localitzades, algunes són exemptes, mentre que d'altres van incorporades a un *imbrex*, constituint una sola peça. Malgrat aquests indicis, cal suposar que aquestes produccions tenien un caire esporàdic, i responien, potser, a comandes molt determinades.⁹⁵

Estatuària

Entre els materials de la *figlina*, han estat recuperats el tros d'una mà i d'un dit (segurament un índex) pertanyents a una estàtua antropomòrfica de terra cuita. Les seves dimensions són sensiblement superiors a les humanes: el palmell mesura uns 20 cm de llarg i 16 cm d'amplada, i el dit, un xic desproporcionat, 14,5 cm de longitud. La seva troballa explicita una certa capacitat d'adaptació del taller a certes demandes molt específiques, per a l'elaboració de les quals es requeria un bon domini de la tècnica artesanal i, potser, la participació d'obres especialitzats. De totes maneres, la seva presència en el repertori de la terrisseria no deixa de ser anecdòtica, cosa que porta a pensar que aquestes tingueren un caràcter ocasional dins d'un mòdul productiu que no passà de la fase experimental.⁹⁶

Pondera

És una de les altres manufactures menors, de la qual n'han estat identificats una vintena d'exemplars. Entre els que s'han conservat sencers, s'observa una notable disparitat quant a mides, pesos i perfils. Tots conserven una forma rectangular, amb secció troncopiramidal més o menys pronunciada, encara que la seva mida oscil·la entre els 8,5 x 9,5 cm del més gran fins als 4,2 x 5,1 cm del més petit. Així mateix, s'ha palesat que a un d'ells li fou practicat l'orifici de subjecció a la cara curta, mentre que a tota la resta figura sobre el costat llarg. La presència d'aquestes peces, que esdevien complementàries de la resta de produccions, ens

⁹⁵. Podeu consultar el capítol de Jordi López sobre les antefixes en aquest mateix volum.

⁹⁶. Només a manera d'hipòtesi, podria tractar-se d'un motlle per a la fabricació d'una estàtua de metall.

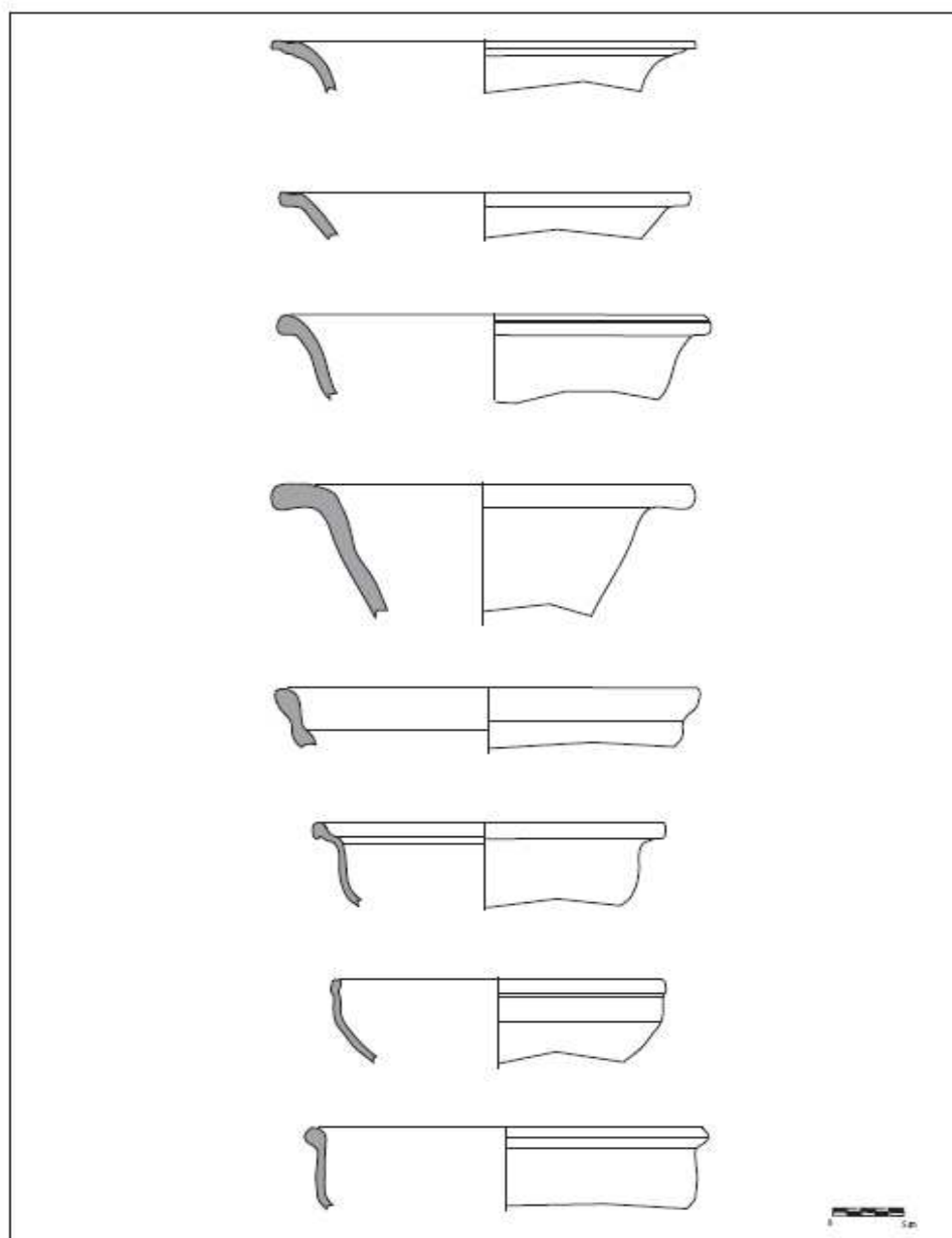

Figura 46. Ceràmica cotiuna, Gibrells.

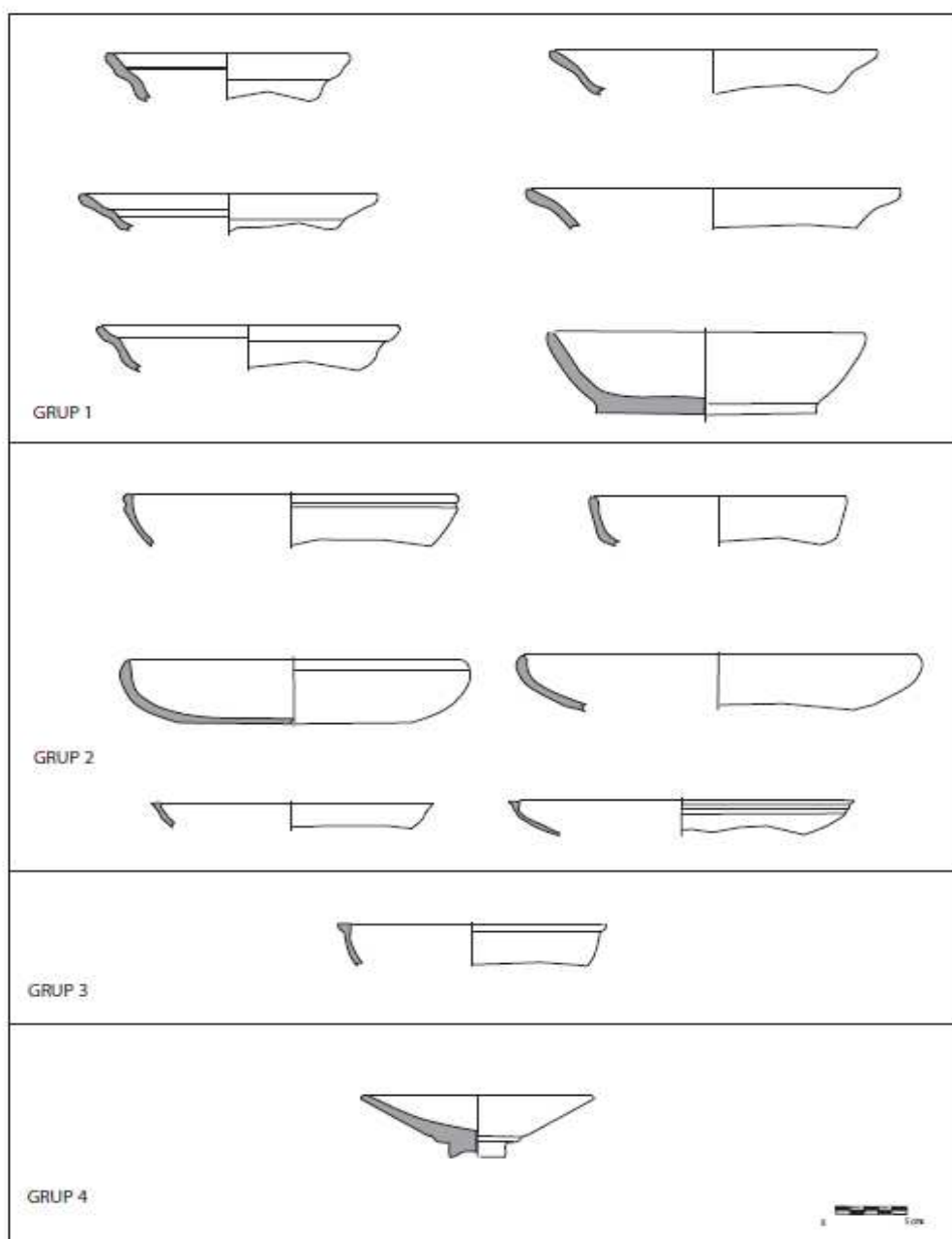

Figura 47. Ceràmica comuna. Tipologia dels plats.

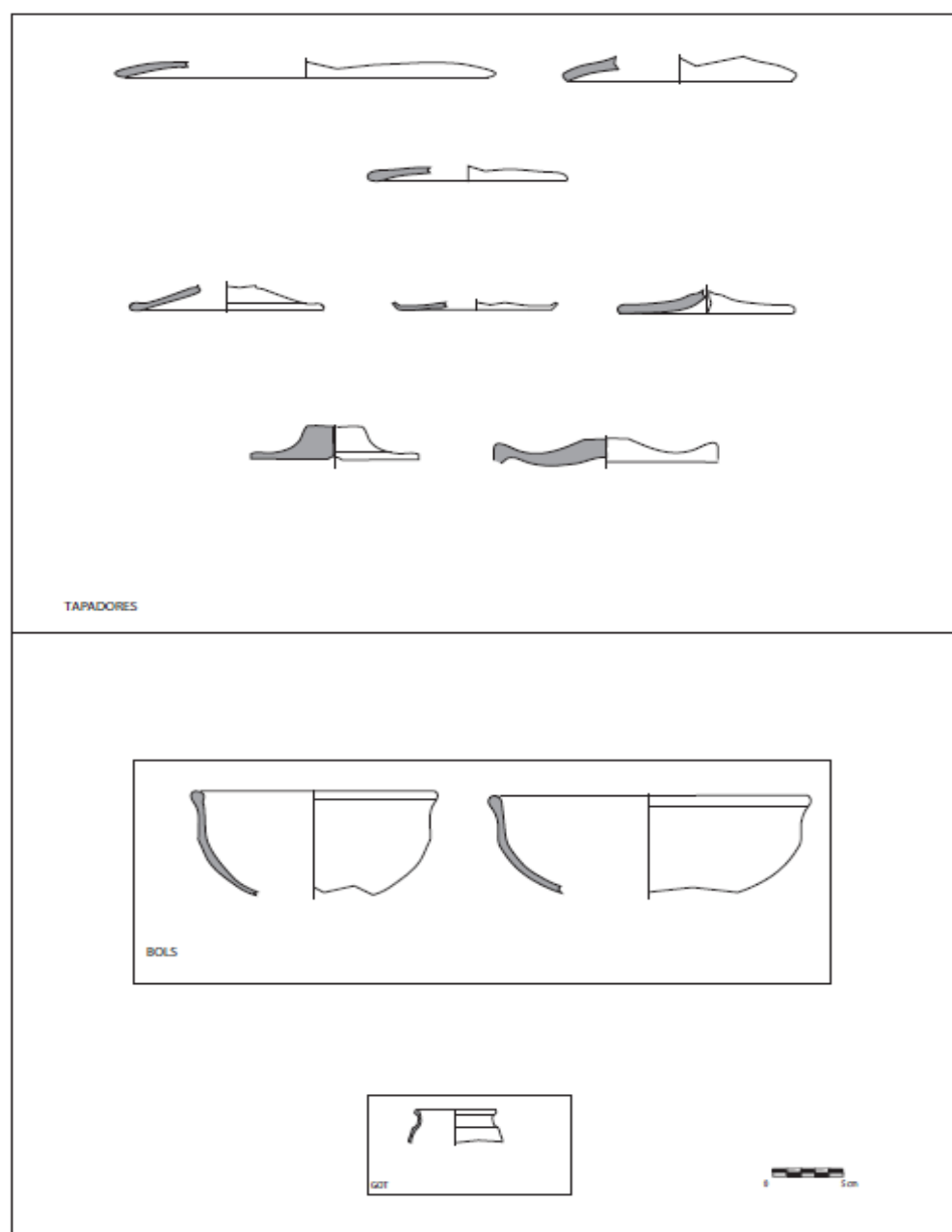

Figura 48. Ceràmica comuna. Altres artefactes.

il·lustra, de manera indirecta, sobre l'existència d'una indústria tèxtil, concentrada probablement en petits tallers domèstics, de la qual, de moment, no se n'han documentat indicis fefaents.

Dolia

L'atribució d'aquests contenidors al repertori de produccions del Mas d'en Corts, si bé sembla, *a priori*, versemblant, resulta força incerta, principalment per dos motius: d'una banda, no hi han estat recollits defectes de coccio que així ho verifiquin, i, de l'altra, és un article infrarepresentat en el global de les ceràmiques, que assolix un escàs 0,4 % de proporció relativa. L'únic individu del qual ha estat factible restituir alguns dels seus trets morfològics és una vora amb llavi de secció triangular i esglaonat, amb una boca d'uns 35 cm de diàmetre.

8.3.5.2. Fase 2

El nou model productiu que s'inaugura en època flàvia està determinat per la reordenació interna que pateixen les instal·lacions terrissaires, amb una dràstica reducció de la superfície en ús i l'amortització dels grans forns tipus Ilc de Cuomo di Caprio. Aquesta remodelació creiem que és el reflex d'una disminució de la demanda dels articles elaborats durant el primer període d'activitat, fet que s'hauria de posar en relació, per una banda, amb canvis socioeconòmics esdevinguts dins el mateix territori de *Tarraco*, i, per l'altra, amb les vicissituds pròpies del conjunt de l'economia global romana (que per raons d'espai no estudiarem aquí). Els més afectats foren, simptomàticament, els materials de construcció i les àmfores, que pràcticament desapareixen. En aquesta conjuntura, el costós manteniment de les grans estructures fornàcies i de les seves àrees annexes devia resultar inviable i innecessari.

Com a solució per adaptar-se a les noves circumstàncies i continuar amb l'activitat del taller, s'optà, doncs, per una especialització més gran de les manufactures, basada, sobretot, en la confecció de ceràmica comuna. De la mateixa manera, s'assajà també la introducció de nous productes, com la terra sigil·lada, encara que aquesta iniciativa, a tenor de les dades proporcionades per l'arqueologia, no sembla que fos gaire reeixida, i la dita vaixel·la restà com un article complementari que mai arribà a produir-se en grans quantitats (fig. 49).

En relació amb l'etapa precedent, s'aprecia una caiguda substancial dels índexs globals de manufacturació. Això és degut tant a la contracció del repertori formal com a la menor entitat de les dependències industrials, amb una capacitat de treball més limitada. Dins aquest ordre de coses, resulta revelador l'abandonament dels magatzems de la fase 1, que en aquest moment ja no revestien una funcionalitat pràctica. Per

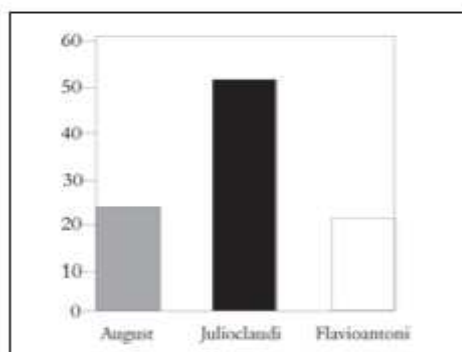

Figura 49. Volum comparatiu de manufacturació entre cadascuna de les fases. Percentatge relatiu (Cabrelles 2007).

talls cronològics, es veu com entre els anys 20 i 60 dC es fabriquen gairebé el doble d'artefactes que durant el període subsegüent (60-180 dC aprox.), d'una durabilitat més dilatada, fet que dona una idea de la magnitud de la baixada productiva.

Ceràmica comuna

Les ceràmiques comunes flavioantonines recullen la tradició de les formes anteriors. Perduren tots els mateixos grups genèrics (olles, gerres, ampelles, etc.), si bé amb alguna variació pel que fa al seu percentatge relatiu. No s'ha detectat la incorporació d'innovacions respecte a la morfologia general de les peces. En aquest sentit, l'arribada dels prototipus d'importació nord-africans sembla que tingué escassa influència a l'hora de propiciar-ne la imitació, ja que en el conjunt de la vaixel·la d'elaboració autòctona analitzat no s'ha identificat cap exemplar que mostri explícites analogies formals amb les ceràmiques de cuina africanes (fig. 50).

El que sí que sembla esdevenir-se és una especialització més elevada en un determinat nombre de formes, que ja no presenten la diversitat observada en la fase julioclaudia. Les olles, per exemple, tot i suposar quasi el 50 % del total de les ceràmiques comunes, presenten un repertori circumscriu a tres tipus principals, amb característiques molt properes entre si, amb vores exvasades i llavis arrodonits o ametllats. El mateix succeeix amb les ampelles, però en aquest cas es prefereixen els models ja coneguts amb la boca diferenciada i lleugerament motllurada. Quant a les gerres, cal anotar que la seva quota relativa decau significativament en comparació amb l'època julioclaudia, alhora que s'estableixen, com a patró bàsic, els exemplars de vora exvasada amb concavitat interior.

La majoria dels articles restants continuen servant uns índexs de representativitat similars als del període

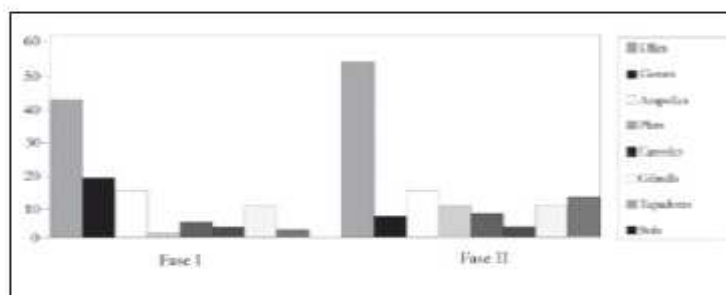

Figura 50. Freqüència relativa dels diferents articles de ceràmica comuna fabricats al Mas d'en Corts (Cabrelles 2007).

de precedent, amb l'excepció dels plats i dels bols, que coneixen un increment destacable, sense que això es tradueixi, però, en una diversificació tipològica. Quant als primers, tan sols és destacable l'aparició, aparentment en aquest moment concret, de plats amb mitja canya en el perfil dels quals potser cal veure certs trets corresponents als de les sigil·lades Drag. 15/17, d'àmplia difusió, en la seva versió hispànica, a partir de mitjan segle i dC (Roca i Fernández García 1999, 287).

La tendència a la reducció del conjunt formal que sembla donar-se durant la fase flavioantonina podria ser interpretada com un canvi en l'estratègia comercial de la *sigil·lada* encaminat a estandarditzar la producció per facilitar-ne la confecció en sèrie. El paper que ara pren la ceràmica comuna com a principal manufactura, tot al contrari que en la fase julioclaudia, que era considerada com un element més aviat complementari a les grans remeses de materials constructius, hagué de suposar, forçosament, una modificació de les pautes seguides en la seva elaboració.

Terra sigil·lada

La descoberta d'una col·lecció de vuit fragments de motllo en el transcurs de l'excavació del jaciment del Mas d'en Corts ha posat sobre la taula la qüestió de la possible fabricació de terra sigil·lada en aquest taller (fig. 51). No és l'únic indret dins el *territorium* de *Tarraco* on han aparegut indicis d'aquest fenomen. A les terrisseries del Velòdrom, Mont-roig (Pallejà 1991), i a la molt propera del Mas de Gomandí, Riudoms (Romero 1978, 3), també hi foren recollides peces similars. En tots els casos, la sola forma identificada correspon a la Drag. 37, un bol molt característic del repertori hispànic, del qual se situa l'inici de la seva comercialització entorn del 50 dC (Roca i Fernández García 1999, 287). L'exclusivització en aquesta tipologia pressuposa, d'entrada, l'adopció d'un producte la sortida comercial del qual estava avalada per la seva notable difusió. En cap cas, però, la terra sigil·lada, en general, fou considerada un article de producció prioritari, sinó que més aviat era concebut com a quelcom

suplementari, potser destinat només al consum intern del *fundus*. La inexistència comprovada de rebutjos de forn al Mas d'en Corts insinua una elaboració esporàdica, amb un volum limitat i tal vegada vinculada a la contractació ocasional de grups d'artesans especialitzats.

Els motlles trobats al Mas d'en Corts formen, fins ara, el conjunt més representatiu dins de l'*ager Tarraconensis*, ja que, al marge d'integrar el nombre més gran d'exemplars, concentra també la majoria de les vores. Els fragments informes són relativament petits (el més gran no supera els 7 cm conservats), amb uns gruixos d'entre 1,5 i 2 cm i pastes de color beix, compactes i ben depurades, on s'hi aprecien nombroses partícules desgreixants micàcies. Els diàmetres de les vores que s'han pogut observar oscil·len entorn dels 16-19 cm.

Quant a les decoracions, el component predominant són els cercles concèntrics estriats disposats en bandes longitudinals, encara que l'ornamentació presenta bastants variants. Així, per exemple, hi ha peces on els dits cercles estan associats a cadenes que conformen dibuixos geomètrics (creus o hexàgons) al seu voltant. En d'altres estan organitzats dintre de mètopes emmarcades per tres línies ondulants verticals; alguns prenen forma de fulla de palmera i s'entrellacen formant una concatenació de circumferències secants; finalment, en el cas del fons, els cercles hi apareixen separats amb intercalació de motius vegetals i florals.

En l'estat de conservació en què es troben, no és possible determinar a quants individus diferents correspondrien els exemplars exposats, encara que el nombre mínim seria, almenys, de quatre.

8.3.6. Conclusions

L'excavació arqueològica realitzada en aquest jaciment ha revelat l'existència de dos assentaments sobreposats pertanyents a dues realitats socioeconòmiques diferents. Ambdues fases no revesteixen solució de continuïtat, i es constata un hiatus temporal entre la

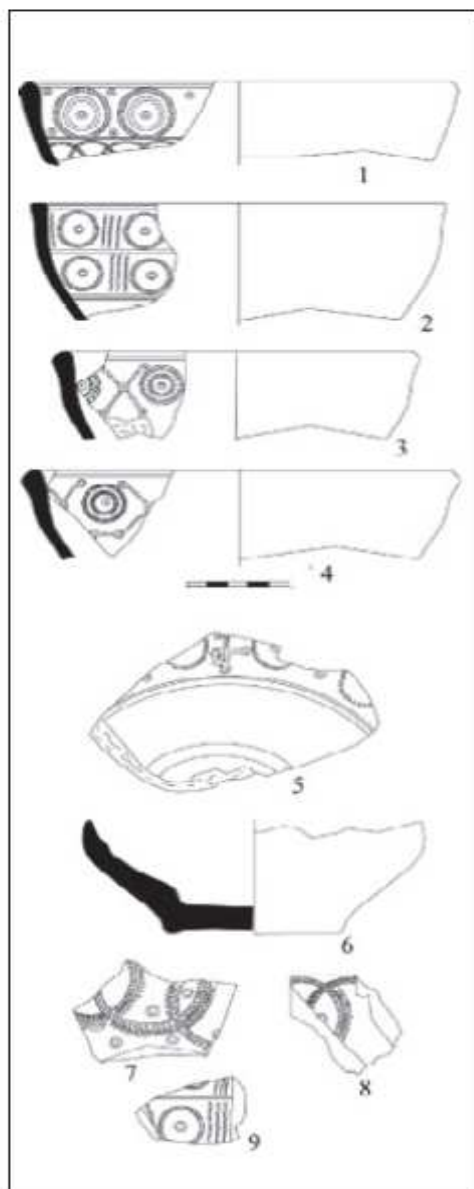

Figura 51. Motlles de TS hispànica del Mas d'en Corts (Cabreres 2007).

97. Ambdós pendents de publicació.

98. Cosa que representa gairebé el 30 % dels fragments recuperats.

construcció del complex terrissaire altimperial i l'abandonament del conjunt tardorepublicà. Aquest fet remarca encara més les característiques pròpies de cadascun dels establiments, diferències que s'estenen més enllà de la simple funcionalitat i que deixen entreveure les transformacions experimentades en el paisatge rural de l'ager Tarraconensis a les darreries del segle I aC.

L'estudi de les estructures i de les produccions de la *figlina* altimperial ha posat sobre la taula un seguit de qüestions, moltes de les quals resten lluny de ser satisfactòriament resoltes dins dels límits del present treball i a tenor de la informació de què disposem ara com ara.

En primer lloc, la gran superfície que ocupen les instal·lacions –més de 2.200 m²– ens fa plantejar que el centre no tindria una vinculació física amb cap àrea residencial identificable com a possible vil·la, sinó que, més aviat, estaríem davant d'un taller autònom. Cert és que el nostre coneixement de la planta és parcial i que una part important de les restes han romàs sense exhumar, circumstància que ens obliga a ser prudents. Tot i així, disposem de paral·lels que avalarien aquesta hipòtesi. Recents intervencions arqueològiques en dos importants jaciments del territori de *Tarraco*, el Barranc de Sales (la Selva del Camp) i el Vila-sec (Alcover),⁹⁷ han permès documentar dos nous centres productius de gran entitat que aparentment tampoc mostren cap relació amb edificis de caire habitacional permanent, i encara menys amb cap que es pugui incloure dins la tipologia de les *villae*. Un altre aspecte que cal destacar en el nostre taller és la pobresa de la cultura material, sobretot pel que fa referència a les vaixelles fines i d'importació. Crida l'atenció, en aquest sentit, l'aparició en dos (o tres) fragments de TS itàlica⁹⁸ de grafit amb el nom *SECUNDI* (en genitiu, *IRAR* 108), fet del qual deduíem que aquest article devia ser força apreciat pel personal que treballava a la *figlina*, segurament per la seva poca profusió. Pensem que aquesta dada, per si sola, seria indicativa del context socioeconòmic en el qual es desenvolupava la realitat quotidiana de la *figlina*, un context allunyat de l'abundància i el luxe que solen acompanyar la vida en les grans *villae*.

Partint d'aquest plantejament, no és descartable que la terrisseria del Mas d'en Corts fos gestionada des d'algun centre allunyat que exerciria de punt capitalitzador de les activitats econòmiques d'un *fundus*, dins les quals, a banda de les pròpiament relacionades amb l'agricultura, s'hi inclouria, entre d'altres, la producció d'objectes ceràmics. Un possible candidat a exercir aquest paper podria ser el jaciment de Mas d'en Toda, situat aproximadament a 1 km de distància. En aquest indret, a jutjar per les troballes de materials en superfície (de les quals hem de destacar un fragment d'estàtua), s'hi ubicaria una important vil·la

romana. Tot i així, ens mantenim cauts a l'hora d'establir aquesta relació. La proximitat geogràfica entre els assentaments no és un factor determinant que provi l'existència de vincles entre ells. Sabem que en època romana els *fundi* no constituïen un tot unitari i que la seva superfície podia estar repartida entre diferents parcel·les de terreny discontinues, malgrat que sembla existir entre els propietaris rurals una certa voluntat de reagrupament de llurs possessions. Això suposa que qualsevol dels centres secundaris no residencials podia estar inclòs en els dominis d'una vil·la situada a gran distància, sense descartar altres possibilitats de dependència (construcció en terreny aliè en virtut del dret superficial, titularitat colonial o estatal amb explotació directa de l'*ager publicus*, etc.).

En segon lloc, hem d'assenyalar la presència d'exemplars amfòrics forans, provinents concretament del Baix Llobregat, un índex que, a despit dels resultats arqueomètrics, és al nostre entendre força factible. El volum representat per aquestes importacions de l'àrea laietana dins del conjunt dels *instrumenta* recuperats a la bòbila del Mas d'en Corts resulta difícil d'avaluar, ja que les observacions macroscòpiques de les pastes resulten poc fiables, més si tenim en compte que aquestes àmfores presenten una tipologia anàloga a la dels recipients fabricats a la mateixa *figlina*⁹⁹ i que ens falten criteris objectius que ens permetin una individualització i caracterització fidedignes de les produccions autòctones. Davant d'aquesta constatació, ens inclinem a plantejar la hipòtesi que l'assentament, si acceptem la seva vinculació a una vil·la propera, exercís alhora com a centre productiu i també com a lloc d'emmagatzematge de productes destinats al consum intern del mateix *fundus* o, fins i tot, dels *fundi* contigus.¹⁰⁰ Per a aquesta afirmació ens basem, d'una banda, en la imparable posició que ocupa el jaciment, situat en una cruïlla de camins (cf. *supra*) i, de l'altra, en l'existència de les dues (o potser tres) grans estructures identificades com a magatzems, on si bé s'hi devien dipositar els utensilis manufacturats al taller, podrien haver estat destinades a altres usos.

Bibliografia

- ADAM, J. P. 2002: *La construcción romana. Materiales y técnicas*, Lleó.
- ADSERIAS, M.; MORER, J.; RIGO, A. 2000: «La Vil·la dels Plans d'en Jori (Montblanc, Conca de Barberà)», a: *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*, Documents d'Arqueologia Clàssica 3, Tarragona, 199-206.
- ARANEGUI, C. 1992: «Testimonios del vino saguntino entre otras cuestiones», a: *Miscel·lània Arqueològica a J. M. Recasens*, Tarragona, 35-43.
- BECKER, C.; CONSTANTIN, C.; DESBRIAT, A.; JACQUIN, L.; LASCoux, J.-P. 1986: «Le dépôt d'amphores augustéennes de la rue de la Favorite à Lyon», *Figlina* 7, Lió.
- BELTRAN, M. 1977: «Problema de la morfología y del concepto histórico-geográfico que recubre la noción tipo», *Métodos clásicos y métodos formales en el estudio de las ánforas*, Roma.
- BERMÚDEZ, A.; MASSÓ, J. 1988: «El horno cerámico del barranc de la Premia Cremada», *Bulletin Arqueològic RSAT* 6-7, Tarragona, 63-106.
- BERNI, P.; REVILLA, V. 2007: «Los sellos de las ánforas de producción Tarraconense: representaciones y significado», a: LÓPEZ MULLOR, A.; AQUILUÉ, X. (coord.): *Homenaje a Ricard Pascual i Guasch*, actes de les jornades d'estudi celebrades al Palau Març de la Generalitat de Catalunya els dies 17 i 18 de novembre de 2005, Monografies 8, MAC-Barcelona, 95-111.
- BORRÀS, C.; SELMA, S. 1989: «El centro de producción cerámica de Mas Aragó. Un complejo industrial alfarero ibero/romano», a: *XIX Congreso Nacional de Arqueología*, Saragossa, 667-674.
- CABRELLES, I. 2007: «El taller de producció ceràmica de Mas de Corts i la indústria terrissaire d'època altimperial a l'ager Tarraconensis», treball de DEA inèdit, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- CALLENDER, M. H. 1965: *Roman amphorae (with an index of stamps)*, Oxford University Press, Londres.
- CASAS, J. 2009: «Una terrisseria del pla de Barcelona: l'excavació del carrer de la Princesa, número 21», a: *Barcino 1. Marques i terrisseries d'àmfores al Pla de Barcelona*, Institut d'Estudis Catalans - Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Barcelona, 63-88.
- CASAS, J. M.; CASTANYER, P.; NOLLA, J. M. 1995: *El món rural d'època romana a Catalunya (l'exemple del Nord-est)*, Sèrie Monogràfica 15, Girona.
- CASTANYER, P.; TREMOLEDA, J. 1999: *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany*, Girona.
- CERDÀ, J. A.; GARCIA, J.; MARTÍ, C.; PUJOL, J.; PERA, J.; REVILLA, V. 1997: «El *Cardo Maximus* de la ciutat romana d'Illuro (Hispania Tarraconensis)», *Laieunia* 10-1, Mataró.
- COMAS, M. 1985: *Baetulo: les àmfores*, Badalona.
- 1999: «La producció i el comerç de vi a Baetulo. Estat de la qüestió», a: *El vi a l'Antiguitat. Economia*,

99. La fabricació d'àmfores al taller és una realitat sobre la qual, com ja hem comentat, no tenim cap dubte, malgrat les marques provinents d'altres terrisseries i la manca de rebuïjos de fosa que així ho certifiquin. Aquest últim aspecte es pot justificar per l'excavació parcial del jaciment, que no ha permès localitzar cap dels testos.

100. L'existència d'edificis repartits pels camps per a l'emmagatzematge de diferents productes la tenim documentada a *Fig. 7.1.58.1*.

- producció i comerç al Mediterrani occidental, Monografies Badalonines 14, Badalona, 219-232.
- COMAS, M.; MIRÓ, J.; MATAMOROS, D.; MARTÍN, A. 1987: «Un tipus d'àmfora Dressel 1 de producció Laietana», a: *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana*, Granollers.
- CORSI-SCIALLANO, M.; LIU, B. 1985: «Les épaves de Tarraconaise à chargement d'amphores Dressel 2-4», *Archaeonautica* 5, CNRS, París.
- CUOMO DI CAPRIO, N. 1977: *La ceramica in archeologia*, La Fenice, Venècia.
- DESBAT, A. 1990: «Amphores récentes de Marseille», *Documents d'Archéologie Méridionale* 13, París.
- DESBAT, A.; MARTIN-KILCHER, S. 1989: «Les amphores sur l'axe Rhône-Rhin à l'époque d'Auguste», a: *Anfòre romane e storia economica: Un decennio di ricerche*, Collection de l'École Française de Rome 14, Roma.
- DÍAZ, M.; OTIÑA, P. 2002: «El comercio de la Tarragona antigua: importaciones cerámicas entre el siglo III aC. y la dinastía julio-claudia», a: RIVET, L.; SCIALLANO, M. (ed.). *Vivre, produire, échanger: reflexions méditerranéennes. Mélanges offerts à Bernard Liou*, Archéologie et Histoire Romaine 8, Montagnac, 171-194.
- ECHALIER, J. C.; MONTAGU, J. 1985: «Données quantitatives sur la préparation et la cuisson en four à bois de reconstitutions actuelles de poteries grecques et romaines», *Documents d'Archéologie Méridionale* 8, París.
- GARCIA, M.; MACIÀS, J. M.; MENCHON, J.; PUCHE, J. M.; RAMÓN, E.; REMOLÀ, J. A. 2001: *La villa romana de la Llosa. Dos anys d'investigació arqueològica*, Cambrils.
- GARCÍA VARGAS, E. 2000: «La producción de ánforas romanas en el sur de Hispania, Republica y Alto Imperio», a: *Congreso Internacional Ex Baetica Amphorae. Conservas, aceite y vino de la Bética en el Imperio Romano*, Écija, 57-174.
- GERELLÍ, P. 1995: «La producció d'àmfores al Camp de Tarragona a l'alt Imperi», tesi de llicenciatura inèdita, Tarragona.
- 1996: «Un nou centre productor d'àmfores al Camp de Tarragona. El forn de la Canaleta i el segell PHILODAMVS (Vila-seca, Tarragonès)», *Bulleti Arqueològic RSAT* 18, Tarragona, 69-96.
- 1998a: «Les exportacions amfòriques del Camp de Tarragona al sud-est de França», a: *Comerç i vies de comunicació (1000 aC - 700 dC)*, XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Puigcerdà, 223-230.
- 1998b: «Les vil·les», a: *Tàrraco Patrimoni de la Humanitat*, Tarragona, 161-172.
- 1999: «Noves aportacions al coneixement històric de la part alta de Tarragona: la intervenció arqueològica a la Plaça de la Font de Tarragona», *Bulleti Arqueològic RSAT* 19-20, Tarragona, 153-196.
- 2000a: «El jaciment del Roquís. Conservació i museïtzació (1)», *Reus Directe* 19, octubre.
- 2000b: «El jaciment del Roquís. Conservació i museïtzació (2)», *Reus Directe* 20, novembre.
- 2007: *El Roquís (Reus, Baix Camp). Una bòbila romana a l'ager de Tàrraco. Poblament rural, producció ceràmica i comerç a les nostres contrades, en època romana*, Reus.
- 2008: «La dinàmica comercial en època augustal: estudi de les àmfores dels nivells augustals de les intervencions al teatre romà de Tàrraco (UE 2311 i 3120)», *Pyrenae* 39-2 Barcelona, 47-69.
- GERELLÍ, P.; DÍAZ, M. 2000: «Importaciones béticas en Tarraco en contextos pre-augusteos», a: *Congreso Internacional Ex Baetica Amphorae. Conservas, aceite y vino de la Bética en el Imperio Romano*, Écija, 1349-1358.
- GISBERT, J. A. 1991: «El alfar romano de l'Almadrava (Setla-Miraflores-Miraflores) y la producción de ánforas en el territorio de Dianium», a: *Saguntum y el mar*, Sagunt, 114-116.
- HESNARD, A. 1980: «Un dépôt augustéen d'amphores à la Longarina, Ostie», *Memoirs of the American Academy in Rome* xxxvi, Roma.
- HOFFMANN, B. 1975: «Les matériaux de construction antiques en terre cuite», *Les Dossiers de l'Archéologie* 9.
- JÁRREGA, R. 1996a: «Les àmfores romanes del Camp de Tarragona i la producció del vi tarraconense», *Revista d'Arqueologia de Ponent* 5, Lleida, 179-194.
- 1996b: «Poblamiento rural y producción anfórica en el territorium de Tàrraco», *Journal of Roman Archaeology* 9, 471-483.
- 1999: «La producció amforal romana del Camp de Tarragona. Estat de la qüestió», a: *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Monografies Badalonines 14, Badalona, 430-437.
- JÁRREGA, R.; OTIÑA, P. 2008: «Un tipo de ánfora tarraconense de época medioimperial (siglos II-III): la Dressel 2-4 evolucionada», a: *SFECAG, Actes du Congrès de l'Escala-Empuries*, 281-286.
- JUAN, L. C. 1990: «Los talleres cerámicos de época romana en la provincia de Tarragona: estado de la cuestión», *Acta Arqueológica de Tarragona II (1988-1989)*, RSAT, Tarragona, 13-17.
- JUAN, L. C.; BERMÚDEZ, A.; MASSÓ, J.; RAMÓN, E. 1989: «Medio natural y medio económico en la industria alfarera: El taller iberorromano de Fontscaldes (Valls, Alt Camp, Tarragona)», *Bulleti Arqueològic RSAT* 8-9 (1986-1987), Tarragona, 59-85.
- LAUBENHEIMER, F. 1985: *La production des amphores en Gaule Narbonnaise*, Besançon.
- 1990: *Sallèles d'Aude. Un complexe de potiers gallo-romain: le quartier artisanal*, París.

- LAUBENHEIMER, F.; WIDEMANN, F. 1977: «L'atelier d'amphores de Cornilhan (Hérault), Typologie et analyse», *Revue d'Archéométrie* 1, París.
- LE NY, F. 1988: *Les fours de tuileries gallo romains*, Documents d'Archéologie Française, 12, París.
- LÓPEZ MULLOR, A. 1999: «El centre productor d'àmfores de Sant Boi de Llobregat», a: *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. Actes del II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana*, Monografies Badalonines 14, Badalona, 233-245.
- LÓPEZ MULLOR, A.; MARTÍN, A. 2007: «Tipologia i datació de les àmfores tarraconenses produïdes a Catalunya», a: LÓPEZ MULLOR, A.; AQUILUÉ, X. (coord.), *Homenaje a Ricard Pascual i Guasch*, actes de les jornades d'estudi celebrades al Palau Marc de la Generalitat de Catalunya els dies 17 i 18 de novembre de 2005, Monografies 8, MAC-Barcelona, 33-94.
- MARTÍN, A.; PREVOSTI, M. 2003: «El taller d'àmfores de Tomoví i la producció amfòrica a la Cossetània oriental», a: *Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès. Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental*, El Vendrell, 2001, Barcelona.
- MARTÍNEZ, J.; FOLCH, J.; CASAS, T. 1988: «La intervenció arqueològica al jaciment ibèric i romà de Can Feu (1987)», *Arxona* 3, Sabadell, 25-34.
- MASSÓ, J. 1998: «Troballes d'època romana a la zona de la Boella», *Essudis de Constantí* 14, Constantí, 17-27.
- 1999: «Dades sobre la producció d'àmfores de vi romanes en el sector occidental del Camp de Tarragona», a: *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Monografies Badalonines 14, 283-288, Badalona.
- MAUNÉ, S. 2007: «Le statut et la place des ateliers de potiers dans les campagnes de Gaule Narbonnaise durant le Haut-Empire. L'exemple de la moyenne vallée de l'Hérault», a: *Pottery workshops and agricultural productions 2*, Girona, 151-183.
- MICHAUD, A. 1991: «Les ateliers de potiers saintais de la rive droite de la Charente», *SFECAG, Actes du Congrès de Cognac*, desembre, 41-51.
- MIRÓ, J. 1988: *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino en la Tarraconense (s. I aC - I dC)*, BAR International Series 473, Oxford.
- MIRÓ, J.; PUJOL, J.; GARCÍA, J. 1988: *El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac* [monografia], *Llaetania* 4, Mataró.
- MOLINA, J. 1997: *La dinàmica comercial romana entre Itàlia i Hispania Citerior*, Universitat d'Alacant.
- NOLLA, J. M. 1987: «Una nova àmfora catalana: La Tarraconense 1», a: *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Badalona, 217-223.
- NOLLA, J. M.; PADRÓ, J.; SANMARTÍ, E. 1979: «Algunes consideracions sobre el forn d'àmfores de Tivissa (Ribera d'Ebre)», *Informació Arqueològica* 30, Barcelona, 151-153.
- 1980: «Exploració preliminar del forn d'àmfores de Tivissa (Ribera d'Ebre)», *Cypselà* III, Girona, 193-217.
- PALET, J. M.; POU, J.; REVILLA, V. 1990: «Vil·la romana del Vilarenc, Calafell (Baix Penedès)», *Butlletí Arqueològic RSAT* 12, Tarragona.
- PALLEJÀ, LL. 1991: «El Velòdrom, Mont-roig (Baix Camp)», *Butlletí Arqueològic RSAT* 1990, Tarragona, 215-216.
- PANELLA, C.; FANO, M. 1977: «Le anfore con anse bifide conservate a Pompei: contributo ad una loro classificazione», a: *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*, Roma, 133-177.
- PASCUAL, R. 1960: «Centros de producción y difusión geográfica de un tipo de ánfora», a: *Actas del VII Congreso Nacional de Arqueología*, Barcelona, 334-345.
- 1977: «Las ánforas de la Layetania», a: *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*, 47-96.
- 1991: *Index d'estampilles sobre àmfores catalanes*, Servei de Llibres L'Estaqüiro, Barcelona.
- PICÓN, M. 1973: *Introduction à l'étude technique des céramiques sigillées de Lezoux*, Lió.
- RAMOS, M. L. 1996: *Las terracotas arquitectónicas en la Hispania Romana: la Tarraconense*, Monografías de Arquitectura Romana 3, Madrid.
- RAYNAUD, C. 1993: «Amphores tarraconaises», a: *Dictionnaire des céramiques antiques en Méditerranée nord-occidentale*, Lattara 6, Lattes.
- REMESAL, J. 1978: «La economía oleícola bética: nuevas formas de análisis», *Archivo Español de Arqueología* 135-138, Madrid, 87-142.
- REVILLA, V. 1995a: *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I aC - III dC)*, Cuadernos de Arqueología 8, Ed. Servei del Llibre L'Estaqüiro, Barcelona.
- 1995b: «El alfar romano de Tomoví. Producción anfórica y agricultura en el área de Tarraco», *Butlletí Arqueològic* 16, RSAT, Tarragona, 111-128.
- 2004: «Ánforas y epigrafía anfórica en Hispania Tarraconensis», a: REMESAL, J. (ed.), *Epigrafía anfórica, Workshop de Barcelona*, 9-10 de maig de 2003, Barcelona, 159-196.
- 2007: «Onomástica en epigrafía anfórica de la Hispania Tarraconense: algunas consideraciones sobre significado y métodos de análisis», a: *Acta XII Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae, Barcelona, 3-8 setembre 2002*, Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica, Barcelona, 1183-1192.

- REVILLA, V.; MIRET, M. 1995: «El poblament romà al litoral central de Catalunya», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 16, Castelló, 189-200.
- ROCA, M.; FERNÁNDEZ GARCÍA, M. I. 1999: *Terra sigillata hispánica. Centros de fabricación y producciones altoimperiales*, Universidad de Málaga, Málaga.
- ROMERO, V. 1978: «Horno romano de cerámica», *LOm* 117, Riudoms.
- 1986a: «Els forns de ceràmica romans del Baix Camp», *LOm* 207, març, Riudoms, 18-19.
- 1986b: «Els forns de ceràmica romans del Baix Camp», *LOm* 211, juliol, Riudoms, 38-39.
- ROMERO, V.; FORCADELL, V. 1976: «La riera de Maspujols, çvia de comunicació hacia el interior en època romana?» (1 i 2), *LOm* 88 i 89, Riudoms.
- ROS, A. 2004: «El món ibèric tardà i la romanització al Penedès», *Fonaments* 10-11 (2003/2004), Catarroja, 213-244.
- SAEZ, P. 2001: «Los envases anfóricos como *instrumentum fundi*», a: *Congreso Internacional Ex Baetica Amphorae. Conservas, aceite y vino de la Bética en el Imperio Romano*, Écija, 1171-1181.
- SANMARTÍ, E. 1978: *La cerámica campaniense de Emporion y Rhode*, Monografías Ampuritanas IV, Barcelona.
- SANTAMARIA, C. 1984: «L'épave H de la Chrétienne à Saint-Raphaël», *Archeonautica* 4, CNRS, París, 9-39.
- TCHERNIA, A. 1971: «Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exportation au début de l'Empire», *Archivo Español de Arqueología* 44, Madrid, 68-69.
- 1976: «L'atelier d'amphores de Tivissa et la marque SEX DOMITI», a: *Mélanges offerts à Jacques Heurgon*, Collection de l'École Française de Rome 27, Roma, 973-979.
- 1986: *Le vin de l'Italie romaine*, Roma.
- TCHERNIA, A.; VILLA, J. P. 1977: «Note sur le matériel recueilli dans la fouille d'un atelier d'amphores à Velaux, Bouches-du-Rhône», a: *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*, Roma, 231-239.
- TCHERNIA, A.; ZEVI, F. 1972: «Amphores vinaires de Tarraconaise et de Campanie à Ostie», a: *Recherches sur les amphores romaines*, 35-66.
- TREMOLEDA, J. 1995: «Anàlisi de l'organització dels tallers locals de ceràmica a les comarques gironines», a: *Ceràmica comuna romana d'època alto-imperial a la península ibèrica. Estats de la qüestió*, Monografies Emporitanes VIII, Barcelona, 75-91.
- 2000: *Industria y artesanado cerámico de época romana en el nordeste de Cataluña (época augustea y altoimperial)*, BAR International Series 835, Oxford.
- 2008: «Les instal·lacions productives d'àmfores tarraconenses», a: LÓPEZ MULLOR, A.; AQUILUÉ, X. (coord.), *Homenaje a Ricard Pascual i Guasch*, actes de les jornades d'estudi celebrades al Palau Marc de la Generalitat de Catalunya els dies 17 i 18 de novembre de 2005, Monografies 8, MAC-Barcelona, 113-150.
- VILASECA, A. 1992: *Memòria de la excavació arqueològica al jaciment de la Cloia (Creixell)*, Generalitat de Catalunya.
- VILASECA, A.; ADIEGO, P. 2000a: «El centre de producció ceràmica de les Planes del Roquí, Reus-Riudoms (Baix Camp)», *L'Om* 357, Riudoms, 22-26.
- 2000b: «El centre de producció ceràmica de les Planes del Roquí, Reus (Baix Camp)», a: *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*, Documents d'Arqueologia Clàssica 3, Tarragona, 275-286.

